TOPLUMSAL
Tarih
294
HAZİRAN
2018

Bülent Özükan ile Söyleşi: "Harita Okumak Başka Bir İş"
Sefa Aslan

"Arap İsyanının" 100. Yılı: İhtilal mi, İhanet mi?

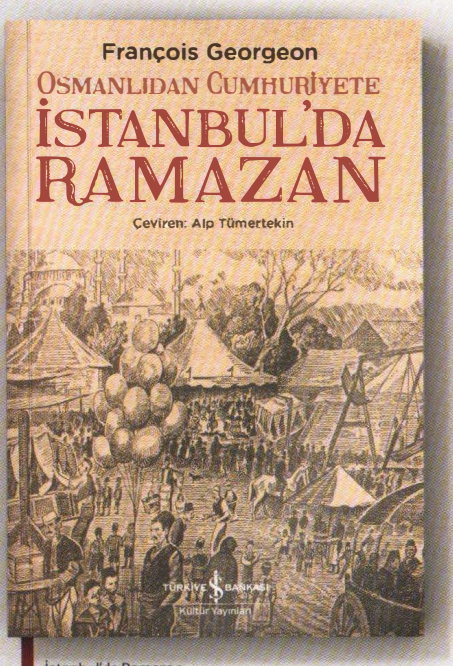
Gökhan Çetinsaya'nın hazırladığı dosya 1916'da başlayan Arap İsyanı'nı milliyetçi perspektiften uzak bir bakış açısıyla ele alıyor. M. Talha Çiçek, Mesut Uyar, Hasan Kayalı, Selim Sezer ve Serhat Aslaner'in kaleminden...
sayfa 32

Ressam Anton Von Werner'in Berlin Kongresi ve Osmanlı-Almanya İlişkilerinde Yeni Bir Dönemin Kurgulanışı
Funda Berksoy

Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem
Davut Yiğitpaşa
İsmail Ercan

ISSN 1300-7025-9-1

Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan

İstanbul'da Ramazan
François Georgeon
Çev. Alp Tümertekin
296 sayfa, 28 TL

Bir ibadetin de ötesinde oruç "imanın, İslam topraklarında gözlemleyebileceğimiz en önemli kolektif tezahürüdür." Ünlü Osmanlı tarihçisi François Georgeon bu kitabında 19. ve 20. yüzyıl İstanbul'undaki siyasal reformlar ve kentsel dönüşümler çerçevesinde Ramazan yaşantısındaki değişimi ele alıyor.

İstanbul sanılanın aksine 1900'lere kadar Müslümanların çoğunluğu oluşturmadığı çok dinli bir topluma ev sahipliği yaptı. Ramazan pratiklerinde o dönemden bu yana nasıl bir değişim gerçekleşti? Georgeon sosyalleşme biçimleri, toplumsal eğlence ve alışkanlıklar, gösteriler, gece hayatı, siyasal merasimler, gayrimüslimlerin ve kadınların ay boyunca kamusal alandaki konumları gibi çok çeşitli konular çerçevesinde Ramazanın İstanbul'daki evrimini anlatıyor.

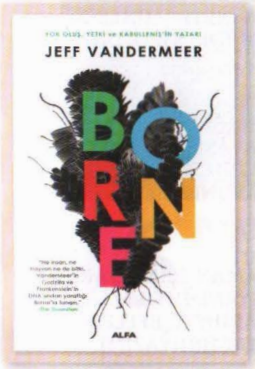
Jean-François Pérouse ise yazdığı kapanış yazısıyla Georgeon'un Cumhuriyet'in başlangıcına kadar getirdiği bu tarihi günümüz İstanbul'u ile bağlantılandırıyor.

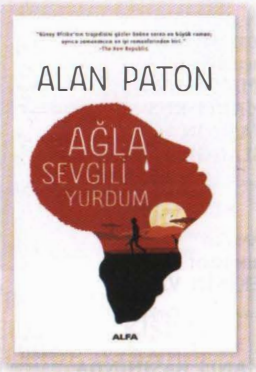
Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 Konak, Tel: (0232) 484 77 21 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 **Manisa** - Tel: (0236) 231 69 24 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 08 39

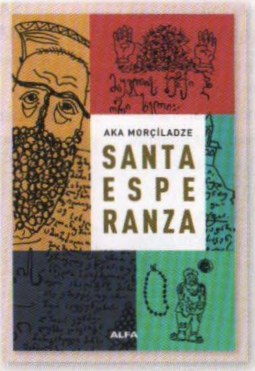
Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

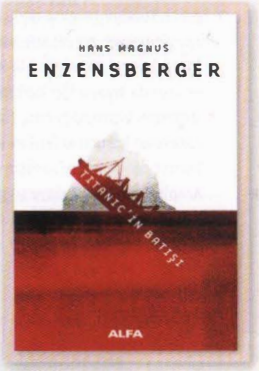
TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

ALFA YAZ 2018

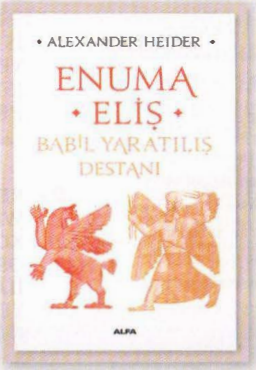

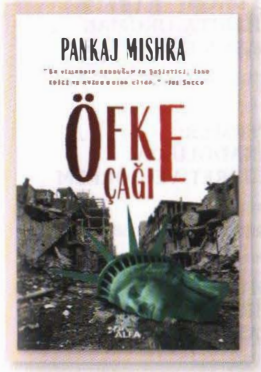

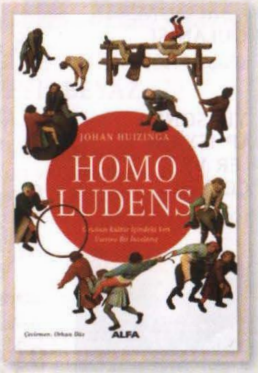

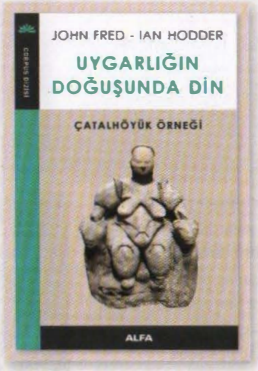

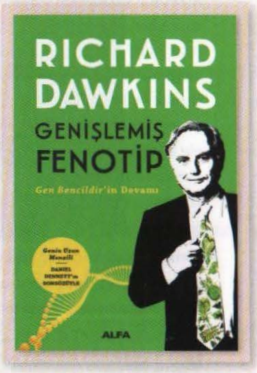

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

İÇİNDEKİLER

MERHABA,

Dergimizin Haziran sayısının dosya konusu gerek Türkiye gerekse de Arap tarihçiliklerinde epey netameli bir mesele olmayı sürdüren "Arap İsyanı". Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı esnasında siyasal işçi hareketinin Alman ulusunu sırtından bıçakladığı miti, Nasyonel Sosyalist hareketin kurucu anlatılarından bir tanesiydi. Benzer bir biçimde "savaşta arkamızdan vuran Araplar" miti de Türkiye toplumunun toplumsal hafızasında Türk milliyetçiliğini destekleyen kurgulardan biri olageldi. Yayın kurulu üyemiz Gökhan Çetinsaya tarafından hazırlanan bu dosyada yer alan yazılar, "Arap İsyanı"nı farklı yönleriyle ele alırken bu miti sorgulayan çağdaş tarih çalışmalarını da gündeme getiriyorlar.

Tarihsel olayların günün siyasal ihtiyaçları doğrultusunda yeniden kurgulandığı düşüncesi, çağdaş tarih yazıcılığının temel yaklaşımlarından bir tanesi. Dosya dışındaki sayfalarımızda yer alan Funda Berksoy'un makalesi de Anton von Werner'in Berlin Kongresi tablosunun 19. yüzyıl sonunda Avrupa devletleri arasındaki siyasal dengeleri "bir biçimiyle" temsil eden bir tarihsel belge olarak nasıl kurgulandığını ele alarak bu yaklaşıma bir örnek sunuyor. Alim Arlı, Mayıs ayında vefat eden ve Orta Doğu tarihçiliğinin hem akademik hem de politik yönden en tartışmalı isimlerinden olan Bernard Lewis hakkında bir değerlendirme sunuyor. Davut Yiğitpaşa ve İsmail Ercan'ın *Kitabiyat* sayfalarında yer alan yazısı ise Anadolu'da gizli kalmış Pers mirasını yeni arkeolojik bulgular ışığında gündeme taşıyor.

Arkeoloji yazısından bahsetmişken, bundan sonra her ay yayın kurulu üyemiz Oğuz Tekin'in hazırladığı *Arkeoloji Haberleri* sayfasının dergimizde yer alacağını söyleyelim. Diğer bir yenilik de Murat Cankara'nın her ay hazırlayacağı ve matbuat tarihimizin az bilinen yayınlarında ele alınan konuları sayfalarımıza taşıyacak olan *Osmanlı'da Gayrimüslüm Basınından* başlıklı köşesi.

Bu aydan itibaren *Toplumsal Tarih*'in yayın sorumluluğunda da bir görev değişimi yaşanıyor. Derginin sorumluluğunu uzun yıllardır taşıyan Nihal Boztekin'den bu görevi ben devralıyorum. Nihal'e biraz da apar topar yaşanan bu geçiş döneminde elinden gelen tüm yardımı esirgemediği için buradan bir kez daha teşekkür etmeliyim. Umarım ki onun eksikliğini çok aratmam. Vakıf yönetimine de bana duydukları güven ve destekleri için teşekkür ederim.

Barış Alp Özden

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
12 MAYIS 1877 OSMANLI-RUS SAVAŞININ BAŞLANGICI
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI'DA GAYRİMÜSLİM BASINDAN
ÖTEKİNİN VATANI
Hazırlayan: Murat Cankara

12 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

16 DİJİTAL ARŞİVLER-KÜTÜPHANELER
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ "KİŞİSEL ARŞİVLERDE İSTANBUL" VE "UNUTMA İSTANBUL" PROJELERİ
Ayhan Kaygusuz

24 **RESSAM ANTON VON WERNER'İN BERLİN KONGRESİ VE OSMANLI-ALMANYA İLİŞKİLERİNDE YENİ BİR DÖNEMİN KURGULANIŞI**
Funda Berksoy

32 **100 YIL SONRA "ARAP İSYANI": MİTLER VE GERÇEKLER**
Gökhan Çetinsaya

34 **ŞERİF HÜSEYİN İSYANI VE "ARAP İHANETİ" MESELESİ: NE İDİ, NE OLDU?**
M. Talha Çiçek

42 **BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA HİCAZ CEPHESİ VE MEDİNE SAVUNMASI**
Mesut Uyar

52 **ZAMAN İÇİNDE ARAP İSYANI/İHTİLALİ, TARİHSEL BELLEK VE TARİHYAZIMI**
Hasan Kayalı

60 ARAP İSYANINDAN ÖNCE YAŞANAN BİR KRİZ:
BİNBAŞI AZİZ EL-MİSRİ VAKASI
Selim Sezer

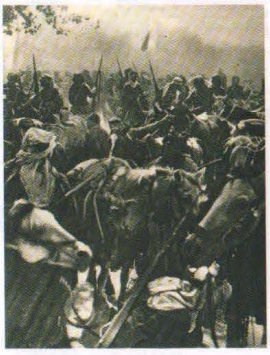
66 OSMANLI'YA ARAP GÖZÜNDEN BAKMAK
FRAGMANLAR
Serhat Aslaner

74 **BERNARD LEWIS'İN ARDINDAN**
Alim Arlı

78 BÜLENT ÖZÜKAN İLE SÖYLEŞİ:
"HARİTA OKUMAK BAŞKA BİR İŞ"
Sefa Aslan

84 **PERSLER: ANADOLU'DA KUDRET VE GÖRKEM**
Davut Yiğitpaşa
Ismail Ercan

90 **GİYSİDE ABARTININ ZİRVESİ: BEYAZ YAKALAR**
Hazırlayanlar
Zerrin Iren Boynudelik
Emine Önel Kurt
Çağla Ormanlar Ok

Kapak:
Faysal'ın Arap Kuzey Ordusu Şam'a giriyor

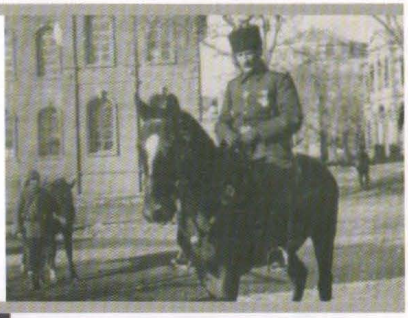

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration* dergisinin 12 Mayıs 1877 tarihli ve sayısından Osmanlı-Rus Savaşı'nın ilanı ve takip eden gelişmeler ile ilgili yazıları aktarıyor.

16 İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ "KİŞİSEL ARŞİVLERDE İSTANBUL" VE "UNUTMA İSTANBUL" PROJELERİ

Ayhan Kaygusuz, İstanbul Şehir Üniversitesi'nin yürüttüğü "Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği" ve "Unutma İstanbul" başlıklı dijitalleştirme projelerini tanıtıyor.

74 BERNARD LEWIS'İN ARDINDAN

Alim Arlı, Arap halkları tarihi, modern Türkiye tarihi ve ilgili birçok alanda otuzun üzerinde kitap ve çok sayıda makale yazmış olan Bernard Lewis hakkında bir değerlendirme sunuyor.

90 GİYSİDE ABARTININ ZİRVESİ: BEYAZ YAKALAR

Zerrin İren Boynudelik, Emine Önel Kurt ve Çağla Ormanlar Ok, *Resimde Kılık Kıyafet* başlıklı köşelerinde bu ay yakaları konu ediyorlar.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 294, Haziran 2018

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, Nuran Yıldırım

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Mayıs 2018

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş.
100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

12 MAYIS 1877

OSMANLI-RUS SAVAŞININ BAŞLANGICI

L'Illustration dergisinin 12 Mayıs 1877 tarihli ve 1785 numaralı sayısının kapağında yer alan resim, Osmanlı ve Türk tarihçiliğinde "93 Harbi" diye bilinen ve 1878'de Osmanlı hezimetiyle neticelenecek olan savaşın siyasi gündemin başını çektiğini gösteriyordu. Bergamasco isimli bir fotoğrafçının[1] çektiği bir porteye dayanarak gerçekleştirilen gravürde Rus Çarının kardeşi Grandük Mihail,[2] tipik bir Kafkas kıyafetiyle poz vererek resmin altındaki ibarede yer alan görev ve unvanını açık bir şekilde temsil ediyordu: "Kafkasya Genel Valisi ve Asya'daki Rus Orduları Başkomutanı".

Derginin içindeki yazı ve resimler de "Şark Olayları" başlığı altında Rusya'nın savaş ilanı ile başlayan sürecin ilk gelişmeleriyle ilgiliydi. Dergimizin önceki sayılarında ayrıntılı bir şekilde gördüğümüz üzere 1876'da Balkanlarda başlayan savaş ve ayaklanmaların ardından İstanbul'da toplanan ve bu gelişmelere son vermeyi amaçlayan Tersane Konferansı Ocak ayında Midhat Paşa'nın Avrupa devletlerinin şartlarını reddetmesi üzerine dağılmış, Düvel-i Muazzama büyükelçileri bu durumu protesto etmek için İstanbul'dan ayrılmışlardı. Diplomasinin bu fiyaskosu üzerine Rusya'yla savaş giderek kaçınılmaz bir hal almış ve nihayet 24 Nisan günü Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na resmen savaş ilan etmişti.

L'Illustration ise bu önemli gelişmeden üç hafta sonra yayınlanan sayısında, bu konudaki ilk ve en çarpıcı haberleri görüntüleriyle okurlarına aktarmaya çalışıyordu. Doğu cephesinde Rus ordularına komuta eden Grandük Mihail'in portresi bunların sadece biriydi. İşlenen ikinci bir konu, savaşa giren iki ülkenin diplomatik ilişkilerinin kesilmesiyle ilgiliydi. Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçisi General İgnatiyef biraz önce izah edildiği üzere diğer büyükelçiler gibi İstanbul'u terk etmiş, yerine maslahatgüzar olarak Nelidof'u bırakmıştı.[3] Savaş ilanıyla birlikte artık Nelidof'un da ayrılması gerekiyordu. Dergi, hem sefaret baş tercümanının harp ilanını Sadarete sunuşunu, hem bütün sefaret erkânının İstanbul'u terk edişini Abdullah Biraderler'in bir çizimi eşliğinde aktarmaktaydı. Nihayet, savaşın ilk askeri gelişmelerinden biri, Bayezid'in (Doğu Beyazıt) Rus orduları tarafından alınışı, derginin üçüncü konusunu oluşturuyordu.

Bunlara ilave olarak işlenen son bir konu ise, savaş bölgesinde yaşayan "insan tipleri"nden örneklerdi. Genel olarak Ermeni olarak tanıtılan bu tiplerin aslında birçoğunun pek Ermenilikle alakası olmadığı aşikârsa da genel bu örnek kapsamı açısından tam da dönemin merak ve kaygılarını yansıtan bu tür "portre"lerin ne kadar genelleyici ve kestirme olduğunu göstermesi açısından ilginçtir.

L'ILLUSTRATION
JOURNAL UNIVERSEL
SAMEDI 12 MAI 1877
LES EVÉNEMENTS D'ORIENT
LE GRAND-DUC MICHEL

Kafkasya Genel Valisi ve Asya'daki Rus Orduları Başkomutanı Grandük Mihail.

Bay Bergamasco'nun fotoğrafı.

ŞARK OLAYLARI

Rusya Grandükü Mihail. Kalkasya genel valisi ve Asya'daki Rus orduları başkomutanı Grandük Mihail, Çar II. Aleksandr ile Avrupa'da Türkiye'ye karşı harekât ordusunun başkomutanı Grandük Nikola'nın kardeşidir. 25 Ekim 1832 günü doğmuş ve 28 Ağustos 1857'de mütevefta Baden Grandükü Leopold'un kızı Grandüşes Olga'yla evlenmiş ve ondan altı çocuğu olmuştur. Bunların ikisi, ikametgâhı ve Transkafkasya askeri hükümetiyle Gürcistan mülki hükümetinin başkenti olan Tiflis'te doğmuştur.

General İgnatiyef'in gidişinden sonra İstanbul'da Rus maslahatgüzarı Bay Nelidof.

Abdullah Biraderler'in fotoğrafı.

Rusya ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi. Bay Nelidof'un ayrılışı. Bu olay, büyük konferansın açılışıyla Osmanlı anayasasının ilanından (23 Aralık 1876) dört ay sonra, geçen 23 Nisan günü vuku bulmuştur. 23 Nisan günü, büyükelçi General İgnatiyef'in ayrılışından sonra İstanbul'da kalan Rusya maslahatgüzarı Bay Nelidof, Beyoğlu'ndaki sefaret binasından ayrılmıştır. Kalabalık personeliyle birlikte sefaretin bahçesinin ana kapısından arabalarla çıktığı sırada bir Rus memurun talimatıyla hareket eden birkaç hamal binaya çıkıp imparatorluk armasını indirirlerken diğer iki hamal da giriş kapısını tepesindeki iki kartalı siyah muşamba kaputlarla örtmekteydiler. Söylemeye gerek yok, kapının önünde büyük bir kalabalık vardı.

Rusya ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi. Bay Nelidof'un 30 Nisan günü bütün personeliyle birlikte Rus sefaretinden ayrılırken.

Abdullah Biraderler'in çizimi.

Ermeni tipleri. (Soldan sağa) Türk dervişi — Toroslardan bir Karamanlı — Trabzonlu kadın — Erkek ve kadın Türk Ermenileri — Kürdistan kadını — Karahisarlı Ermeni — Ermeni rahip.

Bay Nelidof, almış olduğu talimatlar konusunda hiçbir bilgi sızdırmamıştı. Ancak *Eriklik* isimli vapura bindiğindedir ki sefaretin baş tercümanı Bay Onu, Bab-ı Âli'ye gitmiştir. Sadrazam Edhem Paşa ile Hariciye Nazırı Safvet Paşa meclis-i vükeladan çıkıp Rus memuru kabul ettiklerinde, o da onlara iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesildiğini resmi olarak bildirdi. Padişahın Sen Petersburg'daki maslahatgüzarına Rusya topraklarını terk etme emri vermiş olmalarından da anlaşılacağı üzere Osmanlı nazırları çoktandır bu tebliği bekliyorlardı. Dolayısıyla Rus memurunun getirdiği haberi ilgisizce ve hiçbir heyecan göstermeden aldılar.

İngiliz elçisi dışındaki bütün devletlerin maslahatgüzarları *Eriklik*'e giderek Rus meslektaşlarıyla vedalaştılar. Birkaç Rus vatandaşı da *Argonot* vapurunda yerlerini ayarlamışlardı. Saat akşam beş buçuk civarındaydı. Fakat bu iki Rus vapuru ancak günbatımında Tophane yakınlarındaki Salıpazarı'nda demirledikleri yeri terk edip Odessa'ya doğru hareket etti.

Asya'daki çatışmalar: Bayezid'in Ruslar tarafından alınışı. Savaş ilanından hemen sonra, 24 Nisan günü Rus kuvvetleri muhtelif noktalarda Türk sınırını geçmiştir. Şimdiden farklı sonuçlarla Batum'a doğru, ardından da Kars ile Aleksandropol arasında, en nihayet de Bayezid istikametinde çeşitli çatışmalar gerçekleşti. Ruslar, Batum'da gerçekleşen ve Türklerin galip çıktıklarını iddia ettikleri muharebe konusunda sessiz kalıyorlar; fakat Kars'ın altındaki çatışmaların da kendilerinin lehine neticelendiği anlaşılıyor. Ayrıca 30 Nisan günü burada bir manzarasını bu durumda bize ilginç gelen birkaç Ermeni tiplerinin görüntüleriyle birlikte verdiğimiz Bayezid'i ele geçirdiler.

Bayezid, Ermenistan'da, Ağrı Dağının 50 km güneybatısında, dar bir vadinin dibinde, çorak dağların çevrelediği ve bir kale tarafından korunan müstahkem bir mevkidir. Kentin bir kısmı civardaki tepelerin etekleri üzerine kuruludur. Burada iki kilise, üç cami ve bir de eski ve güzel bir manastır bulunmaktadır: Kara Kilise manastırı. Bayezid'in kaybının pek bir önemi bulunmuyor. Fakat İran Ruslara destek verecek olursa ciddi bir hal alır, zira burası tam da Türk sınırını takip ederek Rus topraklarından İran topraklarına girilen Küçük Ağrı geçidini gözetlemek için yapılmıştır.

DİPNOTLAR

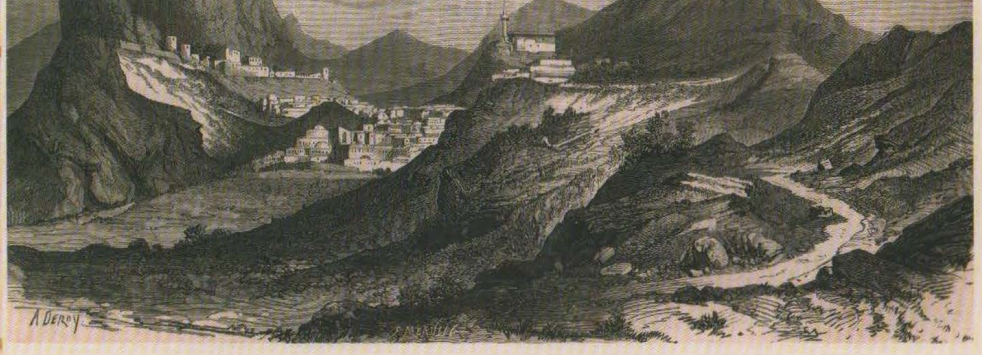
1 1840'larda Sen Petersburg'a yerleşen İtalyan fotoğrafçı Charles Bergamasco (1830-1896), Rusya'da ve Avrupa'da ün kazanmıştır.

2 Çar I. Nikola'nın dördüncü oğlu olan Grandük Mihail Nikolayeviç (1832-1909), 1862-1882 yılları arasında Kafkasya genel valisi olarak görev yapmıştır.

3 Rus diplomat Aleksandr Nelidof (1838-1910), 1872'den beri İstanbul'daki Rus sefaretinde müsteşar olarak görev yapmaktaydı.

Ruslar tarafından 30 Nisan günü alınan Bayezid kalesi (Ermenistan).

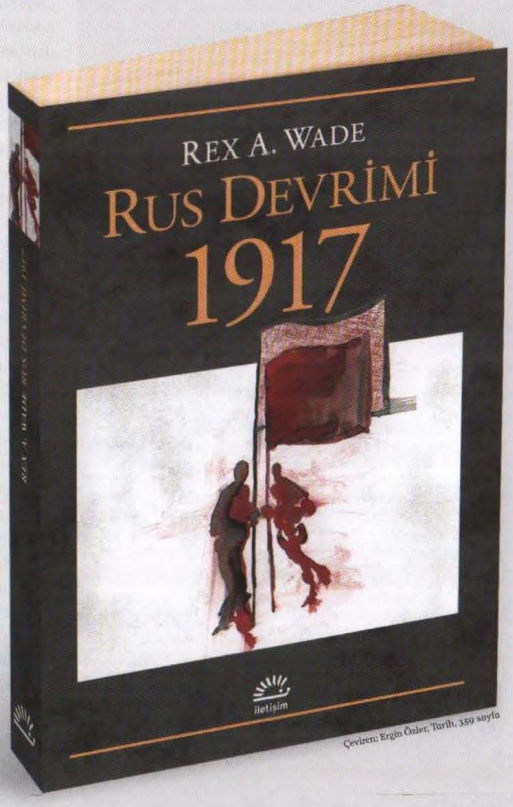
Bay J. Laurens'in çizimi.

iletişim

1917 devriminin yeni, heyecan verici bir panoraması

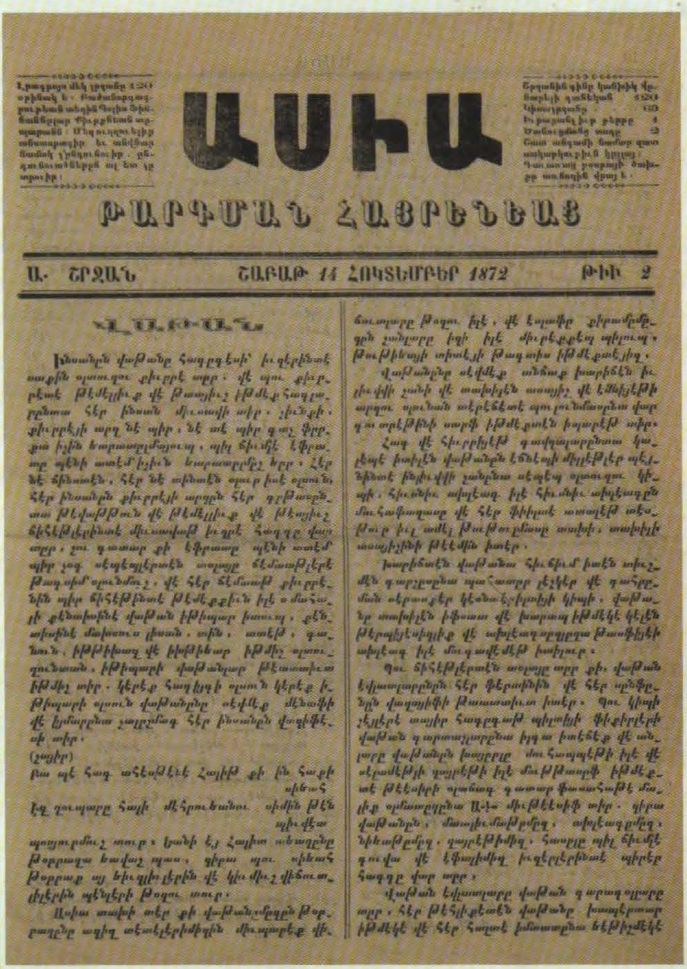
Yıllarını Rus Devrimi tarihini araştırmaya adayarak birçok çalışma üreten Rex A. Wade, yeni araştırmalar ışığında tarihin bu kesitinin yeni bir anlatısını, heyecan verici bir üslupla sunuyor. *Rus Devrimi 1917* Rusya toplumunu devrime götüren nedenleri son derece akıcı bir şekilde aktarırken aynı zamanda bu devrime dair mitleri çürüterek, odağına 1917'nin bugüne kadar ihmal edilmiş kesimlerini alıyor. Kadınlar, köylüler, cephedeki askerler ve azınlıkların devrimde oynadıkları rollerin ayrıntılı bir panoramasını çiziyor, hedeflenen demokrasiye nasıl ve neden ulaşılamadığını da sorguluyor.

Çeviren: Ergin Öziler, Tarih, 359 sayfa

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimyayin twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin PUNTO

ÖTEKİNİN VATANI

ԱՍՏԱ

ԹԱՐԳՄԱՆ ՀԱՑՐԵՆԵԱՑ

Ա. ՏԱՐԻ | ՇԱԲԱԹ 14 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1872 | ԹԻՒ 2

14 Ekim 1872 Cumartesi, Asya, sayı 2.

Namık Kemal, namıdiğer "Vatan Şairi", *İbret* gazetesindeki 22 Mart 1873 tarihli "Vatan" başlıklı yazısına, şu soruyu soranları ve bunun ardındaki felsefe geleneğini eleştirerek başlamıştı: "Vatanı tayin eden madde birkaç bin mazlumun kanı veya birkaç rical-i devletin kalemiyle çizilmiş bir hatt-ı mevhumdan ibaret değil midir?"[1] Öyleyse 1870'lerin başı itibarıyla Osmanlı düşüncesinde soyut bir vatan kavramı dolaşımdaydı ve tartışılıyordu.[2] Bunun ardında "19. yüzyılın ortalarından itibaren merkezi bürokratik devletin tahkimi doğrultusunda ortaya çıkan anayasal gelişmeler ve kanunlaştırma hareketleri" olduğunu; dolayısıyla gerek Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun (1839) gerekse Islahat Fermanı'nın (1856) "II. Meşrutiyet'le birlikte siyasal seçkinlerin başat hedefi haline gelecek olan, bir 'vatandaşlar topluluğu' oluşturma yoluyla imparatorluğun çöküşüne son verme idealinin hukuksal arka planı"nı oluşturduğunu görmek de güç değil.[3] Diğer bir deyişle, soyut bir kavram olarak "vatan"la Osmanlıcılık siyaseti birbirine göbekten bağlı.

O halde, aslında önce "vatan" değil "vatandaş"mış! Nitekim Namık Kemal'in yazısından birkaç yıl sonra bile, önce II. Abdülhamit tarafından ısmarlanıp sonra yine onun tarafından yasaklanan tarih (ders) kitabı *Üss-i İnkılap*'ta Osmanlılığı şöyle tanımlayacaktı Ahmet Mithat Efendi: "liva-yı şevket-ihtiva-yı Osmani [yüce Osmanlı sancağı] altında tecemmu ve tahaşşut eyleyen [toplanan] efrad-ı mütemeddineye 'Osmanlı' [...] denilmiştir."[4]

Her ne kadar Osmanlıcılık düşüncesi, hakkı hukuku eşit vatandaşları "bir imparatorluk ideali çevresinde birleştirme"yi öngörüyorduysa da,[5] geçtiğimiz birkaç on yıl hariç, memleketimizde sevgili vatanımızın gayrimüslim paydaşlarının vatanı tahayyülleri üzerinde pek durulmamıştır. Nitekim bu tartışmalardan yaklaşık bir buçuk asır sonra, coğrafyamızda mekânsal aidiyetin kavranış biçimlerini sorguladığı çok incelikli ve ufuk açıcı bir giriş yazısında Cemal Kafadar, haklı olarak, vatan kavramının Osmanlı coğrafyasının diğer dillerinde nasıl kullanıldığını bilmenin önemini vurguluyordu.[6]

İşte bir örnek; o hep referans verip de aslında pek az bildiğimiz gayrimüslim basında, Namık Kemal'in yazısından yaklaşık altı ay önce, Ermenice[7] değil ancak Ermeni harfleriyle Türkçe olarak ve imzasız yayınlanmış.

VATAN[a]
(14 EKİM 1872 CUMARTESİ, ASYA,[b] SAYI 2, S. 9-10)

İnsanın vatan-ı hakikesi, üzerinde sakin olduğu kürredir. Ve bu kürrede temellük ve taayüş itmek [mülk edinip yaşamak] haklarında her insan müsavidir. Çünki, kürre-yi arz ne bir, ne de birkaç fırka için yaradılmayub, bilcümle efrad-ı ben-i adem [bütün insan evlatları] için yaradılmışdır. Her ne cinsden, her ne dinden olur ise olsun, her insanın kürre-yi arzın her kıtasında tevattun [yurt edinme] ve temellük ve taayüş cihetlerinde müsavat üzre hakkı vardır. Şu kadar ki efrad-ı ben-i adem birçok sepeblerden dolayı cemaatlere taksim olunmuş, ve her cemaat kürrenin bir cihetinde temekkün ile [bir tarafında yerleşerek] o mahali kendisine vatan itibar edub [sayıp], kendisine mahsus lisan, din, adet, kanun, ittihaz ve ihtiyar itmiş [edinmiş] olduğundan, itibari [hayali] vatanlar teaddüd itmişdir [çoğalmıştır]. Gerek hakiki olsun gerek itibari olsun vatanını sevmek, menafi [çıkarları] ve imarına çalışmak her insanın vazifesidir.

Şair:

Pa be hak ahestene Halit ki in hak-i siyah

Ez ğubar-ı hal-i mehruyan-ı aiminten büved

buyurmuşdur. Yani ey Halid, ayağını toprağa yavaş bas, zira bu siyah toprak ay yüzlülerin ve gümüş vicudlilerin benleri tozudur.

Asya dahi der ki vatanımızın toprağını aziz dedelerimizin mübarek vicudları tozu ile, ve eslaf-ı kiramımızın [şereflı seleflerimizin] şanları izi ile mürekkeb [oluşmuş] bilub, tutiya-yi dideyi takdis itmekdeyiz [göz ilacını kutsuyoruz].

Vatanını sevmek ancak haricen [ülüvv-i şanı [şanının yüceliğini] ve dahilen asayiş ve emniyeti arzu olunan derecede bulunmasına var kudretini sarf etmekden ibaretdir. Hak ve hürriyet kavgalarında galebe idilen, vatanın ecnebi milletler beyninde ülüvv-i [?] şanına sebeb olduğu gibi, hüsn-ü ahlâk [güzel ahlak] ile hüsn-i ahlâkın muhafazası ve her fiilde adalet destur-ül-amel tutulması [prensip haline getirilmesi] dahi, dahili asayişini teemin ider.

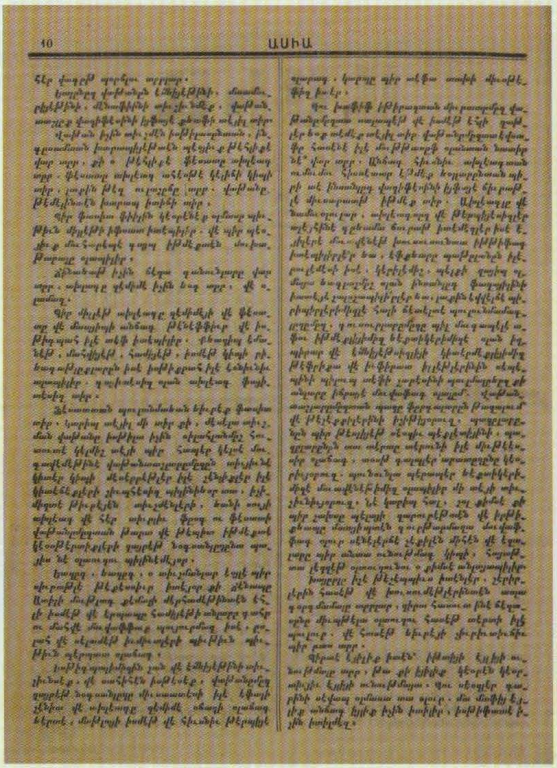
Haricden vatana hücüm iden düşmen karşısına bahadır leşger [yiğit asker] ve kahrıman serasker gönderildiyi gibi, vatanı dahilen ifsad ve harab itmege gelen terbiyesizlik ve ahlâksızlığa tasfiye-i ahlâk ile [ahlakı temizleyerek] mukavemet idilur.

Bu cihetlerden dolayıdır ki, vatan evladlarının her ferdinin ve her sınfının vazayifi taaddüd ider [vazifeleri çoktur]. Bu gibi şeylere dair hakikat bildiyi fikirleri vatan kardaşlarına ilka [telkin] idecek ve anları vatanın hayırlı muhabbeti ile ve selametli gayreti ile muttasıf itmekde teesiri [nitelemek konusunda etkili] olacak kadar fasahate malik olmadığına [düzgün ve anlaşılır söz söyleyemediği için] *Asya* müteessifdir. Zira vatanın, maalümatımız [bilgimiz], ahlâkımız, niyatımız [niyetlerimiz], gayretimiz, hasılı bilcümle kuva ve efalimiz [kısacası tüm düşünce ve eylemlerimiz] üzerlerinde birer hakkı vardır.

Vatan evladları vatan karakollarıdır, her tehlikeden vatanı haberdar itmege ve her halde imdadına yetişmege her vakıt borcludırlar.

Yalınız vatanın emniyetini, maamuriyetini [bayındırlığını], menafiini düşünmek, vatandaşlık vazifesini ifaye kâfi deyildir.

Vatan için düşmen istilasından, inkısamdan [bölünmekten], harabiyetden [harap olmaktan] böyük tehlike vardır, ki o tehlike fesad-ı ahlâkdır [ahlak bozukluğudur]. Fessad-ı ahlâk aheste gelici gibidir, lakin tez ulaşı-

cıdır. Vatanı temelinden harab idicidir.

Bir fasid [bozuk] fiilin görenek olması bütün milleti ifsad idebilir [bozabilir], ve bir böyük muharebe kayb itmekden muhataralı itehlikelil olabilir.

Cinayat [suçlar] için ceza kanunları vardır, ahlak-ı zemime [kötü ahlak] için yokdur, ve olamaz.

Bir millet ahlâk-ı zemimeyi ve fesadı ve maayibi [kötü ahlakı, çürümeyi ve kusurları] ancak teneffür ve istikbah ile def idebilir [çirkin görüp iğrenerek uzaklaştırabilir]. Kâzib emanet, mahviyet, hamiyet, ismet gibi riyakarlıkların [yalancı sadakat, alçakgönüllülük, vatanperverlik, namus gibi ikiyüzlülüklerin] ise istikrah [tiksinti] ile önünü alabilir. Kaidesiz olan ahlâk faidesizdir.

Fesaddan bulanmayan yürek fasiddir. Garib deyil midir ki, mesela düşman vatanı istila için silahlanmış hudude gelmiş deyi bir haber gelse mukavemetine vatandaşlarımızın düyüne gider gibi meserretler ile ısevinçlel, şenlikler ile gidecekleri şübhesiz biliniyor da, içimizde türeyen düşmenleri, yani su-yi ahlâk ve her dürlü fısk u fesadı [sapkınlık ve ahlaksızlığı] vatanımızdan tard ve tebid itmekde [kovmakta] gösterdikleri gayret noksanlığına bais ne olduğu bilinemeyor.

Yazık, yazık, o düşmanlar öyle bir süretle tekessür ideyor [çoğalıyor] ki Cenab-ı Adil-i Mutlak kemal-i merhametinden [yüce merhametiyle] ehl-i ismet ve erbab-ı hamiyeti [namusluları ve vatanperverleri] anları kahr u mahve [onları ortadan kaldırmaya] muvaffak buyurmaz ise, ıslah ve selamet ümüdleri bütün bütün berbad olacak.

İstikbalimizin şan ve ehemmiyetini düşünsek, ve sahihen istesek, vatanımız gayret noksanlığı müsaadesi ile [yüzünden] efal-i şenia [tecavüzler] ve ahlâk-ı zemime ocağı olacak yerde, matla-yi ismet ve hüsn-ü terbiye olarak [namus ve güzel ahlak ocağı olup], garbı bir defa dahi müstefiz ider laydırılatır].

Bu hafif itirazdan müradımız vatanımızda salabet ve ismet ehli zatler [metanetli ve namuslu insanlar] yok demek deyildir. Vatanımızda evsaf-ı hasene ile muttasıf olandan [güzel vasıflarla nitelendirilinden] nadir ne vardır? Ancak hüsn-ü ahlâkdan umumu hissedar etmek yollarından biri de insanlık vazifesini ifaye cüratle müsaraat itmekdir [cesaretle insanlık vazifesini yerine getirmeye teşebbüs etmektir]. Ahlâklı ve namuslular, ahlâksız ve terbiyesizler aleyhine kıyama curat idemezler ise [ahlaksız ve terbiyesizlere karşı ayağa kalkmaya cesaret edemeseler del eyilere muavenet [yardım] hususunda ittifak *idebilirler* ya, efkâr-ı batılanın ilerulemesi ile gerilemiş, belki gayib olmaya yaklaşmış olan insanlık fazayilini [faziletlerini] iadeye *çalışabilirler* ya; lakin evvelce biribirlerimizle hal-i cedelde bulunmamaklığımız [kavga etmemenin], kusurlarımızı bilmukabele af v itmekliyimiz [karşılıklı olarak affetmenin], yekdigerimize olan iğbirar [birbirimize olan dargınlık] ve emniyetsizliği gidermekliyimiz [gidermenin], tefrika ve infirad illetlerinin sebebini bilub defi [ayrılıkçılık ve bireycilik hastalıklarının sebebini bilip bunlardan kurtulmanın] çaresini bulmalıyız ki anları icraye muvafak olalım. Vatandaşlarımızdan bazı fırkaların tazalum ve teşekkilerini [şikayet ve sızlanmalarını] işitiyoruz, bazılarının bir tesliyet sözü beklediyini, bazılarının da serd-ı deruni ile müteessir olacak [içten gelen bir söyleyişten etkilenecek] dost kalbler aradığını görüyoruz; bununla beraber yekdigerimize muavenetimiz olabilir mi deyi düşünüyoruz. Ne garib hal, şol kimse ki bir şahsı bela-yi zaruretden ve irtikâb-ı maayibden [yoksulluk belasından ve ayıp işlerden] kurtarmağa muvaffak olur, senelerce çekilen mihan ve ezaları [sıkıntı ve acıları] bir anda unutmak gibi, hayatda lezzet olduğunu o kimse anlayabilir.

Hayırlı işe teşebbüs idenler, şerirlerin [kötülerin] haset ve husumetlerinden asla korkmamalıdırlar, zira hasud [haset eden] yine cezasını mübtela olduğu haset derdi ile bulur; ve haset yüreyi çürüdücüdür, pasdır.

Bir de eyilik iden, itdiyi eyliyi unutmalıdır, ta ki iyilik gören gördüyü eyliyi unutmaya. Bu sözler karin-i sevab olmasa da [doğru görünmese de] olur; mamafi eylik ancak iylik için idilir, istifade için idilmez.

DİPNOTLAR

1 Namık Kemal, "Vatan", *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, yay. haz. Mustafa Nihat Özön (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 256.

2 Durum Avrupa'da da çok farklı görünmemektedir. Fransa, 1870'te Almanya karşısında alınan yenilginin nedeninin, okullarının gençlerin "vatana bağlılık duygularını teşvik etme konusundaki yetersizliği" olduğunu düşünerek bu konuda yasalar çıkaracaktı. Füsun Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 21.

3 A.g.e., 25.

4 Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, yay. haz. İdris Nebi Uysal (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 24.

5 Selçuk Akşın Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)", içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Tanıl Bora and Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 88.

6 Cemal Kafadar, "Giriş", *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine* içinde. (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 26.

7 Osmanlı Ermenilerinin 19. yüzyıldaki vatan tahayyülleri üzerine bir inceleme için, bkz. Dzovinar Derderian, "Mapping the Fatherland: Arrtzvi Vaspurakan's Reforms through the Memory of the Past", *Ottoman Armenians: Life, Culture, Society* içinde, yay. haz. Vahé Tachjian, c. 1 (Berlin: Houshamadyan Publication, 2014), 145–69.

8 Transliterasyonda, büyük ölçüde, Ermeni harflerinin Batı Ermenicesindeki okunuşları esas alınmıştır. Noktalama işaretlerine okumayı kolaylaştıracak ölçüde müdahale edilmiş, bariz yazım hataları düzeltilmiş, imladaki tutarsızlıklar bir iki istisna hariç olduğu gibi bırakılmış, bazı ekler günümüz kurallarına göre yazılmıştır. Köşeli parantez içerisindeki karşılıklar her zaman "tam ve tutarlı karşılıklar" olmayıp, metni ortalama okur için anlaşılabilir kılmak amacıyla yazının bütünü dikkate alınarak yapılan yorumların neticesidir. Dolayısıyla, kolaylıkla "yanlışlanabilirler".

9 1872-1875 yılları arasında İstanbul'da günlük, iki günlük, haftalık ve on beş günlük olarak yayınlanmış bir siyaset ve filoloji gazetesidir. 1874'e kadarki dönemde yazı işleri müdürleri Hovagim K. Reisyan ve Hagop Khancıyan'dır. Bu dönemde gazetenin alt başlığı *Tarkmanı Hayrenyatz* (Yurdun Sözcüsü) olup iki dilde (Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe) yayınlanmıştır. 1874 sonrasında Mıgırdiç Portukalyan yazı işleri müdürü olmuş ve alt başlığı *Tzayn Hayrenyatz* (Yurdun Sesi) olarak değiştirilen gazete sadece Ermenice yayınlanmıştır. Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar: 1794-2000* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2014), 45.

AKMED
KOÇ ÜNİVERSİTESİ
Suna & İnan Kıraç
Akdeniz Medeniyetleri
Araştırma Merkezi

KOÇ ÜNİVERSİTESİ AKMED
ANTALYA TARİHİ, KÜLTÜRÜ VE ARKEOLOJİSİ SERBEST MAKALE YARIŞMASI

ANTALYA'NIN LİSELERİ YARIŞIYOR!

ADEM TOLUNAY ANADOLU LİSESİ
ANTALYA ANADOLU LİSESİ
ERÜNAL SOSYAL BİLİMLER LİSESİ
İSTEK ÖZEL ANTALYA YEDİTEPE KOLEJİ ANADOLU LİSESİ
METİN - NURAN ÇAKALLIKLI ANADOLU LİSESİ
ÖZEL MANAVGAT BAHÇEŞEHİR ANADOLU LİSESİ

SONUÇLARIN AÇIKLANMASI VE ÖDÜL TÖRENİ
1 HAZİRAN 2018, CUMA - 10.00
KOÇ ÜNİVERSİTESİ AKMED KONFERANS SALONU
KALEİÇİ - ANTALYA

SEÇİCİ KURUL

Engin AKYÜREK (Prof. Dr., Koç Üniversitesi)
Gülcan ÇOMAKLI (Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni - Özel Enka Lisesi, İstanbul)
Ahmet ERSOY (Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi)
Gizem İBİDAN (Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni - Darüşşafaka Lisesi, İstanbul)
Esin PULATHANELİ (Tarih Öğretmeni - Robert Kolej, İstanbul)
Oğuz TEKİN (Prof. Dr., Koç Üniversitesi AKMED Direktörü)
Tuğrul YAKARÇELİK (Tarih Öğretmeni - Özel Alman Lisesi, İstanbul)

KOÇ ÜNİVERSİTESİ

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
ANTALYA İL MİLLÎ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ

TARİH VAKFI

Büyük Bir Yangın

1 HAZİRAN 1918

TANİN

Evvelki akşamdan beri İstanbul öteden beri tanıdığı felaketlerden birine daha şahit oldu.

Sultan Selim'de Çeragı Hamza mahallesinden gece yarısından sonra zuhur eden bir yangın esmekte olan pek şiddetli bir rüzgar neticesinde süratle etrafa sirayet etmiş ve bu havali mahallelerinin malum olan sıklık ve ahşaplığından istifade ederek büyük tahribat yapmıştır. Yangın, üç kola ayrılarak biri Cıbali'ye, diğeri Koca Mustafa Paşa ve Altımermer'e ve üçüncüsü de Küçük Mustafa Paşa ve Perşembe Pazarına doğru yürümüştür.

İstanbul bu gibi büyük yangınları öteden beri tanır. Evvelki günden beri esmekte olan fevkalade şiddetli ve daima istikamet değiştiren bir rüzgar yine pek az zamanda birçok tahribata sebep olmuştur.

Bu yangından evvel akşamüzeri saat sekiz raddelerinde Fatih'te Sarı Güzelde diğer bir yangın çıkmış, fakat havanın muhalefetine rağmen itfaiye tarafından söndürülmüştür.

Sultan Selim'de zuhur eden yangın rüzgara daha ziyade maruz bir yerde ve pek sık bir mahalle içinde bulunduğu için sirayet etmeden söndürülememiş ve sirayet ettikten sonra da tevkif edilemeyerek gece vakti söndürülebilmiştir. Sarf olunan mesai sayesinde birçok hastanelerle Darü'l-muallimatın yeni binası yangından kurtarılmıştır. [...]

Ecnebi Memleketlerde İstikraza Rağbet

3 HAZİRAN 1918

İKDAM

Viyana 1- Viyana gazeteleri Hükümetin Avusturyalılarla Macarların Osmanlı harp istikrazına iştiraklerine müsaade eylediğinden bahisle Avusturya sermayedarlarının büyük bir mikyasta istikraza iştirak etmek suretiyle her iki memleket arasında mevcut ittifak ve tesanüdü fiilen ispat edecekleri hakkında izhar-ı kanaat etmektedirler.

Büyük Konser

6 HAZİRAN 1918

TANİN

9 Haziran 1918 Pazar günü öğleden sonra saat 5 den 8 e kadar Beyoğlu Tepebaşı Bahçesinde Alman Piyade 146. Alay Bandosu tarafından yangından zarar görenler menfaatine fevkalade bir konser verilecektir. Konserde pek güzide ve müntahab parçalar terennüm edilecektir. Duhuliye yalnız 10 kuruştur.

Lenin'in Beyannamesi

6 HAZİRAN 1918

TANİN

Viyana 4- Petersburg Telgraf Ajansı Moskova'dan iş'ar ediyor: Moskova'da hâl-i harp ilanı ve on iki sınıf efradının silah altına çağrılması münasebetiyle Lenin ihtilâlcı ahaliye hitaben bir beyanname neşretmiş ve bunda vaziyet-i siyasiyenin vahametini izah etmiş ve aksülamelci anasır yüzünden ihtilâlın maruz bulunduğu yakın tehlikeyi kayıt ve işaret eylemiştir. Beyannamede deniliyor ki: "Teşrinievvel İhtilâlının müktesebatına karşı başlıca iki düşman taarruz hazırlamaktadır. Bu düşmanların biri açlık ve diğeri ihtilal aleyhindeki anarşidir. Her ikisine karşı merhametsiz bir harp ilan edilmiştir. Bu harp amele ve köylü ahalinin müdrik ve nizamperver kitlelerinin müzaheret ve müessiresini istilzam eylemektedir."

Batum Müzakeratı

11 HAZİRAN 1918

TANİN

Batum'da cereyan eden müzakerat neticelenmiş bulunuyor. Müzakerat neticesinde Osmanlı Hükümeti mümessilleri ile Cenubi Kafkasya havalisi vekilleri arasında bütün esaslı noktalar hakkında itilâf-ı tam hasıl olmuştur. Bu itilâfa göre Cenubi Kafkasya'da biri Azerbaycan, diğeri Gürcüler ve üçüncüsü de Ermenilerle meskun havaliye ait olmak üzere üç hükümet teşekkül ediyor. Bu üç hükümet vekilleriyle cereyan eden müzakerat neticesinde hasıl olan itilâfa göre eski hududumuz Ahıska, Ahılkelek, Gümrü ve Aleksandropol, Nahçıvan, Sürmelik sancak ve kazaları havalisinde tashih edilecektir. Müzakeratın esas itibarıyla neticelendiği noktalar arasında en mühim noktayı bu şart teşkil ediyor. Teferruat hakkındaki müzakerata İstanbul'da devam edilecek ve bittabi müzakerat-ı nihaiyeye bütün İttifak-ı Murabba devletleri müttehiden iştirak edeceklerdir.

Bu tashih-i hudut ile şark hudutlarımızda esaslı bir hat tesis edilmiş oluyor. Ahıska – Ahılkelek Batum önünde bir hatt-ı müdafaa teşkil eylediği gibi, oradan Aleksandropol ve Nahçıvan üzerine inen hat da Kars- Beyazıt mıntıkasının ilerisindeki mevkii bize temin eylemektedir. Bu suretle istihsal edilen netice, şarktaki emniyetimizi takviye hususunda pek mühim bir amildir. Müzakeratın böyle iyi bir neticeye isali Türkiye için cidden şayan-ı memnuniyettir.

Moskova'da Fesat Tertibatı

11 HAZİRAN 1918

İKDAM

Berlin 8- Moskova'dan İngiliz gazetelerine verilen malumata göre mukabil ihtilal tertibatını ihzar etmek üzere Moskova'da birçok teşkilat vücuda getirildiği tahkikat-ı ahire ile sübut bulmuştur. "Vatanın ve hürriyetin Selameti için İttihad" unvanını taşıyan bu teşkilatın merkezi Moskova idi. Elde edilen bazı vesikalardan anlaşıldığına göre Moskova'nın bir işgal-i askeri altına aldırılması maksadıyla Almanya Sefiri Kont Mirbah'ın katlı ve maksımalist rüesasının seyahat ettikleri trenin uçurulması tasmim edilmekte (tasarlanmakta) idi.

Rusya'da Çiftçiler ile Amelenin Seferberliği

11 HAZİRAN 1918

İKDAM

Berlin 10- Moskova'dan iş'ar olunuyor: Merkez İcra Komitesi

dün akdeylediği içtimada, Harbiye Komiserliğinin bir hafta zarfında çiftçiler ile ameleyi cebren seferber hâline vaz' etmeye davet edilmesi hakkında Bolşevikler tarafından dermeyan olunan teklifi kabul etmiştir. İaşe cihetinden zuhur eden buhrandan bilistifade mukabil ihtilâlcılar sermayedar ziraat erbabının hakimiyetini iade için taraftar bulmak üzere gösterilen faaliyete mukabele olmak üzere tedbir-i mezkûrun ittihazına lüzum görülmüştür.

Çarlık Lehinde Nümayişler

12 HAZİRAN 1918

SABAH

Cenevre 10 Haziran- Journal de Geneve gazetesi Kopenhag'dan istihbar ediyor: Rus matbuatının neşriyatına nazaran Petersburg'da Çarlık idaresinin ihyası lehinde büyük bir nümayiş icra edilmiştir. Nümayişçiler ellerinde " Yaşasın Çar! Bizi Aldattılar. Çarı istiyoruz. Çarımızı Bize İade ediniz" ibaresi muharrer bayraklar bulunduğu halde milli şarkılar taganni etmekte idiler. Bu cemm-i gafir Smolny Müessesine ve Bolşeviklerin büyük karargahına gitmek istemişler ise de nümayişçiler üzerine ateş eden birçok mitralyözlerle sokaklar tutulmuş olduğundan bunlar dağılmaya mecbur olmuşlardır.

Gürcistan'ın İstiklalini Tebliğ

12 HAZİRAN 1918

SABAH

Berlin 10 Haziran – Çenkeli yeni Gürcistan Cumhuriyeti mümessili sıfatıyla Gürcistan'ın istiklalini Almanya Hükümeti'ne tebliğ etmek üzere Berlin'e vasıl olmuştur. Aynı zamanda Çenkeli bir taraftan Avrupa merkezi devletleri diğer taraftan müttefikleri arasında Gürcistan'a ve Gürcistan'ın istikbaline taalluk eden bilcümle mesaili müzakere etmek üzere bir konferans akdedilmesi teklifinde dahi bulunmuştur. Almanya Hükümeti konferans akdi hakkındaki müracaatı kabul etmiş ve bunun İstanbul'da akdini teklif etmiştir.

Tiyatrolarda Sigara İçmemek

17 HAZİRAN 1918

SABAH

Malum olduğu üzere medeni memleketlerin tiyatrolarında sigara içmek kat'iyen memnudur. Bu memnuiyete mütemeddin ve aklı başında insanların kaffesi esasen bir lüzum-ı sıhhiye itbâ etmiş olmak maksadıyla son derece riayet gösterirler. Her tiyatroda ve bilhassa kışlık tiyatrolarda sigara ancak perde aralarında ve hususi mahallerde içilir. Salonun havasını kirletmemek ve saha-i temaşayı dumanlandırmamak gibi biri sıhhate, diğeri sanata taalluk eden iki mühim sebep aynen bizde de varit olduğu halde maalesef evvelki akşam Tepebaşı Tiyatrosunda perde araları zamanı localarda sigara içenler bulunduğu görülmüştür. Bu muamele localardaki memnuiyete mugayir olduğu gibi adab-ı nezaket ve medeniyete de muhalif görüleceği şüphesizdir.

Meriç Meselesi Etrafında

17 HAZİRAN 1918

TANİN

Sofya 15 Haziran- Demokrat Fırkası'nın mürevvic-i efkarı olan bir Bulgar gazetesi Dobruca ve Meriç hakkında İstanbul gazetelerinin birinde neşredilen bir makaleye cevaben diyor ki: "Defaatla kaydettiğimiz gibi mesele bizim için bir arazi meselesi değil, fevkalade ehemmiyeti haiz hayati bir meseledir. Dedeağaç'a müntehi olan tabii yoldan mahrumiyetimize hiçbir surette muvafakat edemeyiz. Türkler tarafından mütemadiyen ortaya sürülen bu mesele bizim için harbe müdahalemizden evvel büyük ve kuvvetli müttefikimiz Almanya'nın muavenet ve kefaletiyle suret-i kat'iyyede hâl edilmiş olduğundan Bulgaristan için böyle bir mesele mevzu bahis değildir. Bu halâ Osmanlı matbuatı tarafından anlaşılamamıştır."

Dnevnik gazetesi bu makale münasebetiyle ezcümle diyor ki: Meriç Türklerin ne işine yarayabilir ?: Şayet bu, İstanbul'u bize karşı müdafaa etmek için ise iki defa İstanbul'u müdafaa eden bizler bu gün de İstanbul'u müdafaada devam ediyoruz. Hal bu ki cenubi ve şarki Bulgaristan ancak Meriç vasıtasıyla teneffüs edebildiğinden nehir-i mezkûr Bulgarlar için elzemdir. Türkler anlamalıdırlar ki şimdiye kadar gösterdiğimiz bunca delailden sonra bize karşı gösterdikleri adem-i itimattan pek ziyade müteessir olmaktayız. Binaenaleyh hal-i hazırdaki ve müstakbeldeki ittifak için hüsn-i suretle telakki edemeyeceğimiz bu gibi münakaşalara devam etmekten sarf-ı nazar edilmesi lazımdır."

Amerika'da Her Gün Et Yok

18 HAZİRAN 1918

İKDAM

Zürih 17- Amerika Hükümeti otellerde, lokantalarda haftada ancak dört defa sığır eti verilmesini emreylemiştir. Ancak haftada bir defa biftek veya kızartılmış et ve iki defa haşlanmış et verilebilecektir.

İstanbul'un İmarı Hakkında

23 HAZİRAN 1918

İKDAM

İstanbul'u imar ve medeni bir şehir derecesine is'ad (yükseltmek) için icap eden tedabiri teemmül ve ittihaz eylemek üzere Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref, Posta ve Telgraf Nazırı Haşim beyefendilerden müteşekkil Encümen-i Vükela şimdiye kadar mütehassıs zevat ve alakadar makamlar mümessillerinin de iştirakiyle müteaddit içtimalar akdederek bu mühim işin esasatını vaz' ve takrir eylemiştir.
İstanbul tarihi ehemmiyeti ve mevkiinin müstesna hususiyetiyle mütenasip olarak verilecek müstakbel şekil hakkında iptidai bir proje ihzarı hususu Roma'da Prusya Sanayi-i Nefise Akademisi Müdürü olup memleketimizde ve bilhassa

payitahtta bu nokta-i nazardan tetkikat-ı mahsusada bulunmuş olan Isviçreli Mimar Profesör Chorherr'e havale edilmiştir.
Şehremaneti tarafından hususi bir şirkete tersim ettirilmekte bulunan irtifa-ı münhanilerini havi 1/2000 mikyasındaki umumi harita Profesör Chorherr'in projesine esas teşkil edecektir; bu haritanın kısm-ı mühimi nihayet iki aya kadar ikmal edilmiş bulunacağı için Profesör bu tarihte işe başlayabilecek ve mahiyetinde lüzumu kadar mühendis istihdam ederek iptidai projenin biran evvel ihzarına sarf-ı gayret edecektir. Bilahare bu proje burada teşkil edilecek bir heyet-i fenniye tarafından Encümen-i Vükela huzurunda tetkik ve tenkit edilecek ve mazhar-ı kabul olduğu takdirde Profesör Chorherr bu esasat dairesinde şehrin müstakbel şeklini tesbit edecektir. Yangın yerlerinde yapılacak esaslı inşaat şehrin istikbal-i planının alacağı şekil ile alakadar bulunduğu cihetle evvelemirde ve nihai planının vücuda getirilmesi elzemdir.
Plan ikmal edilir edilmez derhal yangın yerlerindeki inşaata başlayabilmek için icabeden istihzarata ve bilhassa yerli ve ecnebi sermayelerinden müteşekkil büyük bir şirket teşkiline bu müddet zarfında devam edilecektir.

Sansürün İlgası

24 HAZİRAN 1918

SABAH

Harbin ibtidasından beri tatbik edilmekte olan siyasi sansürün iki haftaya yakın bir zamandan beri lağvedildiği malumdur. Filhakika Hükümet bu hususiaki hüsn-i niyetini ispat ederek gazeteleri sansür eden heyet arasındaki siyasi sansür memurlarını kaldırmış ise de askeri sansürler, vazifelerinin hududu tamamen muayyen bulunması hasebiyle bazen askeri addedilemeyecek mesaili de sansür ettiklerinden bu cihetin tayini için Matbuat Müdür Velili Aziz Bey'le Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi Reisi Seyfi Bey evvelki gün Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesinde içtima ederek müzakeratta bulunmuş ve askeri sansürün daire-i salahiyetini muhadded etmişlerdir. (sınırlandırmışlardır) Bu hudut mucibince matbuat yalnız mesail-i askeriyeye ait mevadı askeri sansüre göndereceklerdir. Askeri sansürler bundan maada mevadı sansür etmekten menedilmiş olup evvelki akşam sansüre gönderilen provalar arasında mesail-i askeriyeye ait olmayanlar kamilen iade edilmiştir.
Hükümetin bu suretle matbuata gösterdiği itimada bir kere daha teşekkür ederiz.

Ziraat Makineleri

23 HAZİRAN 1918

İKDAM

Memalik-i Osmaniye'de mükellefiyet-i ziraiyenin tatbikine mübaşeret edildiği zamandan beri ziraat makinelerine ihtiyaç bir kat daha artmıştır. Halk evvelce ziraat makineleri istimalini itiyat etmemiş olduğundan bunu lüzumsuz bir ziynet makamında telakki etmekte idi. Fakat harp, birçok insan kollarını eksiltmiş olduğundan, ziraatta bu kollar yerine makine istimaline lüzum görülmüştür. İşte bu vesile ile köylü artık makine istimaline gayret etmeye başladıktan maada şuradan, buradan makine tedarik edebilmeye çalışıyor.
Ziraat Nezareti makinelerinin usul-i istimallerini irâe için ziraat merkezlerine heyetler göndermiştir. Bu heyetlerden alınan raporlar köylülerin makinelere rağbetini göstermekte olduğundan cidden şayan-ı memnuniyettir. Maamafih Memalik-i Osmaniye ziraatında istimal edilmekte olan makinelerin nevi ve adetleri henüz pek mahduttur. Buna da başlıca sebep, harp dolayısıyla lüzumu kadar makine tedarik ve sevk edilememesidir. Şimdilik istimal olunan makineler, sapan, pulluk, traktör gibi mühim aletlerdir.
Ziraat Nezareti'nin ve onunla yan yana çalışan Harbiye Nezareti'nin himmetiyle bu sene yine mühim addedilebilecek bir saha kamilen zer edilmiştir. Ziraatta istihdam edilen amele taburları cidden pek nâfi hizmetler gösteriyorlar. Cihet-i askeriye memalik-i ecnebiyeden mutedil şeraitle kesretlice miktarda ziraat makine ve aleti celbine muvaffak olduğu gibi, bu makineleri istimal edecek adamları da sühuletle yetiştirebiliyor. Tohumluk bittabi Harbiye Nezaretince daha ucuzca tedarik edilebileceği ve amele taburları için suret-i mahsusada masarif ihtiyar edilmediğinden, vasi mikyasta arazinin müsait şerait tahtında ziraatına imkan hasıl olmuştur. Cihet-i askeriyenin bilhassa Konya ve Adana taraflarındaki mezruatı pek yüksek olduğu varid olan haberlerden anlaşılıyor. [....]
Hükümet, zıraat makinelerine olan ihtiyac-ı şedidi nazar-ı dikkate alarak makine celbi için Almanya'ya müracaat etmiştir. Neticede Hükümet-i Osmaniye ile Alman fabrikaları arasında dört yüz vagonluktan aşağı olmamak üzere ziraat makineleri itâsı hususunda mukavelenameler teati edilmiş ise de ancak pek cüzi miktarda vagon gelebilmiştir. Alat-ı ziraiye talebi meselesi, memleketin en mühim olan işe işleri ile alakadar olduğu cihetle, bu aletlerinde levazım-ı askeriye sınıfından addedilerek süratle nakli hususunda taraf-ı Hükümetten teşebbüsat icra edilmiştir.

Ermeni Heyet-i Murahhasası Reisi'nin Beyanatı

28 HAZİRAN 1918

SABAH

Ermeni Heyet-i Murahhasası Reisi Mösyö Aharonyan Ermeni gazetesi muharriri ile icra ettiği mülakatta şu yolda beyanatta bulunmuştur:
Hemen üç seneden beri Kafkasya ve bilhassa şimdiki Kafkasya Ermeni Cumhuriyeti memalik-i ecnebiye ile münasebatta bulunmamıştır. Etrafımızda cereyan eden vakayiden haberdar olmadığımız gibi mesail-i hariciye ile de iştigal etmek istemeyiz. Kafkasya Ermenileri namına ecnebi memleketlerde söz söylemek için hiç kimseye salahiyet vermemişiz. Zaten muhabere vesaiti de yoktur. Binaenaleyh eğer bu gibi

şayialar deveran ediyorsa kamilen yalandır ve biz bu şayıaları vesait-i tahrikiye olmak üzere telakki ederiz. Isviçre ve Amerika'da komiteciler bulunduğunu sizden işitiyoruz. Hal bu ki ben bu gibi komiteciler tanımam ve tanımak da istemem. Öyle yerlerde kalem sallamak kolaydır. Hal bu ki o kalem sallayanlar ittihaz ettikleri meslek-i hareket ile ne kadar zararlar irâs eylediklerini bilmiyorlar. Onlar müdafaa etmek istedikleri meseleler etrafında neler döndüğünü bilmezler. Bizim yegane gayemiz Kafkasya Ermenilerinin halâsıdır ve bu halâsı da ancak Türkiye sayesinde elde edebileceğimize eminiz. Katogikosun hiçbir sıfat-ı siyasiyesi yoktur. Binaenaleyh mesail-i siyasiyede hiçbir rey ve salahiyete haiz değildir. Bundan evvel Katogikos tarafından bütün Ermenilere hitaben neşrolunan beyanname ciddiyetten küllıyen ari idi. Bu gibi hareketler sü-i tesiri mucip olur. O zamanın patriği katogikosun bu hareketine karşı protesto etmeli ve hatta ismini bile kiliselerde zikrettirmemeli idi. Biz yalnız Kafkasya Ermeni Cumhuriyeti'nin hudutlarını, vaziyetini tayin etmek için kuvvetli komşumuz ve hamimiz bulunan Osmanlı Hükümeti ile müzakeratta bulunmak üzere buraya geldik. Biz Türkiye ile iyi komşu halinde yaşamak isteriz. Bu sebepten dolayı yine tekrar ederim ki biz Türkiye'deki Ermenilere ait meselelerle iştigal etmeyeceğiz. Zaten bu husus gerek vazifemizin, gerek programımızın haricindedir. Almanya ile münasebat-ı mahsusamız yok. [...]

Bız vuku bulan davet üzerine Osmanlı Hükümeti ile müzakeratta bulunmak için buraya geldik. Batum'da cereyan eden müzakerat esnasında Osmanlı Hükümeti hakkımızda hayırhahlık eserleri gösterdi. En evvel hemhudut olduğumuz ve muavenetine muhtaç olduğumuz kuvvetli bir komşu hükümet ile ittifâk etmek isteriz. Avrupa düvel-i muazzamasının himayesi bize çok pahallıya mal olmuştur. Bu devletlerden bize hiç hayır yoktur. Şimdiye kadar pek çok yorulduk. Artık istirahata muhtacız. Bu sebepten dolayı da en evvel Devlet-i Osmaniye ile iyi komşu münasebatı tesis ederek sükun içinde yaşamaya mecburuz. Avrupa'nın himayesini istemeyiz. Komşularımız olan Türkler, Tatarlar, Gürcüler ve Kürtler ile iyi komşu halinde yaşayacağız. [...] Irtikab eylemiş olduğumuz hataları itiraf ettik ve eminiz ki Hükümet-i Osmaniye burada vuku bulacak müzakeratta dahi bize karşı aynı surette hayırhahane hareket edecek ve biz de hissiyat-ı minnettarane ile meşbû olarak Osmanlı payitahtından ayrılacağız. [...]

Taksim Çeşmesi

29 HAZİRAN 1918

SABAH

Taksim Meydanında kain olup civar mahallat ahalisinin her ihtiyacatını tatmin etmesi iktiza eden Hamidiye Suyu Çeşmesinin öteye beriye ücretle su nakletmekte bulunan sakalar tarafından istila edilmesi yüzünden civar mahallat sakinlerinin bu çeşmeden su alarak ihtiyaçlarını tatmin edebilmeleri saatlerce beklemeye ve çeşmenin her tarafını istila etmiş olan sakalar ile münazaayı ve hatta mudarebeyi (dövüşmeyi) göze almalarına mütevakkıftır. Hal bu ki bu çeşmenin tesisinden maksat öteye beriye ücret mukabilinde su taşıyan sakaların ceplerini doldurmak değil fakat o taraflarda mütemekkin ahalinin su ihtiyacını tatmin ve temin etmektir. Binaenaleyh Şehremaneti, çeşmenin maksad-ı tesisini nazar-ı itibara alarak, çeşmeyi bu fuzuli ziyaretçilerden kurtarması ve civar mahallat sekenesinin su ihtiyaçlarını tatmin etmelerini temin eylemesi lazımdır fikrindeyiz.

Alman Türk Mukarenet-i Hukukiyesi

30 HAZİRAN 1918

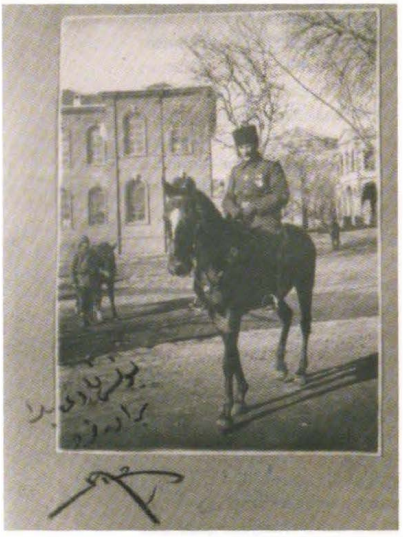
TANİN

Malum olduğu üzere hukukşinaslarımızdan mürekkep bir heyet ahiren tetkikat-ı hukukiye icrası zımnında Almanya'ya azimet eylemişlerdi. Bu münasebetle İstanbul Hukuk Fakültesi müderris muavinlerinden Dava Vekili Hasip Edip Bey 21 Hazıran tarihli Berliner Tageblatt gazetesinde "Alman Türk Mukarenet-i hukukiyesi" namıyla bir makale neşreylemiştir. Bu makalenin en mühim noktalarını ber-vech-i âti iktibas ediyoruz: "Türkiye'de ıslahat-ı hukukiye hareketi yeni olmayıp son asrın evasıtına doğru başlamıştır. O zamana gelinceye kadar, memleketimizde yalnız şeriat ahkamı ile amel olunur idi. Fakat terakkiyat-ı asriyeyi takip etmeye azmetmiş olan o zamanki hükümet, Türkiye'de Fransız lisan ve edebiyatının oldukça taammüm etmesinden bilistifade, Fransızcadan pek çok kanunlar ve nizamnameler tercüme ettirmiştir. Bu tercüme vazifesiyle mükellef olanlar fikr-i hukuk sahibi olmadıklarından ve tercüme olunan âsarın memleketin âdât ve zihniyetiyle kabil-i tevfik olup olamayacağını tetkik etmek cihetine gitmediklerinden, lüzumsuz pek çok ahkam Türk kavaninine ithal edilmiştir. Hükümet bilahare bu lüzumsuz ahkamı, ısdar ettiği ahkam-ı cedide ile tadile teşebbüs ve ahkam-ı cedideyi "Mütemmim" namı altında bir eserde cem etmiş ise de, yine Türkiye umur-ı hukukiyesini asr-ı hazır ile mütenasip bir dereceye isal etmek henüz müyessir olamamıştır. Türkiye'nin umur-ı adliyesini tanzime azmetmiş olan Hükümet-i hazıra, kemal-i faaliyetle işine başlamıştır. Adliye Nazırı Halil Bey, bu gayeyi kuvveden fiile çıkarmak için hem fikr-i hukukiye sahip, hem de Avrupa hukukuna vakıf olan zevattan mürekkep üç komisyon teşkil etmiştir. Hukuk-ı medeniye ile iştigal eden birinci komisyon, Alman, İsviçre ve Fransız hukuk-ı medeniyesine dair mevcut eserleri tercüme ettirerek, memleketin ihtiyacat ve âdâtını da nazar-ı itibara almak suretiyle yeni bir Türk Hukuk-ı Medeniyesi vücuda getirecektir. İkinci komisyon hukuk-ı ticaret ve üçüncü komisyon hukuk-ı aile ile iştigal ediyor. [...]

İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ "KİŞİSEL ARŞİVLERDE İSTANBUL" VE "UNUTMA İSTANBUL" PROJELERİ

AYHAN KAYGUSUZ

İstanbul Şehir Üniversitesi, sahip olduğu Taha Toros, Mehmed Fuad Köprülü ve Kemal Karpat arşivlerine 2015-2017 yılları arasında dört yeni ve önemli arşiv daha eklemiş, bunları "Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği" ve "Unutma İstanbul" adlı iki farklı dijitalleştirme projesiyle araştırmacıların hizmetine sunmaya başlamıştır.

Mustafa Kemâl'in Yunus Nâdi Abalıoğlu adına: "Yunus Nâdi Bey biraderimize" notuyla imzaladığı fotoğraf.

İstanbul Şehir ÜniversitesiArşivi, Taha Toros, Belge no: 00156196 2008

400.000 civarında belgeden oluşan Taha Toros Arşivi bir araştırmacının 100 yıllık ömrü boyunca biriktirdiği eşsiz bir koleksiyondur. Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e yön vermiş çok sayıda yazar, sanatçı, devlet adamı, asker ve siyasetçiye ait belge ve bilgiye bu arşivde rastlamak mümkündür. Son halife Abdülmecid ve ailesinin sürgüne giderken kullandığı tren biletinden, Macaristan'dan geçerken çizdiği karakalem resmin orijinaline, Mondros Mütarekesine ait orijinal belgelerden Atatürk ve Kurtuluş Savaşı ile ilgili yüzlerce belgeye, şair Nigâr'ın günlüklerinden Samipaşazâde Sezâi'nin hâtıralarına, Satvet Lütfi Tozan ve Emirgân Korusu ile ilgili çok özel belgelerden, ressam Sabiha Bozcalı'nın orijinal çizimlerine kadar büyük bir kültürel miras gün yüzüne çıkarılmaktadır.

Mehmed Fuad Köprülü ve Orhan Köprülü Arşivi, Fuad Köprülü ve oğlu Orhan Köprülü'nün ilmî ve siyasî yaşamlarına ait belge ve fotoğraflar ile çalışmalarının müsveddelerinden oluşmaktadır. Arşivde bulunan Fuad Köprülü'nün siyasî yaşamı ile ilgili fotoğraflar Türkiye'nin bir döneminin kesiti gibidir.

Prof. Dr. Kemal Karpat uzun araştırma hayatında biriktirdiği kitaplar ile Balkanlar, Osmanlı, göç ve diğer çalışmalarına ait belgeleri İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesine bağışlamıştır.

1954 yılında Kadıköy'de kurulan Cüneyd Orhon Fotoğraf Stüdyosu Arşivinde 72 çekmece içerisinde korunan binlerce negatif ile çok sayıda stüdyo fotoğrafı bulunmaktadır. Bu arşiv 1950-2004 İstanbul'unun görsel belleğinin bir bölümü olarak tanımlanabilir. Zeynep Orhon Targaç koleksiyonunda ise fotoğrafçının Anadolu'daki elli fotoğrafhaneden topladığı 1200'den fazla cam negatif ile kendi çalışmalarından örnekler bulunmaktadır.

Araştırmacı-yazar Osman Öndeş'in 1965-1970'li yılların İstanbul'unda çektiği Osmanlı dönemi çeşme, türbe, cami ve mezarlarına ait 700 civarında fotoğraftan oluşan Dia koleksiyonu İstanbul Şehir Üniversitesi Arşivi'nin diğer bir önemli parçasıdır.

Prof. Dr. Şerif Mardin'in kitap ve belgelerinden oluşan arşivi oğlu Osman Mardin tarafından İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesine bağışlanan son arşivdir.

İçerdiği belge ve bilgiler nedeniyle korunması, tasnifi, dijitalleştirilmesi ve uluslararası standartlarda hizmete sunulması önem taşıyan bu arşivlerin işlenmesi ciddi bir emek, zaman ve maliyet gerektirmektedir. Tarihsel mirasımızın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından gerekli olan bu sürecin kamu kaynakları ile desteklenmesi hayati öneme haizdir. İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesinin bu amaçla hazırladığı "Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği" projesi İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA) tarafından finansal desteğe uygun bulundu ve proje kapsamında İstanbul Şehir Üniversitesi Akademik Arşivi'nin altyapısı ciddi biçimde geliştirildi (http://bellek.sehir.edu.tr).

Bu projenin başarısından sonra ikinci bir proje hazırlanarak, bu defa arşivdeki belgelerin dijitalleştirilmesine ilâveten, teknolojinin en son imkânlarından da yararlanmak suretiyle, seçilen belgelerin İstan-

bul haritası üzerinde zaman-mekân ilişkisi kurularak kullanıcıların telefonlarına, tabletlerine götürülmesi planlandı.

"Unutma İstanbul" projesi ile İstanbul için anlam ifade eden, onunla özdeşleşen ya da ona değer katan sanatçı, siyasetçi, bilim adamı ve edebiyatçılarla; İstanbul'un yüzü diye adlandırabileceğimiz tarihi yapı, anıt ve mekânlara ait belge ve görsellerin tasnifi, dijitalleştirilmesi, bilgisayar ve mobil araçlar üzerinden hizmete açılması, sosyal medya aracılığıyla kullanımının sağlanması ve daha da önemlisi bu belgelerin zaman-mekân bilgisi içerecek platformlar ve uygulamalar üzerinden sunulması amaçlandı (https://unutmaistanbul.sehir.edu.tr/).

Bu proje hem İstanbul'un kültürel, tarihsel ve turistik değerlerinin tanıtılmasına katkı sağlayacak hem de İstanbul'a değer katanlara karşı vefa borcu bir nebze ödenmiş olacaktır. Projede oluşturulan veritabanına ilâve olarak, İstanbul haritası üzerinde, örneğin Galatasaray Lisesi'nin Beyoğlu'nda bulunduğu noktaya ya da Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Beşiktaş Maçka'da yaşadığı yere veya Pierre Loti Tepesi'ne tıklandığında; bu mekân ve kişilere ait bilgiler, onlara ilişkin belgeler ve birlikte yaşadıkları kişilerle ilgili görsellere kolaylıkla ulaşılabilmesi, sahip olduğumuz tarihsel mirasın sunumuna büyük bir zenginlik katmakta ve bu önemli materyallerin daha da geniş kitlelerle paylaşımını mümkün kılmaktadır.

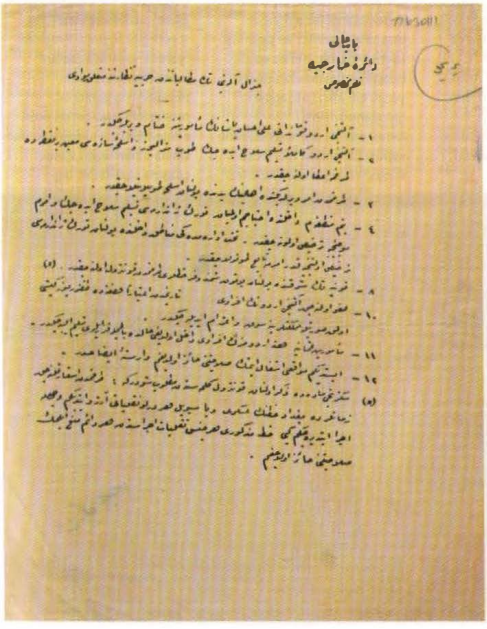
Bu materyallerin gençlerin ve araştırmacıların yoğun biçimde kullandığı mobil cihazlar üzerinde de görüntülenebilmesi, kurulan sistemin sosyal medya ile entegre edilmesi; profesyonel araştırmacıların yanı sıra, gençlerin ve her yaştan insanın bu değerleri keşfine ve böylelikle hem sosyal ve kültürel gelişmeye hem de kuşaklararası birlikteliğe önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

Bugüne kadar "Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği" projesi kapsamında yaklaşık 50.000 kayıtta 200.000 sayfa dijitalleştirme; "Unutma İstanbul" projesi kapsamında ise 10.000 belge dijitalleştirilip web üzerinden hizmete açılmıştır. Veritabanı başka sistemlerle kolayca entegre edilebilecek uluslararası standartlarda bir yapı üzerinden tüm dünyaya açılmaktadır. Bu sistem hem ulusal hem de uluslararası benzer sistemlerle veri alışverişi kapasitesine sahiptir. Nitekim, veritabanının Google tarafından harmanlanması sonucunda, belgeler sadece Türkiye'den değil, Türkiye dışından da kullanılmaktadır.

Bu proje ile hizmete açılan arşivler ve proje kapsamında dijitalleştirilen belgeler büyük bir ilgi gördü ve beklenenin çok üstünde bir kullanıma ulaşıldı. 2015-2018 yılları arasındaki 3,5 yıllık sürede 144.550 kullanıcı, 217.740 oturumda 3.553.453 defa proje veritabanındaki belgeleri görüntülemiştir.

Sonuç olarak İstanbul'un tanıtımı, kültürel mirasının korunması, bu mirasın yenilikçi yöntem ve uygulamalarla halka ve araştırmacılara sunulması ve ortak altyapıların kullanılması amaçlarını gerçekleştirmek üzere hazırlanan projenin İstanbul'a önemli katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

AYHAN KAYGUSUZ
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ DİREKTÖRÜ & PROJE KOORDİNATÖRÜ

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası General Alanbi'nin yazdığı sert ihtarnâmenin Bâb-ı Âli Hâriciye Dâresi Özel Kalemi'ne hitap eden kısmının süreti (solda).

İstanbul Şehir Üniversitesi Arşivi, Taha Toros, Belge no.: 00163010018.

Son Halife Abdülmecid Efendi'nin yurtdışına sürgüne gönderildiği sırada aldığı tren bileti (sağda).

İstanbul Şehir Üniversitesi Arşivi, Taha Toros, Belge no.: 00163668019.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ'NDE SEMİNER:

BİZANS'TA ZAMAN KAVRAMI

10 Mayıs'ta Boğaziçi Üniversitesi Bizans Araştırmaları Merkezi'nde, Özyeğin Üniversitesi'nden Dr. Siren Çelik, Bizans'ta Zaman Kavramı projesi üzerine bir seminer verdi.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Merkez Müdürü Prof. Dr. Nevra Necipoğlu'nun açılış konuşmasını müteakip sunumuna başlayan Çelik, ilk olarak "Bizans'ta Zaman Kavramı" projesinin uzun yıllar alabileceğini söyledi. Sokrates, Eflâtun, Hegel, Kant ve Einstein gibi isimlerin üzerinde düşündüğü ve kültürden kültüre değişmekle birlikte zaman kavramının insanlığın en büyük soru işaretlerinden olduğuna değinen Çelik, özellikle astrofizik, biyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi alanlarda zamanın tartışıldığını gözlemlediğini belirtti. Zamanın ilk bakışta çok basit bir konu gibi gözüktüğünü fakat üzerine düşündükçe karmaşıklaştığını ifade eden Çelik, Aziz Augustine'in "Zaman nedir? Kimse bunu bana sormazsa, sorunun cevabı aklımdadır. Fakat birine açıklamam gerekirse, ne olduğunu açıklayamam" sözlerini buna örnek verdi. Kültürlerin, zaman üzerine farklı yaklaşımları olmakla beraber bu yaklaşımların temelde aynı özeliklere sahip olduğunu da ifade eden Çelik, buna örnek olarak her kültürün bir yaratılış miti olduğunu söyledi. Bu durumda, Bizanslıların kâinatın yaratılış tarihi olarak MÖ 5509'u belirlediğini de sözlerine ekledi.

Zamana kutsallık atfının da çoğu kültürde olduğunu ifade eden Çelik, bunun Hıristiyanlıktan Maya uygarlığına kadar geçerli olduğunu söyledi ve pratikte bunun geleceği bilmeye çalışma ve astrolojik tahminler olarak hayata yansıdığını da sözlerine ekledi. Tarımın da, bir kültürün zaman kavramını ele alışında etkisi olduğunu söyleyen Çelik, bunda mevsimler ve ekme-biçme dönemlerinin etkili olduğunu ifade etti.

Zamanın başlangıcına dair mitler olmasının yanı sıra sonuna dair mitler de bulunduğunu ifade eden Çelik, buna örnek olarak Kariye'de yer alan "Kâinatı Yutan Salyangoz" tasvirini ve Antik Yunan'da "Çocuklarını Yiyen Kronos" ile Ortaçağ'da, Kronos'tan hareketle yapılmış "Yeni Yılı Yiyen Yaşlı Adam" tasvirlerini gösterdi.

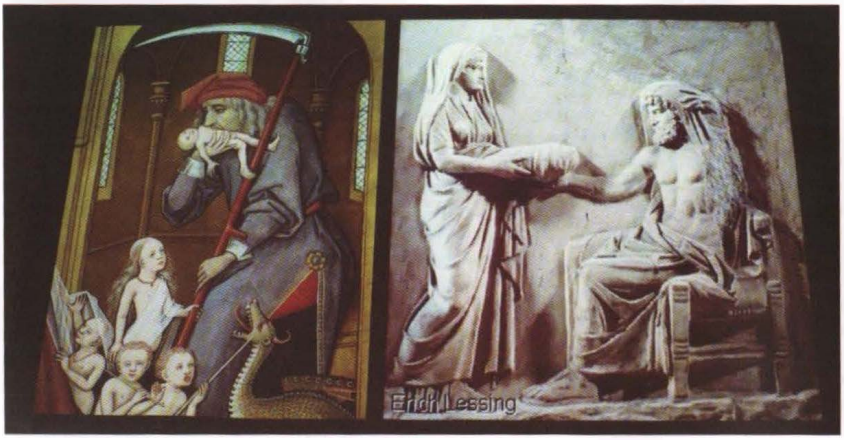
Bizans'ta zaman kavramını çalışırken, Bizans İmparatorluğu'nun pek çok kültürden etkilendiğini göz ardı etmemek gerektiğini belirten Çelik; Hıristiyanlığın yanı sıra Antik Yunan dünyası, Helenistik dönem ve Roma döneminin bunlara örnek verilebileceğini ifade etti. Bizans'ta zaman kavramının üzerinde yeterince çalışılmadığını söyleyen Çelik, bununla birlikte kronolojinin en çok çalışılan alan olduğunu, buna bağlı olarak çeşitli takvimlerin ortaya çıkarıldığını ve zamanın Diocletian Devri ve Bizans'ta Yaratılış Çağı gibi şekillerde ele alındığını belirtti. Güncel akademik çalışmaların aynı bilgileri tekrarladığını da sözlerine ekledi.

Son yıllarda, Bizans döneminde geçmişe yönelik algılar üzerine yapılan çalışmalar olduğunu, bunlara örnek olarak ise o dönem insanının kıyamet ve yaratılış üzerine düşüncelerini ve Bizans edebiyatında zamanın yerini ele alan çalışmaların olduğunu söyledi.

Kendi projesi üzerinde bu sene yaptığı çalışmada likirlerini süzgeçten geçirdiğini belirten Çelik, kendisinin önce Geç Bizans, sonra Orta Dönem ve Erken Dönem şeklinde çalışacağını ifade etti. Projenin hedefinin ise Bizans dönemine dair zamansal bir yaklaşım elde etmek olduğunu söyledi. Zaman kavramı üzerinde çalışırken örnek olarak dönemsel eğilimlerde büyük değişimlerin olup olmadığını gözlemleyeceğini sözlerine ekledi.

Kendisi bir bilim tarihçisi olmaması ve ilgisini çekenin Bizanslılar için zamanın pek çok yönden ne ifade ettiği konusu olması nedeniyle, projesinde işin matematiksel yönüne girmeyeceğini söyleyen Çelik, projesini üç alt kısma ayırdığını ve bunların sırasıyla; günlük yaşamda zaman, felsefe ve ilâhiyatta zaman ve edebiyatta zaman olduğunu aktardı.

Çelik, projede ilk olarak Bizans edebiyatını ele aldığını ve bu aşamanın birkaç sene süreceğini söyledi. Projenin "günlük yaşamda zaman" kısmında ise zamanın insanların iş günlerini, tatillerini, çarşı-pazarı nasıl etkilediğini ele aldığını ve bu kısma ilham olan kişinin; çalışma saatleri ve boş

zamanın yanı sıra kutsal olan zaman ile dindışı olan zaman gibi konuları ele alan Fransız tarihçi Jacques le Goff olduğunu söyledi. Kaynak konusunda ise ayrımın güç olduğunu çünkü söz konusu zaman olduğunda pek çok şeyin kaynak oluşturabileceğini söyleyen Çelik, bunlara örnek olarak mektupları, azizlerin yaşamlarını, kronikleri ve resmi belgeleri gösterdi.

Felsefe ve ilâhiyatta zaman kısmında ise, Bizans'ta öne çıkmış kişileri ele alacağını söyleyen Çelik, bunlara örnek olarak Theodorus Metochites, Michael Psellos gibi kişileri verdi ve Eflâtun ile Aristoteles gibi önceki filozofların etkisini ele alacağını da aktardı.

Şu günlerde projenin edebiyatta zaman kısmıyla alâkalı olarak çeşitli kültürler ve alanlardan okumalar yürüttüğünü ifade eden Çelik, okumalarını kronikler, mektuplar, şiirler ve konuşma metinlerinden ibaret tuttuğunu söyledi.

İlk etapta Sphrantzes, Khalkokondyles, Dukas, Gregoras, Kantakuzenos ve Pachymeres ve Akropolites gibi isimleri okumaya koyulduğunu söyleyen Çelik, önümüzdeki yıldan itibaren Kaesaria'lı Eusebius'a gidecek şekilde geriye dönük bir okuma yapacağını söyledi.

Bizans İmparatorluğu'nda 4. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar süreklilik gösteren kroniklerin ve bu kroniklerin farklı konumlardaki kişilerden gelmesinin, kendisinin okumaları bunlarla başlatmasında etkili olduğunu da aktardı ve söz konusu kişilerden kronikleri okurken, aynı zamanda bu kişilerin diğer eserlerine göz attığını da vurguladı.

Kronikler de yaratılış döneminden başlayan takvimin mi yoksa İskenderiye takviminin mi kullanıldığına veya kişilerin zaman kavramına yaklaşımlarını belirlerken kiliseden mi ya da askeri düşünce yapısından mı etkilendiklerine dikkat etmek gerektiğini belirten Çelik, buna ek olarak özellikle bu tarihçilerin zaman kavramını tanımlayıp tanımlamadığıyla da ilgilendiğini söyledi. Buna ek olarak zamanla ilişkili kelimeler ya da mecazlara baktığını da sözlerine ekledi.

Söz konusu kronikler den geç döneme ait olanlarında MÖ 5509'un başlangıç olarak ele alındığı takvimin kullanıldığını söyleyen Çelik, bununla birlikte aralarında çeşitli farklılıklar olduğunu ifade etti. Örnek olarak Pachymeres'te Antik Yunan dönemine ait yer isimlerinin kullanıldığını, Gregoras'ın tarihlendirmede astronomik olayları kullandığını ve Thukidides'i kaynak olarak alan Kantakuzenos'un ise askeri yönden meselelere yaklaştığını söyledi. Öte yandan Khalkokondyles'in ise hiçbir olayı tarihlemediğini, zamana yönelik herhangi bir kelime kullanmadığını ve "önce", "sonra" gibi ibarelere sıkça yer verdiğini vurguladı.

Her tarihçinin kendine ait tabirlerinin yanı sıra, mesleklerinin ve hayat görüşünün de tarihyazımında etkisini gördüğünü ifade eden Çelik, buna örnek olarak Batlamyus'tan etkilenen bir astronom olan Gregoras'ın, "Güneş Koç burcuna geçtiğinde" gibi ifadeler kullanarak astronomik olayları tarihleyen ve referans alan mecazlarını bolca içeren, kötümser ve imparatorlara öğütler içeren tarihyazımını gösterdi.

III. Andronikos ile ilgili anlatımında ise kendisini sevmeyen Gregoras'ın, genç yaşta ölen imparatorun hırsını tanımlamak için ironiye başvurduğunu da sözlerine ekledi.

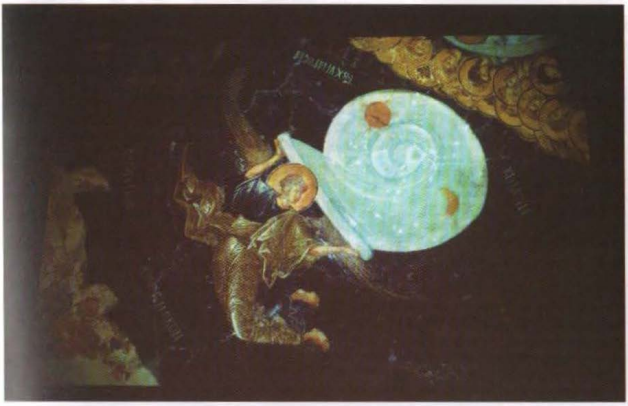
Öte yandan, Pachymeres'le ilişkili olarak ise, kendisinin kilise tarihçisi olduğunu ve bundan ötürü bayramlar ve ibadetleri referans alarak tarihler verdiğini ve tarihyazımında temel olarak bunun etkili olduğunu söyledi.

Bununla ilişkili olarak, Kitab-ı Mukaddes'te geçen "Gökler altında her şey için bir zaman ve her eylem için bir mevsim vardır" (Vaazlar, 3:1) ayetinin Pachymeres'in tarihyazımını etkileyen temel düstur olduğunu söyledi. Buna ek olarak ise Kitab-ı Mukaddes'in Yunanca yazımında geçen "kairos" kelimesinin, sadece mevsim anlamına gelmediğini, aynı zamanda "bir şeyi yapmak için doğru zaman" anlamına da geldiğini belirtti.

Pachymeres'in tarihyazımında "Doğru zaman" ibaresinin, örnek olarak "Mihail Palaeologos, Patrik'ten intikam almak için 'doğru zaman'ı bekledi" şeklinde kullanıldığını da sözlerine ekledi. "Koşmak ve yuvarlanmak" gibi hareket içeren eylemleri tarihyazımında sıkça kullandığını da vurguladı, bunun da Aristoteles'in fizik kuramıyla ilişkili olabileceğini, nitekim Pachymeres'in Aristo'nun çalışmalarını bildiğini ve üzerine yorum yazdığını aktardı.

Siren Çelik.

GEÇİCİ BELGELERİN KALICI ETKİSİ

I. ULUSLARARASI EFEMERA ÇALIŞMALARI SEMPOZYUMU

Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Bahar Gürsel ile beraber 25-27 Nisan 2018 tarihleri arasında Ankara'da I. Uluslararası Efemera Çalışmaları Sempozyumu'nu düzenledi. Sempozyumun yanı sıra Koleksiyoncular Derneği, Türkiye Filateli Dernekleri Federasyonu, Efemera Dergisi, konusunda uzman küratör ve sahafların da katılımlarıyla ek oturumlar düzenlenerek konunun değişik yönleriyle tartışılması sağlandı.

KOÇ ÜNİVERSİTESİ | ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY

FİLİZ YENİŞEHİRLİOĞLU

Arşivinde Ankara ile ilgili zengin bir efemera koleksiyonu bulunduran VEKAM, bu sempozyum ile tarih yazımında, kent araştırmalarında, bilgi belge yönetiminde, koleksiyonculuk ve müzecilikte, kültürel çalışmalar ve sanatta efemeranın nasıl kullanıldığı ve kullanılabileceği üzerine yapılan çalışmaları ortaya koymayı ve bu konuda tartışma açmayı hedefledi (https://cphemeraturkey.ku.edu.tr/tr) Böylece, genellikle koleksiyoncuların ilgi alanında kalan efemera konusunu bilimsel bir platforma getirmeyi planladı. Ayrıca kişilerin kendi yaşamları ve beğenileri kapsamında oluşturdukları birikimleri de nasıl değerlendirebilecekleri konusunda farkındalık yaratmak amaçlandı

Kökeni Yunanca olan "efemera" çoğul bir kelimedir ve "bir günden fazla dayanmayan" manasına gelir. Gazeteler ve dergiler, sinema biletleri, tiyatro programları, el ilanları, afişler, posterler, müzik notaları, çikolata kartları, fes etiketleri, tapu belgeleri, takvimler, kartvizitler, etiketler, kibrit kutuları, kartpostallar, menüler ve hatta tohum zarfları gibi tüketilmek amacıyla üretilmiş olan tüm basılı kağıt parçaları efemera kavramının kapsamına girmektedir. Hemen hemen hepimizin elinden geçen efemera hayatımıza anlam katan, gerek kolektif belleğin gerek kişisel belleğin depolandığı, ait olduğu dönemden izler taşıyan önemli belgelerdir. Bu anlamda hayatımızda saklamaya ya da toplamaya değer bulduğumuz anları ve olayları sonsuzlaştırması, zamanda dondurması açısından da efemeranın hayatımızda önemli bir yeri vardır.

Efemera konusunu ülkemizde ayrıntılı bir biçimde yazıları, çalışmaları, çıkardığı dergiler ve kurduğu Ephemera Derneği ile ilk kez kapsamlı bir biçimde gündeme getiren Burçak Evren'in çalışmalarını burada hatırlamak gerekir. Bu sempozyumda sunulan bildiriler de, efemera konusuna farklı disiplinler kapsamında birçok genç araştırmacının yöneldiğini ve efemeradan yararlanarak araş ırmalar yaptıklarını göstermiştir. Türkiye'den 24 farklı üniversiteden genç araştırmacıların bildiri sunması konunun Türkiye içindeki yaygınlığını da göstermektedir. Ayrıca yurt dışından altı araştırmacı ve yurt içinden de farklı kurumlardan ve bağımsız araştırmacılardan beş kişi bildiriler sunmuştur. İki araştırmacı da poster sunumları ile katılmışlardır.

Sempozyumda incelenen efemera konuları arasında çoğunluk tüketim üzerineydi: Parfüm şişeleri etiketleri, takvim, davetiye, tahvil, bono ve senetler, sinema alışkanlığı, telefon kartları, sigara paketleri, kibrit kutuları, kartpostallar, fotoğraf zarfları, biletler, şeker poşetleri, moda gibi. Politika ve ideoloji konularında Amerikan seçim kampanyaları, I. Dünya Savaşı propaganda afişleri ve Osmanlı dönemi sakıncalı kartpostallar konuları incelendi. Kadın algısı, Hafta Dergisi ve dikiş kursları duyuruları ve fotoğrafları aracılığıyla ele alındı, Manila'daki güzellik yarışmaları da o ülkedeki toplumsal bir olguyu dile getirdi. İstanbul'da bulunan Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin de kadınla ilgili efemera örneklerini bağışlar aracılığı ile çoğaltması gelecekte bu konu üzerinde de araştırma yapılmasını sağlayacak zengin bir birikimi oluşturmaya açık gözüküyor. Efemera aracılığıyla kent, kentsel mekân ve belirli toplumsal gruplar arasındaki ilişkileri ele alan konuşmalar ise somut örnekler aracılığıyla kentsel sosyoloji alanına katkıda bulundu. Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi konusu da ele alındı. Kurumlar kapsamında İş Bankası ve İzmir APİKAM Koleksiyonları ve Sabancı Üniverstesi Emirgan Arşivi çalışmaları da ilginç örneklerdi, Müzecilik ve sanat kapsamında efemeranın kullanımı ile ilgili bildiriler ise aslında popüler kültürle sanatsal yaratıcılık arasındaki ilişkileri karşılıklı örneklerle açıkladı. Oryantalist üsluptaki tabloların fes etiketlerinde

kullanılması veya dönem filmleri için sanatçıların yeniden o dönemi belgeleyen efemera malzemeleri üretmesi bu ilişkilere örnek oluşturdu.

Altı başlık altında toplanan konuşmalarda, her alanın kendi içinde farklı belgeleme ve kavramsal sorunlarla karşılaştıkları bildirilerden çıkan genel bir sonuçtu. Bilgi ve belge yönetimi uzmanları tarafından yapılan konuşmalarda belgelerin ontolojik yapısı gibi konularda bilgiler verildi. Ancak, araştırmalarda örneklem olarak efemera malzeme kullanılmasına ilişkin incelemelerin teorik ve metodolojik bir tabana oturtulması için hem alanlar içinde hem de alanlar arası küçük çalıştaylara gereksinim duyulduğu anlaşıldı. Efemera tanımından başlayarak hangi tür malzemelerin değerlendirilmeye alınacağı ana konulardan biriydi. Bu kapsamda basılı efemera ile dijital efemera nasıl değerlendirilmeli, dijital efemera nasıl belgelenmeli konusu da gündeme geldi. Dergi, gazete ve grafitinin efemera sayılıp sayılmayacağı gibi konular halen tartışılmaktadır. Bilgi ve belge yönetimi alanında efemeranın kütüphanelerde belgelenmesi için farklı yöntemlerin oluşturulması savunuldu. Bilgi ve belge yönetiminde kitap dışındaki tüm malzemelerin kitap dışı materyal olarak belgelenmesinin eksik sonuçlar doğuracağı belirtildi.

Efemera konusunun ele alınmasında dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan birisi ise bu malzemelerin, özünde etki yaratmayı amaçladığı, geçici ve çabuk hatta anlık bilgi oluşturduğu için görsel malzemeler olduğudur. Dolayısıyla efemera, yazılı okuma kadar görsel analiz de gerektirir ve bunu yapabilmek için de görsel inceleme yöntemlerine sahip olunmalıdır. Bunun eksikliği genel olarak analizlerde hissedilmekteydi. Özellikle sunum teknikleri bakımından görsel ve yazılı malzemenin ortak kullanılarak konunun açıklanmasındaki eksiklikler dikkat çekiciydi. Görsel olarak üretilen her şey bir imge olarak, bakana ve görene bir mesaj verir. Aynı imge farklı ortamlarda farklı mesajlar vereceği için de her seferinde aynı imgeden farklı anlamlar çıkarılabilir. O nedenle efemera değerlendirmeleri konusunda genel toplumsal değerlendirmeler yapmadan önce konunun farklı malzemelerle beraber karşılaştırmalı olarak ele alınması bilimsel yöntem açısından daha sağlam veriler oluşturacaktır.

Efemeranın farklı disiplinler aracılığıyla araştırmalarda nasıl kullanıldığı ve kullanılabileceği üzerine dikkat çeken bu ilk uluslararası sempozyum, bundan sonra daha sınırlı tematik çalışmalarla konunun gelişmesine yardımcı olacaktır. Konuşmacıların önerdiği efemera kütüphaneleri ve efemera müzeleri ise ayrıca incelenecek konulardır.

FİLİZ YENİŞEHİRLİOĞLU
VEKAM DİREKTÖRÜ

ARKEOLOJİ HABERLERİ

HAZ. OĞUZ TEKİN

GÜVEN BAKIR'IN VEFATI

Uzun yıllar Ege Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Başkanlığını ve Urla'daki Klazomenai kazılarının başkanlığını yürüten Prof. Dr. Güven Bakır 14 Mayıs 2018 tarihinde vefat etti. Doktorasını Almanya'nın Heidelberg Üniversitesi'nde tamamlayan Bakır'ın çalışmaları daha ziyade keramik üzerineydi. Antikçağ zeytinyağı üretiminin tüm aşamaları ve araç gereciyle anlatıldığı Klazomenai'daki zeytinyağ işliği de onun tarafından gündeme getirilip hayata geçirilmişti.

KÜLTEPE VE BOĞAZKÖY TABLETLERİ YAYIMLANIYOR

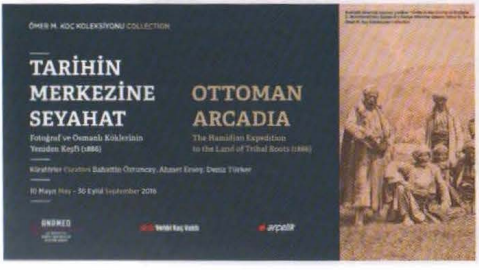
2016 ve 2017 çiviyazılı tabletlerin bilim dünyasıyla buluşma yılları oldu. 2016'da Cahit Günbattı'nın ardından 2017'de Klaas R. Veenhof, Sebahattin Bayram-Remzi Kuzuoğlu Kültepe tabletlerini yayımlamaya devam ettiler. Meltem Alparslan ve Metin Alparslan ise Boğazköy tabletleri'ni ayrı cilt ler halinde yayımladılar. Kültepe tabletleri Türk Tarih Kurumu, Boğazköy tabletleri ise Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları arasında çıktı. Kültepe tabletlerine ilişkin çalışmalar, Asur Ticaret Kolonisi Çağı'nda Kültepe'nin ticari hayatına ışık tutuyor.

SERGİLER

Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi iki sergiye ev sahipliği yapıyor:

İlki, 10 Mayıs – 30 Eylül, 2018 tarihleri arasında açık kalacak olan "Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi". Kuratörlüğünü Bahattin Öztuncay, Ahmet Ersoy ve Deniz Türker'in yaptığı sergi, II. Abdülhamid'in özel bir keşif gezisi misyonuyla hazırlatıp Almanya şansölyesi Otto von Bismarck'a hediye ettiği üç cilt fotoğraf albümünü merkezine alıyor. 1886 yılında II. Abdülhamid'in talimatıyla Yıldız Sarayı Kütüphanesi için bir düzineden fazla fotoğraf albümü hazırlandı. Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya'nın siyasi ilişkilerinin güçlendiği 19. yüzyıl sonunda, sultan tarafından Bismarck'a armağan edilen bu gösterişli albümlerden üçü, 2017'de Ömer M. Koç Koleksiyonuna eklendi. Albümler, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti Bursa ile Yenişehir, İznik, Söğüt ve Bozüyük gibi erken Osmanlı yerleşim birimlerini kapsamlı olarak belgelemek amacıyla, Hoca Ali Rıza, Sururi'li Ahmed Emin, Ahmet Şekur ve Mehmed Emin gibi dönemin önde gelen fotoğrafçı ve ressamlarından oluşan keşif heyetinin bölgedeki çalışmaları sonucu oluşturulmuş

1 Haziran'da açılışı yapılacak olan ve küratörlüğünü Livia Bevilacqua ile Giovanni Gasbarri'nin yaptığı ikinci sergi, "Yitik İmparatorluğu Resmetmek: İtalyan Merceğinden Anadolu'daki Bizans Sanatı, 1960-2000" adını taşıyor. 31 Aralık 2018 gününe kadar ziyaret edilebilecek sergide, Roma'daki La Sapienza Üniversitesi Bizans Sanat Tarihi Dokümantasyon Merkezi'ndeki fotoğraf ve arşiv materyali sergileniyor. 1960'lı yıllardan başlayarak Roma'dan Doğu'ya uzanan tarihi güzergah izlenerek yitik bir imparatorluğun parçaları yeniden keşfedilip, sanat tarihi çalışmaları ışığında bir araya getiriliyor. Tahribatın eşiğindeki eserlerin belgelenmiş olması ve o günlerden bugüne yaşanan değişimi görmek için de iyi bir fırsat.

KAZI VE ARAŞTIRMA SEMPOZYUMU 2018

40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 7-11 Mayıs 2018 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde yapıldı. 1979 yılından bu yana kesintisiz düzenlenen sempozyum son yıllarda üniversitelerin ev sahipliğinde düzenlenmektedir. Bakanlık bünyesinde 2017 yılı itibarı ile müze kurtarma kazıları hariç Bakanlar Kurulu Kararlı 112 Türk kökenli ve 29 yabancı kökenli bilimsel kazı projesi ile 94 Türk kökenli ve 8 yabancı kökenli araştırma projesi yürütülmektedir. Sempozyum süresince Türkiye'de 2017 yılında bakanlığın izniyle Türk ve yabancı bilim insanlarınca gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, yüzey araştırmaları ve arkeometrik çalışmalara ilişkin iki yüzün üzerinde bildiri sunuldu. ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada ve Polonya gibi çeşitli ülkelerden çok sayıda yerli ve yabancı bilim insanının katıldığı ve geniş bir izleyici grubu tarafından takip edildiği sempozyum Türkiye'nin arkeoloji alanındaki prestiji ve tanıtımı için iyi bir fırsat oldu.

SEMPOZYUM: ÖLÜ GÖMME ADETLERİ

23-25 Temmuz 2018 tarihleri arasında Aizanoi-Çavdarhisar'daki Gediz Hotel salonunda yapılacak olan sempozyum "Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu" başlığını taşıyor. Sempozyumun organizasyonu Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Bölüm öğretim Üyesi ve aynı zamanda Aizanoi kazı başkanlığını yürüten Prof. Dr. Elif Özer ve diğer üniversitelerin öğretim üyelerinden oluşan bir ekip tarafından yürütülüyor. Sempozyumda Anadolu'nun pekçok yerindeki nekropoller, mezar tipleri, ölü gömme adetleri, mezar hediyeleri ve benzeri konular ele alınacak daha sonra da bildirilerin bir yayınla daha geniş bir akademik çevreye ulaştırılması hedefleniyor.

TROİA MÜZESİ'NİN AÇILIŞ ÇALIŞMALARI SÜRÜYOR!

UNESCO'nun 1998 yılında Dünya Kültür Mirası Listesi'ne aldığı, Troia Antik Kenti girişinde yer alacak olan Troia Müzesi'nin açılış çalışmaları hızlandı. 3.000 metrekare sergi salonuna sahip müzenin inşasına 2013 yılında başlanılmıştı." Müze ziyareti geniş bir rampa inişiyle başlamaktadır. Rampanın duvarlarında bulunan nişlerde Troia'nın farklı kaımanları; mezar taşları, büyük boy heykeller," sahne canlandırmaları ve büyük boy fotoğraflarla anlatılmaktadır. Müzenin giriş alanı olan, Troas ve çevresini konu alan sirkülasyon bandında ise devam eden sergi katları öncesinde ziyaretçiye bir oryantasyon sağlamak amacıyla arkeoloji bilimi; arkeolojik ve arkeometrik tarihleme yöntemleri, "neolitik, kalkolitik, tunç çağı, demir çağı, höyük, restorasyon, konservasyon" gibi terimler şemalar, çizimler, metinler ve interaktif yöntemlerle aktarılmaktadır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün denetiminde sürdürülen Troia Müzesi'nin 2018 yılı içerisinde açılması planlanmaktadır.

AKMED NUMİSMATİK YAZ OKULU

Koç Üniversitesi AKMED'de tarafından ilki geçen yıl yapılan Numismatik ve Para Tarihi Yaz Okulu'nun ikincisi (Antalya) 25 Haziran – 7 Temmuz 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilecek. İki haftalık yoğun yaz okulunda, Arkaik Çağ'dan Bizans Dönemi'ne (MÖ c. 650– MS 1453) para tarihi ve numismatik konusu geniş bir kronolojik çerçevede ele alınacak. Dersler, Prof. Dr. Oğuz Tekin, (Koç Üniversitesi AKMED) ve Dr. Peter van Alfen, (American Numismatic Society, New York) tarafından verilecek. Numismatiğe yeni başlayanları hedefleyen kurs, eski Yunan, Roma ve Bizans numismatiğine giriş niteliğinde olup katılımcılara bir yandan temel numismatik bilgisini vermeyi öte yandan arkeoloji, tarih ve sanat tarihi alanlarındaki çalışmalarında numismatiğin bir araç olarak nasıl kullanılabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır.

HABERLER

İDEOLOJİ VE DİSİPLİNER SINIRLARIN ÖTESİNDE TARİHİ TARTIŞMAK

Üniversitelere yönelik baskı ortamında, özgür tartışma ortamlarının giderek azaldığı, sosyal bilimlerin içinin boşaltılarak vasatlaşma tehlikesi ile yüz yüze bırakıldığı ve tarih disiplininin ideolojik ve işlevsel bir alana sıkıştırıldığı bir dönemde; akademisyenlerin ve öğrencilerin bilimsel-akademik tartışma ortamı içerisinde bir araya gelebilecekleri ortak alan ve dayanışma zeminlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Öğrenci toplulukları faaliyetleri ve kongreler bahsedilen eksiklikleri giderecek ortak alan ve dayanışma zeminleri yaratılabilmek açısından önem teşkil etmektedir. Böyle bir işlevi üstlenmeye çalışan Lisans & Lisansüstü Öğrenci Kongresi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yeni Sorunsallar/ Yaklaşımlar* başlığı altında tartıştığı konularla, hâkim paradigmaların ötesinde alternatif bir tarih tartışması yaratarak geçmiş ve bugün ile yüzleşme imkanı sağlamak ve tarih disiplininin yanı sıra sosyal bilimlerin diğer disiplinlerine mensup akademisyen ve öğrencileri buluşturmayı hedeflemiştir.

Bu çerçevede, 16 Mayıs 2018 tarihinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi ev sahipliğinde ODTÜ Tarih Topluluğu ve Tarih Vakfı işbirliğiyle düzenlenen kongrede, farklı üniversite ve disiplinlerden katılımcılar tarafından 9 oturum altında 21 bildiri sunuldu:

Kongre, ODTÜ Tarih bölümü başkanı Prof. Dr. Ömer Turan'ın öğrenci kongrelerinin öğrenme sürecinin pratiğe dökülerek içselleştirilebilmesi işlevini vurguladığı açılış konuşmasıyla başladı. Tarih Vakfı başkanı Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan "Resmî İdeoloji ve Eleştirel Tarih" başlıklı açılış oturumunda hem Türkiye hem de dünyadaki resmî tarih eğitiminin gelişimine bakarak, bu sürecin egemen ideolojiler tarafından nasıl yönlendirildiği konusuna değindi. Bu anlamda tarih eğitiminin, kimlik oluşturmak ve siyasal iktidarı meşrulaştırmak gibi ikili bir işlev üstlendiğini belirterek; Tanzimat döneminden 1960'lara kadar kullanılan tarih ders kitaplarından verdiği örneklerle resmî ideolojinin yarattığı kahramanlardan, düşmanlardan ve bu ideolojilerin süreç içerisindeki değişimlerinden bahsetti.

Açılış oturumunun ardından program paralel oturumlarla devam etti. Prof. Dr. Ferdan Ergut'un başkanlık ettiği "Solun Devletle İmtihanı" başlıklı oturumda erken Cumhuriyet döneminde Kemalizm ile sol arasındaki ilişki, 1960'larda solun CHP ve Ecevit imajına yaklaşımı ve 1980 sonrası sol siyasal hareketin cezaevi pratikleri konuları tartışıldı. Prof. Dr. Ömer Turan'ın başkanlık ettiği "Savaşta Devlet ve Toplum" başlıklı oturumda ise devlet ve toplum ilişkisi Trablusgarb ve I. Dünya Savaşı üzerinden asker anıları ve insanî yardım diplomasisi bağlamlarında tartışıldı.

Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan'ın başkanlık ettiği "Türkiye Siyasi Tarihine İktidardan Bakmak" başlıklı oturumda bir taraftan erken Cumhuriyet döneminde makbul vatandaş yaratma süreci ve araçları, beden terbiyesi ve spor politikaları, Demokrat Parti hükümetleri ve politikaları ele alındı. Prof. Dr. Recep Boztemur'un başkanlığını üstlendiği "Direniş ve Uyum" başlıklı oturumda ise emek tarihine odaklanan katılımcılar, aşağıdan tarih ekolünü temel alan sunumlar gerçekleştirdiler. Emek sömürü ilişkileri, Ereğli maden işçilerinin anıları ve tütün rejisine yönelik toplumsal muhalefet odakları üzerinden incelenirken, diğer taraftan İslam'ın Kore Savaşı'nı askerler nezdinde meşrulaştırılması tartışıldı.

Dr. Öğretim Üyesi Selçuk Dursun başkanlığındaki "Çevre, Mimari ve Kültür Politikaları" başlıklı oturumda bir taraftan erken Cumhuriyet döneminde milliyetçilik ve mimari, sanat, kültür politikaları arasındaki ilişkiler incelenirken; diğer taraftan geç Osmanlı döneminde çevre ve insan ilişkileri dönüşümleri tartışıldı. Doç. Dr. F. Umut Beşpınar'ın başkanlığını üstlendiği "Modernleşme Sürecinde Kadın" başlıklı oturumda ise feminist yazının gelişimi ve modernleşme sürecindeki konumu, feminizm ve etnisite arasındaki ilişkiler, sosyalist-feminist hareketin Osmanlı'dan günümüze serüveni ve devletin kadın bedeni üzerindeki politik hedeflerinin nüfus politikaları ve kürtaj meselesi bağlamında tartışıldığı konular ele alındı.

Deniz Ali Uyan başkanlığında gerçekleşen "Sanat ve Edebiyat" başlıklı oturumda Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine miras kalan batı tiyatrosu geleneğinde Emeni Tiyatro'sunun rolü, Anadoluculuk hareketinin Tanzimat dönemindeki olası kökenleri, Tanzimat döneminde sanatsal anlamdaki gelişmelerin yenilik ve gelenek arasında yaşadığı ikiliği konu alan tartışmalar gerçekleşti. Dr. Öğretim Üyesi Akile Zorlu Durukan'ın başkanlığını üstlendiği "Osmanlı Siyasi Tarihinde Temalar" başlıklı oturumda ise II. Abdülhamid döneminde Osmanlı-Alman ilişkilerinin yarattığı dönüşümler, Osmanlı fikir hayatındaki 'Batı' algısı ve Osmanlı'sı delilik tarihyazımında toplum tarafından marjinal kabul edilen öznelerin "deliler" üzerinden tartışıldığı konuşmalar gerçekleşti.

DENİZ ALİ UYAN
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

RESSAM ANTON VON WERNER'İN *BERLİN KONGRESİ* VE OSMANLI-ALMANYA İLİŞKİLERİNDE YENİ BİR DÖNEMİN KURGULANIŞI

FUNDA BERKSOY

Anton von Werner'in Berlin Kongresi *tablosu, kongrenin dünya tarihi açısından değerini vurgulamanın ötesinde, büyük olasılıkla Osmanlı-Almanya ilişkilerinde yeni bir dönemin açılmasına, Avrupa'da var olan siyasi düzenin yeniden şekil almasına ve hiyerarşik ilişkilerin kurulmasına etki eden "politik bir aparat" işlevi görmüştür. Bismarck'ın tablonun ortasında yer alması, Rus diplomatın Bismarck'a doğru hamle yaparak tasdik edici bir biçimde el sıkışması, Britanya Başbakanı'nın Rusya Başbakanı'nın yanında ama ikincil öneme sahip onaylayıcı varlığı, Osmanlı temsilcilerinin ise yanda ve kendi içlerine dönük pozisyonu, hem Alman devletinin edindiği muktedir konumu hem de Avrupa'da tesis etmeye koyulduğu yeni düzeni açık etmektedir.*

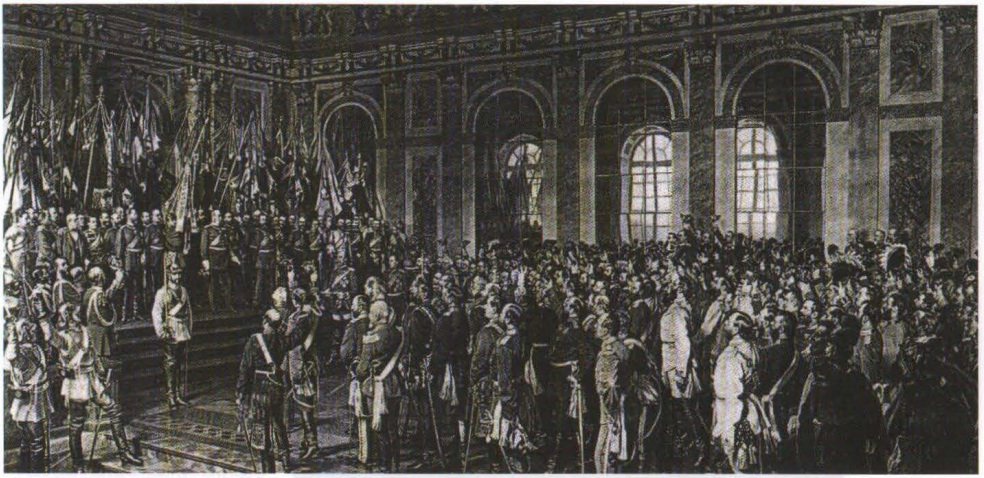
19. yüzyılda Batılı ülkelerin Orta Doğu'ya yönelik emperyalist yaklaşımları ve bu yönde yürüttükleri siyasi projeler, dönemin sanatı üzerinde büyük etki bırakmıştır. Sanatçılar, oryantalist resimlerin yanı sıra diplomatik ilişkileri konu alan tablolar yapmıştır. 1878'de Berlin Belediye Binasına asılmak üzere yetkililer tarafından saray ressamı Anton von Werner'e (1843-1915) ısmarlanan büyük boyutlu *Berlin Kongresi* tablosu (Der Kongress zu Berlin, 1881), son gruba giren çalışmaların çarpıcı bir örneğidir ve sanatsal açıdan değer taşır. Sanatçı, izleyicinin resimdeki kişileri tanımasına yardımcı olmak amacıyla litografi tekniğinde bir de *Açıklama Levhası* (Erklärungstafel zu dem Gemälde Der Kongress zu Berlin, 1881) hazırlamıştır. Buraya tablodaki figürlerin ismini yazmanın yanı sıra Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı devletine bakışını açık eden alegorik bir kompozisyona yer vermiştir.

Yakın zamana kadar *Berlin Kongresi* hakkında yapılan yayınlarda, ağırlıklı olarak resmin belgesel ve sanatsal değeri üzerinde durulmuş; içeriği yorumlanırken *Açıklama Levhası*'ndaki figüratif betimlemenin sembolik manası gerektiği gibi ele alınmamıştır. Oysa söz konusu çizimler ile tablonun taşıdığı siyasi söylem arasında doğrudan bağlantı vardır. Bu makalenin amacı, her iki çalışmayı birlikte incelemek ve Alman yönetimi ile uyum içinde çalışan ressamın, tabloya yüklediği siyasi anlamı ve söylemi deşifre etmektir. Burada öne sürülen argümana göre, Werner'in çalışması, kongrenin dünya tarihi açısından değerini vurgulamanın ötesinde, büyük olasılıkla Osmanlı-Almanya ilişkilerinde yeni bir dönemin açılmasına, Avrupa'da var olan siyasi düzenin yeniden şekil almasına ve hiyerarşik ilişkilerin kurulmasına etki eden "politik bir aparat" işlevi görmüştür.

Söz konusu düşünceyi temellendirmek için önce ressamın içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortamı hakkında bilgi vermek gerekir. Dolayısıyla, ilk olarak imparatorluğun kuruluş döneminde, Kaiser I. Wilhelm'in (yön. 1871-1888) sanat politikasına ve Werner'in kariyerine değinilecektir. Daha sonra birbirini takip eden bölümler halinde, Berlin Kongresi; bunu konu alan tablonun oluşumu ve sanatsal özellikleri ele alınacak; *Açıklama Levhası* ile bağlantılı olarak resmin ikonografik çözümlemesi yapılacaktır. Ayrıca, tablonun hazırlandığı dönem içinde ona yüklenen işlev üzerinde durulacaktır.

KURULUŞ DÖNEMİ SANAT POLİTİKASI VE ANTON VON WERNER

1862 yılında Prusya Kralı I. Wilhelm tarafından başbakan (şansölye) olarak atanan Otto von Bismarck'ın (1815-98), Alman devletlerini tek bir

Anton von Werner, *Alman İmparatorluğu'nun Kuruluş İlanı, 18 Ocak 1871* (Proklamierung des Deutschen Kaiserreiches am 18. Januar 1871), 1877, tuval üzerine yağlıboya, 430 x 800 cm, eskiden Berliner (Stadt) Schloss, savaşta tahrip olmuştur. (D. Bartmann (1985), s. 99)

çatı altında birleştirmek için yürüttüğü politikalar, yaklaşık on yıl içinde sonuç vermiştir. 18 Ocak 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kuruluşu, Versailles Sarayı'nda düzenlenen bir törenle ilan edilmiştir. Bu olay, 1870/71'de Prusya'nın, Fransa'yı savaşta yenmesi ve ulusal birliği sağlaması sayesinde gerçekleşmiştir. İmparatorluğun başına geçen Kaiser I. Wilhelm (yön. 1871-88) ülke yönetiminde Bismarck'a büyük yetkiler tanımıştır. Böylece, kısmen demokratik özellikler taşıyan bir anayasa yürürlüğe konmuş; başbakanın, tahtı temsil ettiği sıyası bir yapı oluşturulmuştur. Ulusal bağımsızlık hareketlerinin ve emperyalist politikaların etkili olmaya başladığı bu süreçte yönetim, milliyetçi bir siyasi rasyonaliteyi halka yayma ve imparatorluğu yüceltme bakımından sanata önemli görevler yüklemiştir.[1]

Kaiser I. Wilhelm toplumda geniş kitlelere hitap eden bir sanattan yana olmuş, kültür hayatını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Örneğin, kültür bakanlarını kendisi seçmiş, güzel sanatlar akademilerinde atamalar yapmış, sanat birliklerini kendi uygun gördüğü biçimde desteklemiştir. Resim sanatı alanında, Alman devletiyle ilgili olayları gerçekçi tarzda betimleyen tablolara büyük değer vermiştir. Alegorik kompozisyonlardan ise hoşlanmamıştır.[2] Bu bağlamda, 1871'de Karlsruhe'den İmparatorluk başkenti Berlin'e yerleşen ve sarayın emrinde birçok projeye imza atan Anton von Werner'in (1843-1915) çalışmaları özellikle anılmaya değerdir. Söz konusu tablolara değinmeden önce ressamın sanat kariyerine kısaca bakmakta fayda vardır.

Doğu Prusyalı aristokrat ve asker kökenli bir aileden gelen ve 1843'te Frankfurt/Oder'de doğan Werner, işe dekorasyon ressamı (Stubenmaler) olarak başlamıştır (1857-59). Akabinde, sırasıyla Berlin Akademisi (1859) ve Karlsruhe Akademisinde (1862) resim eğitimi almıştır. Paris'te (1865, 1867) ve Roma'da (1866, 1868) müzelerde, sergilerde yaptığı incelemeler sonucunda resim bilgisini ve tekniğini geliştirmiştir. Tarih resmine odaklanan sanatçı, kendine özgü karakteristik bir üslup geliştirmiş; bunu yaparken Düsseldorf'ta çalışan Karl Friedrich Lessing'in yanı sıra Fransız sanatçılar Delacroix ve J. L. E. Meissonier'nin tablolarından etkilenmiştir. Böylece, önceleri geçmiş olayları, anlatımcı, romantik tarzda işleyen çalışmalar ortaya koyarken; 1870'li yıllardan itibaren (Meissonier'e benzer şekilde) çağdaş olayları ele alan, alegori içermeyen gerçekçi bir resim tarzına geçiş yapmış, bunu siyasi mesajlarla birleştirmiştir.[3]

1870-90 yılları arasında Werner, sanat hayatının yüksek evresini yaşamış ve Alman İmparatorluğu'nda en çok itibar gören saray ressamı olmuştur. Ayrıca, sergi organizatörü olarak devletin siyasi temsil ihtiyacına karşılık veren tüm görevleri yerine getirmiş, sanat politikasını ilgilendiren konularda yönlendirici rol oynamıştır. Ölümünden iki sene önce basılan *Erlebnisse und Eindrücke, 1870-90* (Yaşananlar ve İzlenimler, 1913) başlıklı hatıraları, çalışmaları hakkında önemli bilgiler içerir.[4] Burada da aktarıldığı üzere Werner, bu süreç içinde 1870/71 Fransa-Prusya savaşını yansıtan tablolar, resmi portreler ve merasimleri konu alan resimler hazırlamıştır. Çalışmalarında yönetim tarafından önemli bulunan resmi olayları, hem kamuoyuna hem de gelecek nesillere propagandacı ve inandırıcı bir anlatım tarzıyla aktarmayı amaçlamıştır. Ayrıca, kiliselerin resimlenmesi ve sivil yapıların dekorasyonu ile uğraşmıştır.

Bu bağlamda, tablolar arasında en tanınmış örnek, *Alman İmparatorluğu'nun Kuruluş İlanı, 18 Ocak 1871* (Proklamierung des Deutschen Kaiserreiches am 18. Januar 1871) isimli büyük boyutlu resimdir. 1877'de Berlin (Kent) Sarayı'na (Berliner Stadtschloss) konan, fakat II. Dünya Savaşı'nda tahrip olan eser, ressamın Alman-Fransız savaşını yansıtan tablo dizisinin kapanış sahnesini oluşturmuştur. Sanatçı, Veliaht Prens Friedrich Wilhelm tarafın-

dan, resmi hazırlamak üzere Versailles Sarayı'na davet edilmiş; Aynalı Galeri isimli salonda yapılan kuruluş törenine bizzat katılmıştır. Tabloda merasim sonunda, salonu dolduran topluluğun, "Çok yaşa Kaiser" diye bağırdığı an yansıtılmıştır. Böyle bir resmin sipariş edilmesinde, Versailles Sarayı'nda bulunan ve Fransız

Anton von Werner, *Berlin Kongresi* (Der Kongress zu Berlin), 1881, tuval üzerine yağlıboya, 360 x 615 cm, Berlin Belediye Binası.

tarihini konu alan eserlerin (örn. J. L. David'in, *Kartal Sancağı'nın Dağıtılışı*/ La *Distribution des Aigles au Champs-de Mars*, 1810) etkili olduğu söylenebilir.[5] Ressam, belgesel değer taşıyan tablosunu hazırlarken birçok portre çalışması yapmış; Kaiser I. Wilhelm, Gossherzog von Baden, Veliaht Prens Friedrich ve Bismarck'ı, tablonun solunda ana figürler olarak göstermiştir. Kendi portresini ise olayın tanığı olduğunu belirtmek istercesine, kompozisyonun sağ alt kısmına yerleştirmiştir.

Werner, rejimi meşrulaştıran bu tarz resimler yapmanın yanında aynı zamanda sanat politikacısı olarak da çalışmış, Kaiser'in desteği sayesinde önemli görevlerde bulunmuştur. Örneğin, 1875-1915 arasında, Berlin Sanat Akademisinin (Berliner Akademie der Künste'nin) müdürü olmuş; Berlin Sanatçılar Derneği (Verein Berliner Künstler) ve Genel Alman Sanat Birliği (Allgemeine Deutsche Kunstgenossenschaft) gibi bazı etkili oluşumların başkanlığını üstlenmiştir. Böylece, yaklaşık 20 yıl boyunca Berlin'in ve tüm Prusya'nın sanat yaşamını kontrol etmiş, döneme adeta damgasını vurmuştur. 1890'lardan itibaren ise yenilikçi *Sezession* sanatçılarının muhalefetiyle karşılaşmış, aralarında ciddi fikir ayrılıkları yaşanmıştır.[6]

Bu tarihten önce sanatçının içinde yer aldığı önemli bir sanat olayı da 1 Mayıs-10 Kasım 1878 arasında Paris'te düzenlenen Dünya Sergisi (Exposition Universelle) olmuştur. 1877 seçimleri sonrasında Fransa'da kurulan yeni Cumhuriyet yönetimi, Almanya'ya karşı yumuşama politikasını benimsemiş ve onu sergiye davet etmiştir. Bu yaklaşımı ülke çıkarları açısından bir fırsat olarak gören Başbakan Bismarck, o zamana kadar yürüttüğü "uzlaşmazlık" politikasına son vermiş ve daveti kabul etmiştir. Dolayısıyla söz konusu serginin, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde, yeni bir dönemin açılmasına katkı yaptığı söylenebilir. Başbakan, sergi konseptini hazırlaması için Werner'i görevlendirmiş, onunla görüşerek Fransa'dan bazı taleplerde bulunmuştur. Örneğin, diplomatik bir krize engel olmak amacıyla sergide, askeri olayları yansıtan tabloların yani 1870/71 savaşını hatırlatan tarihi resimlerin ve portrelerin yer almamasını istemiştir. Fransa'nın onay vermesi üzerine Almanya, etkinliğe resmî olarak katılmasa da kendisine ayrılan bölümde, 160 tablo ve 25 heykel sergilemiş; kuruluş dönemi sanat zevkini yansıtan eserler. Akademi Müdürü Werner tarafından belirlenmiştir.[7]

Bu olay, Alman devletine sanatsal açıdan prestij kazandırmanın yanında Bismarck'ın dış politikasını şekillendirici bir etki yapmıştır. Örneğin, etkinlik sürerken, 13 Temmuz 1878'de başlayan Berlin Kongresi sırasında Bismarck'ın, Fransa Delegasyonu'nu dostane bir şekilde karşılaması ve eş değerde bir partner olarak davranması, büyük ölçüde sergi sürecinde kurulan ilişkiler sayesinde gerçekleşmiştir.[8] Toplantı sürerken Berlin kent yönetimi Bismarck'ın kongrede oynadığı rolü yüceltmek amacıyla Werner'e büyük bir tablo ısmarlamıştır.

Sergiye benzer şekilde, politik hedeflere hizmet eden bu tabloyu incelemeden önce, söz konusu kongreye zemin hazırlayan siyasi gelişmelere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

BERLİN KONGRESİ VE TABLOSU

19. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya, Balkanlar'da Osmanlı yönetimi altında bulunan Ortodoks Slav ulusları kendi himayesine almak amacıyla ayrılıkçı hareketlere destek vermiştir. Onun bu yöndeki politikaları bağlamında, 1854 Kırım Savaşı ve 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) gerçekleşmiştir. Söz konusu olayların Avrupa'daki kuvvetler dengesini değiştirme ihtimali, Britanya, Fransa, Avusturya gibi devletlerin her iki ülke arasındaki ihtilafa müdahil olmasını sağlamıştır. 1854'te Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletlerinin desteğini alması üzerine Rusya mağlup duruma düşmüştür. 1856'da imzalanan Paris Antlaşması uyarınca Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü tanınmıştır. Ayrıca, Avrupa camiasına girmesi ve Avrupa genel hukukundan yararlanması kabul edilmiştir. Antlaşmadan yaklaşık bir ay önce Osmanlı'nın ilan ettiği Islahat Fermanı ise Batılı ülkelerin reform çağrıları çerçevesinde önemli bir adım olmuştur.[9]

Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'nda toprak kaybına uğramazken bu durum, 93 Harbi'nden sonra değişmiş; imparatorluk, Rusya karşısında uğradığı yenilgi sonucunda Ayastefanos Antlaşması'nı (3 Mart 1878) imzalamak zorunda kalmıştır. Savaş sırasında Rusya'nın Avrupa'daki güç dengelerini dikkate almaması, diğer ülkelerin tepkisine neden olmuştur. Antlaşmazlığın giderilmesi ve Ayastefanos'un gözden geçirilmesi maksadıyla, Bismarck'a Berlin'de bir kongre düzenlemesi ve başkanlık

yapması teklif edilmiştir. Kongre fikri, ilk olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanı Andrássy'den gelmiş; Rus yetkililer kongrenin Berlin'de olmasını önermiştir. Şansölye'nin teklifi kabul etmesi üzerine, 13 Haziran ile 13 Temmuz 1878 tarihleri arasında Rusya, Britanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Almanya, Fransa, İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen diplomatlar konuyu görüşmek için toplanmıştır. Başbakanlık Binası'nda (Reichskanzlei) yapılan müzakereler, Avrupa devletleri arasındaki bir dizi girişim ve ilişkilerin ödün ile yeniden tanzim edilmesini sağlamıştır.

Buna göre Bulgaristan, bir bağımsız prenslik ile özel koşullarla Osmanlı Devleti'ne bırakılan Doğu Rumeli ve Makedonya vilayetleri olmak üzere üçe bölünmüş; Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları bazı koşullara bağlı olarak onaylanmış; Girit, Osmanlı yönetiminde kalmış; Boğazların statüsü korunmuş; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgal etmesine olanak sağlanmıştır.[10]

Berlin Kongresi'nden güçlenerek çıkan ülkelerin başında Almanya yer almış; Avrupa politikasını ilgilendiren böylesine önemli bir olayda hakem olarak görev yapması, ona büyük prestij kazandırmıştır. Bismarck kongre boyunca, kendisini "dürüst arabulucu" olarak konumlandırmış ve toplantıların neticeye bağlanması için yönlendirici bir pozisyonda olmuştur. Ayrıca görüşmeleri, mümkün olduğunca Alman devletinin politikaları doğrultusunda şekillendirmeye özen göstermiş; zaman içinde ülkesinin Avrupa'daki konumuna dair gerçekleşecek bazı önemli siyasi gelişmelere zemin hazırlamıştır. Örneğin, Almanya'nın, kongreye katılan diğer ülkelerden farklı olarak, hiçbir zaman Osmanlı'dan toprak talebinde bulunmaması ve onunla iyi ilişkiler içine girmesi, sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin yegâne müttefiki olarak algılanmasını ve Orta Doğu'ya barışçıl yöntemlerle yayılmasını mümkün kılmıştır.[11]

Werner'in resmettiği *Berlin Kongresi*, söz konusu dönemin başlangıcına işaret eden önemli bir çalışmadır. Tablonun yönetimin isteği doğrultusunda hem Alman İmparatorluğu'nun Avrupa'daki düzen tesis edici konumunu hem de hedeflenen siyasi yapılanmayı görselleştirdiği söylenebilir. Bu bağlamda onun ısmarlanma biçimi, ikonografisi ve söylemsel kurgusu, sahip olduğu kurucu rolü açık eder. 20 Haziran 1878'de Berlin Belediye Başkanı Hermann Duncker tarafından sipariş edilen eser, Alman devletinin kongre çerçevesinde yürüttüğü politikaların bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Sanatçıya, Kaiser Wilhelm'in onayı ile Bismarck tarafından görüşmelere katılma izni verilmiş; resim, gözleme dayalı çizimler ile (oturumlar sırasında ve sonrasında devam eden) portre çalışmaları sayesinde 1881'de tamamlanmıştır.[12]

Konu olarak, kongrenin son günü, Başbakanlık Konutuna dönüştürülen eski Radziwille Sarayı'nda (1736-39) yapılan Berlin Barış Antlaşması'nın imza töreninden bir an tercih edilmiştir. Werner, merkezi perspektifle açtığı mekânın gerisine üç pencereyi, onun önüne de harita masası (Kartentisch) ile figürleri yerleştirmiştir. Kapanış oturumuna katılan diplomatları resmi kıyafetler içinde betimlemiş, uluslararası alanda kurulmuş olan hiyerarşik ilişkileri dikkate alarak onları üç ana gruba ayırmıştır. Masanın arka tarafına, toplantıya yön verme açısından etkili konumda olmayan ülkelerin temsilcileri ile sekreterlerini yerleştirmiştir. Diğer iki grup ise masanın önünde yer almıştır. Buna göre ressam sol tarafa, Rusya Dışişleri Bakanı ve Başbakanı Prens Alexander Gortschakow (oturur vaziyette), Avusturya'nın Berlin elçisi Kont Alajos Károlyi ve Britanya Başbakanı Benjamin Disraeli'yi; sağ tarafa ise Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Gyula Andrássy, Almanya Başbakanı Bismarck, Rus diplomat Pjotr Schuwalow ve Alman diplomat Bernhard von Bülow'u (oturur vaziyette) resmetmiştir. Gortschakow'un, Disraeli'nin koluna dokunması, yan kısımda Bismarck ve Schuwalow arasındaki el sıkışma hareketi ile dengelenmiştir. Bismarck'ın tokalaşırken diğer elinde kalem tutması ise toplantının yeni sonlandığı ve Rusya'nın kongreye katılan devletlerle barış yaptığı anlamını taşımıştır. *Berlin Kongresi*'nde, sol arka kısımda, imza törenini izleyen figür Werner'in kendisidir. Sanatçı, bu şekilde olaya bizzat tanıklık ettiğinin altını çizmiştir.

Tabloda Bülow'un arkasında duran fesli figür, (Alman asıllı) Müşir Mehmed Ali Paşa'dır (1827-78). Osmanlı

Gerard Ter Borch, *Münster Antlaşması'nın Yemin Töreni* (Beschwörung des Westfälischen Friedens), 1648, bakır üzerine yağlıboya, 45.4 x 58.7 cm, Londra National Gallery, NG 896. (Amsterdam, Rijksmuseum'a ödünç verilmiştir.)

Berlin Kongresi, sipariş edenleri memnun etmekle birlikte bazı yazarlar tarafından tenkit edilmiştir. Bunlar ressamın, kompozisyonu bir tiyatro sahnesi gibi düzenlemesini eleştirmiş; toplantı sırasında yaşanan siyasi, psikolojik gerilimi yansıtmamasını bir eksiklik olarak görmüştür.

delegasyonuna dâhil olan Paşa, pozisyon itibariyle, hem masa arkasındaki meslektaşlarına (Nafia Nazırı Aleksandr Karatodori Paşa ve Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey) hem de Bismarck etrafındaki gruba yakın görünmektedir. Werner, kongre sırasında kendisine poz veren kişilerden birisi olan Mehmed Ali'ye büyük ilgi göstermiş, anılarında onun yaşamı hakkında bazı bilgiler vermiştir.[13] Buna göre, asıl adının (Karl Friedrich) Détroit olduğunu, gençliğinde ülkesini terk ederek Osmanlı'ya sığındığını ve Mehmed Emin Ali Paşa'nın himayesinde yükseldiğini belirtmiştir. Ayrıca, "eğitimli kişiliği" ve "Alman diline hâkimiyeti" ile delegasyonun en önemli kişisi olduğunu yazmıştır. Bismarck'ın, (kendisi gibi Magdeburg'lu olan) Paşa'ya tam da bu nedenle tepki gösterdiğini; II. Abdülhamid'in onun deyimiyle bir "döneği" (Renegat) Berlin'e göndermesini Kaiser'e karşı bir sorumsuzluk olarak gördüğünü belirtmiştir. Mehmed Ali Paşa, tablonun sağ tarafında masanın önünde ayakta, Bismarck'a yüzü dönük ve yakın konumda resmedilmiştir. Andrássy, Bismarck ve Schuwalow'un birlikte resmedilmesi, 1872'de Avusturya, Almanya ve Rusya arasında kurulan Üç İmparatorlar Birliği'nin yenilendiği mesajını vermiştir.

Tablo tasarım açısından, 17. yüzyılda Hollanda'da hazırlanan çok figürlü tören resimleri ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, Gerard Ter Borch'un *Münster Antlaşması'nın Yemin Töreni* (Beschwörung des Westfälischen Friedens, 1648) isimli çalışması, en bilinen örnekler arasındadır. Yakın dönemden, benzer tasarıma sahip bir diğer tablo ise Eduard Louis Dubufe'ün *Paris Kongresi* (Congrès de Paris, 1856) isimli resmidir. Dubufe'ün resminde Osmanlı'yı temsil eden (Mehmed Ali Paşa'nın hamisi) Mehmed Emin Ali Paşa, diğer Avrupalı temsilcilerle (soldan sağa doğru Rus Prens Orlov, Fransız Kont Walewski, İngiliz Lord Clarendon) aynı seviyede ön sırada gösterilmişken; *Berlin Kongresi*'nde Osmanlı temsilcileri, Avrupalı güçlere; bilhassa da toplantıyı yöneten Bismarck'a nazaran tâli bir konumda betimlenmiştir.

Berlin Kongresi, sipariş edenleri memnun etmekle birlikte bazı yazarlar tarafından tenkit edilmiştir. Bunlar ressamın kompozisyonu bir tiyatro sahnesi gibi düzenlemesini eleştirmiş; toplantı sırasında yaşanan siyasi, psikolojik gerilimi yansıtmamasını bir eksiklik olarak görmüştür.[14] Resim, ilk defa Kaiser I. Wilhelm'in 84. doğum gününde (22 Mart 1881), Berlin Belediye Binasının içindeki Şölen Salonu'nda (Festsaal) gösterime sunulmuştur. Ayrıca, kongreye katılanlara tablonun büyük boyutta hazırlanan bir fotoğrafı gönderilmiştir.[15] 1945'ten sonra Sovyetler Birliği'ne götürülen tablo, 1950'li yıllarda Alman Demokratik Cumhuriyeti yönetimine geri verilmiştir. O tarihten itibaren Müze Adası'nda Nationalgalerie'de korunmuş, 2005 yılında da tekrar ilk asıldığı yere (yani Berlin Belediye

Eduard Louis Dubufe, *Paris Kongresi*, 25 Şubat-30 Mart 1856. (Congrès de Paris, du 25 février au 30 mars), 1856, tuval üzerine yağlıboya, 308 x 510 cm.

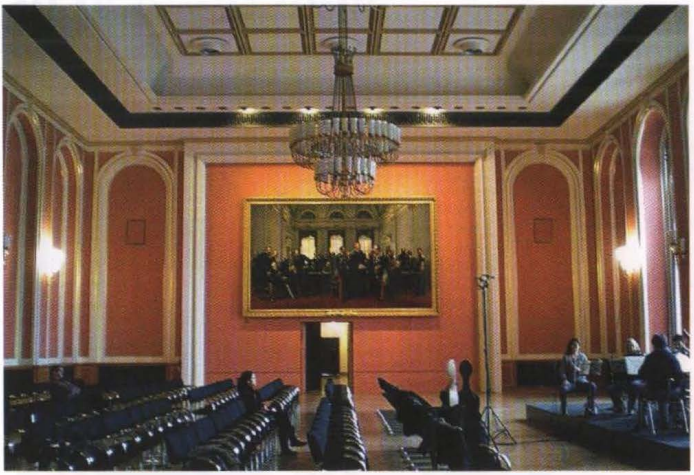
Versailles, Musée National des Châteaux de Versailles et de Trianon, MV 1994; INV 10168; MI 230.

Binasına) yerleştirilmiştir. Werner, 1893 Chicago Dünya Sergisi'ne (Chicago World's Fair) göndermek üzere, 1892'de tablonun daha ufak boyutta (127 x 203cm) ikinci bir yağlıboya çeşidini hazırlamıştır. Kompozisyon bakımından ilk örneğe benzemekle birlikte bazı farklar içeren bu çalışma, sergide, J.D. Dewes'e satılmış ve onun ailesinde kalmıştır.[16]

Sonuçta, bugün orijinal yerine konan ilk tablo (1881), Berlin Kongresi'nin gerçekleştiğine dair tarihi bir belge olmanın yanı sıra aynı zamanda içerdiği figüratif kurgu ile Avrupa siyasi ilişkileri içinde bir dönemi açan ve o süreç içinde yeni iktidar ilişkilerini kuran "siyasi bir aparat" olarak değerlendirilebilir. Zira, Bismarck'ın tablonun ortasında, kongrenin fikir babası Avusturya Dışişleri Bakanı ile odak noktasında yer alması, elinde yasa-koyucu egemen bir imgeye tekabül edecek şekilde kalem tutması, Rus diplomatın Bismarck'a doğru hamle yaparak tasdik edici bir biçimde el sıkışması, Britanya Başbakanı'nın Rusya Başbakanı'nın yanında ama ikincil öneme sahip onaylayıcı varlığı, Osmanlı temsilcilerinin ise yanda ve kendi içlerine dönük pozisyonu, hem Alman devletinin edindiği muktedir konumu hem de Avrupa'da tesis etmeye koyulduğu yeni düzeni açık etmektedir. Buna göre, Bismarck, kongre sırasında ve sonrasında kendisi ile uyumlu politikalar izleyen Avusturya ve İtalya ile bir ittifak ilişkisine girmiş; Avrupa devletleri arasında yeni bir hiyerarşik kurulum ortaya çıkmış; Osmanlı ile münasebetler, Almanya'ya Orta Doğu'ya nüfuz etmenin yolunu açmıştır.

TABLO İÇİN HAZIRLANAN AÇIKLAMA LEVHASI

Werner'in, litografi tekniğinde hazırladığı levha, tablodaki politikacıların kimliğini belirtmenin yanında aynı zamanda resmin sembolik anlamı konusunda da bilgi verir. Buradaki kompozisyon, tıpkı tablodaki tasarıma benzer şekilde bir tiyatro sahnesi gibi düzenlenmiş ve süslü bir çerçevenin içine alınmıştır.[17] En tepede, iki sfenksin arasında, Bismarck'ın Janus tanrıya benzeyen çifte başı ve "Berlin Kongresi 1878" yazısı yer alır. Sahne yanlarda, iki sütun ve buradan sarkan iplere asılan iki erkek ile sınırlandırılmıştır. Figürler, yerde perde izlenimi veren kumaşlara basar. Ortadaki kompozisyon, yatay bir çubukla ikiye ayrılmıştır. Üst kısma, tabloda görüldüğü şekliyle 26 politikacının, numaralanarak portreleri çizilmiş; alta da bunların isimleri kaydedilmiştir.

Berlin Belediye Binası, Şölen Salonu.

Fotoğraf: Yapıyı Restore Eden Firma Malereibetrieb Möhr GmbH, Berlin

Isım listesinin arasında, dört figürden oluşan alegorik bir sahne yer alır. Figürler, izleyiciye göre soldan sağa doğru şöyledir: Kanatlı başlık taşıyan Hermes, (Zafer Tanrıçası) Viktoria'yı hatırlatır şekilde kanatlı yapılan Barış Tanrıçası Pax, Savaş Tanrısı Mars ve sakallı bir erkektir. Bunlar, ortadaki dünya yuvarlağının etrafına ikişerli gruplar halinde yerleştirilmiştir. Kürenin üzerine oturan Pax, dünya üzerinde Doğu'ya dokunan Mars'a engel olmak istercesine sağ elini ileri doğru uzatmıştır. Mars, hareketli ve fevri; Pax ise daha temkinli ve koruyucu bir pozda resmedilmiştir. Tanrıçalının diğer elinde tuttuğu palmiye dalı, diyagonal çizgide izleyicinin bakışını Savaş Tanrısı'nın arkasındaki erkeğe yöneltir. Bahsi geçen kişi, sağ elindeki rulo benzeri bir nesneyi palmiye dalına doğru uzatmaktadır. Vücudunun bir kısmı, tıpkı Hermes'e benzer şekilde, yerdeki perdelerin altında kalmıştır.

Bu sahnenin sembolik çözümlemesini yapmak gerekirse, burada Pax ve Mars'ın, Osmanlı-Rus Savaşı'nın sebep olduğu çatışma ortamına ve akabinde düzenlenen Berlin Kongresi'ne gönderme yaptığı açıktır. Diplomasinin/iletişimin tanrısı olan Hermes, burada olasılıkla kongreyi öneren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu simgelemektedir. Sağda yerde doğrulan erkeğin ise yenik tarafa (yani Ayastefanos Antlaşması'nın ağır şartlarından kurtulmak için kongreye umut bağlayan Osmanlı İmparatorluğu'na) işaret ettiği söylenebilir. Onun hemen başı üzerine Osmanlı temsilcisi Mehmed Ali Paşa'nın adının yazılması, bu görüşü destekler niteliktedir.

Ayrıca levhada, yukarıdan aşağı doğru bakıldığında, Bismarck'ın Janus tarzındaki başının altına portresinin gelmesi; onun altına da Pax figürünün yerleştirilmesi, Werner'in kongreyi yorumlarken Roma İmparatorluğu'na özellikle de İmparator Augustus dönemine (İÖ 27-İS 14) gönderme yaptığını düşündürür. Şöyle ki, barış kavramının tanrıça Pax olarak kişileştirilmesi ve "düzen" anlamını kazanması, Augustus zamanında gerçekleşmiştir. Buna göre, Tanrıça, iç savaşların sonu ve imparatorluğun genişleme-

Anton von Werner, *Berlin Kongresi* için Açıklama Levhası, 1881, litografi, 27.1 x 18.5 cm.

Berlin Kunstbibliothek, SMB. Inv. 502434

sini ifade eden *Pax Romana* (Roma Barışı) konsepti ile ilişkilendirilmiştir.[18] Yine Roma'ya özgü bir tanrı olan Ianus'un ise geçmiş ve geleceği temsil ettiğine; bir çatışmanın başı ve sonunu, yani savaş ve barış sürecini yönettiğine inanılmıştır. Açıklama Levhası'nda, Ianus ve Pax'ın, Almanya/Bismarck ile özdeşleştirilmesi, Werner'in, antik ile çağdaş dönem arasında bağlantı kurduğu; Avrupa'da, imzalanan "barış" anlaşması dolayımıyla, Almanya'nın hakimiyeti altında yeni bir düzenin kurulduğuna işaret ettiği; hegemonik düzen tahayyülü açısından Alman emperyalizmini, Roma emperyalizmine dayandırmak ve bu yolla kurulan düzeni hem meşrulaştırmak hem de yüceltmek istediği izlenimini yaratır.

Sonuç olarak Almanya, Berlin Kongresi sırasında "barış" adı altında hem devletler arasında hiyerarşik bir dizilimi tanzim etmiş hem de emperyal güçler yeni bir toprak paylaşımı içine girmişlerdir. Bazı yazarların belirttiği üzere, "savaşı bitiren barış" miti, liberal rasyonalitenin yayılmacı temayülünü sistematik olarak sürdürmesine olanak sağlamış; barış, kolonyal çıkarlar için karşı tarafı kontrol altına alma ve pasifize etme anlamını taşımıştır.[19] Liberal siyasi rasyonalitenin beraberinde getirdiği "barış"ın bu açılamdaki kurgulanışını, hem Werner'in tablosunda hem de Açıklama Levhası'nda bulmak mümkündür. Resimlerde, kongrede "barış"ın şartlarını yönlendiren Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun karşısına kurulan düzen içindeki yerini alan Osmanlı Devleti ve Rusya yerleştirilmiştir.

Özetle, anıtsal boyutta tasarlanan ve törenle Berlin Belediye Binası'na asılan *Berlin Kongresi* tablosu, Avrupa'da Bismarck öncülüğünde kurgulanan söz konusu "düzenin" tesis edilmesinde işlevsel bir tasarıma sahiptir. Bu anlamda, Alman devletinin yararlandığı siyasi teknolojilerin bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Almanya'nın katılımcı ülkelere, resmin bir fotoğrafını göndermesi de ona, (bir hatıra objesi olmaktan öte) siyaseten kurucu bir işlev atfettiğini düşündüren bir başka olgudur. Dolayısıyla tablonun, Avrupa ve çeperinde yeni bir düzenin kurulmasına ve kongre çerçevesinde belirginleşen devletlerarası iktidar ilişkilerinin meşrulaştırılması ile kalıcı kılınmasına yönelik olarak kurgulandığı söylenebilir.

FUNDA BERKSOY
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ, SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Ekkehard Mai, "Nationale Kunst - Historienmalerei vor und nach 1870. Vonder Romantik der Geschichte zur geschichtlichen Wirklichkeit", *Anton von Werner, Geschichte in Bildern* içinde. Dominik Bartmann (ed.), Hirmer Verlag, Münih, 1993, s. 19-32.

2 Wilhelm Çağı sanat anlayışı hakkında bkz. Dominik Bartmann, *Anton von Werner*, Deutscher Verlag für Kunstwissenschaft, Berlin, 1985, s.176-179

3 Örneğin, Delacroix'nın *Dante'nın Kayığı* (La Barque de Dante, 1822) ve J. L. E. Meissonier'nin *Napolyon Solferino Savaşı'nda* (III. Napoléon Ill á la bataille de Solferino, 1863) tabloları. Werner'in en fazla etkilendiği eserler arasındadır. Fransız resim sanatının, Werner üzerindeki etkisi hakkında bkz. Thomas W. Gaehtgens, "Anton von Werner und die französische Malerei", *Anton von Werner, Geschichte in Bildern* içinde, s. 49-61.

4 Anton von Werner, *Erlebnisse und Eindrücke 1870-1890*, Verlegt bei Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1913.

5 Bartmann, *Anton von Werner*, s. 106 1877-1913 yılları arasında Werner bu tablonun, birisi duvar resmi olmak üzere, üç çeşidini daha hazırlamıştır. Bunlardan sadece Friedrichsruhe'deki BismarckMüzesi'nde korunan yağlıboya örneği (1885) günümüze kalmıştır. Age, s. 96-122.

6 Reinhold Heller, "Anton von Werner, der Fall Munch und die Moderne im Berlin der 1890er Jahre", *Anton von Werner, Geschichte in Bildern* içinde. s.101-109

7 Françoise Forster-Hahn, "La Confraternité de l'art": Deutsch-französische Ausstellungspolitik von 1871 bis 1914", *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, vol 48, sayı 4, 1985, s. 506-521

8 Age, s. 521.

9 Sina Akşin (Yay. Yön.),*Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem yayınevi, İstanbul, 1995, s. 132.

10 Berlin Kongresi hakkında bkz. Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*. Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 106 vd. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, cilt 2, Bekir Sıtkı Baykal (ed.), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 57 vd. Jonathan Steinberg, *Bismarck, A Life*, 2011)

11 Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*. s 113.

12 Berlin Belediye Meclisi, önce katılımcılar için bir yemek düzeniemek istenmiş; fakat daha sonra onun yerine, kongreyi konu alan bir tablo hazırlatmaya karar vermiştir. Dominik Bartmann (ed.), *Anton von Werner, Geschichte in Bildern* içinde, s. 395-397, 404-407.

13 Werner, *Erlebnisse und Eindrücke 1870-1890*, s. 231-233. Şair Nazım Hikmet'in, anne tarafından dedesi olan ve Hugenot soyundan gelen Mehmed Ali Paşa'nın yaşam öyküsü için bkz. Mieste Hotopp-Riecke, "Das Erbe des Paschas von Magdeburg: Eine Flucht als Interkulturgeschichte und ihre Folgen im Kontext von interdisziplinärer Forschung und Lehre",*Türkiye-Almanya Araştırmaları Dergisi*, cilt 4, sayı 1-2, 2015, s. 65-77.

14 Bartmann, *Anton von Werner*, s.162.

15 Bartmann (ed.), *Anton von Werner, Geschichte in Bildern* içinde, s. 395.

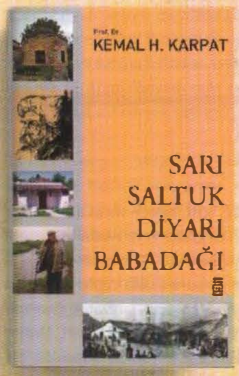
16 Age, s. 406-407.

17 Age, 396

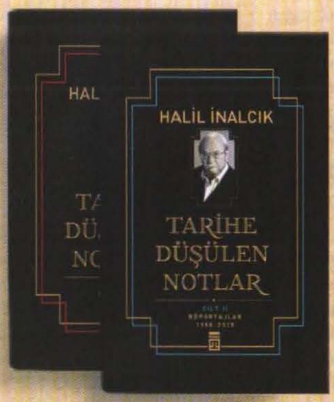
18 Roger B. Manning, *War and Peace in the Western Political Imagination*, Bloomsbury, Londra, New York, 2017, s.32. Tasvir sanatında, Pax figürünün, kanatlı ve palmiye dalı tutar şekilde Augustus ve Pax Romana ile ilişkilendirilmesine, Rafaelin, Vatikan'daki Stanza della Segnatura isimli mekânın tavanına yaptığı, hava ile ilişkili alegorik resimde rastlanır. Werner'in, çiziminİ hazırlarken bu kompozisyondan etkilenmesi muhtemeldir. Edgar Wind, "The Four Elements in Raphael's 'Stanza della Segnatura,'" *Journal of the Warburg Institute*, II, 1937/38, s.75-79.

19 Mark Neocleous, "War as Peace. Peace as Pacification", *Radical Philosophy*, 169, Ocak, Şubat, 2010, s. 8-17.

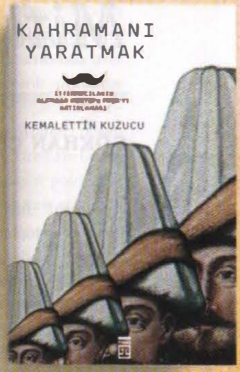
Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir...

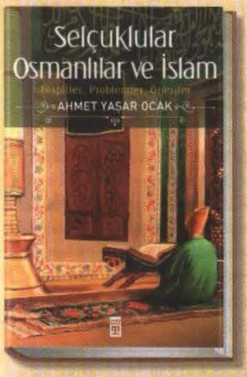
Prof. Dr.
KEMAL H. KARPAT

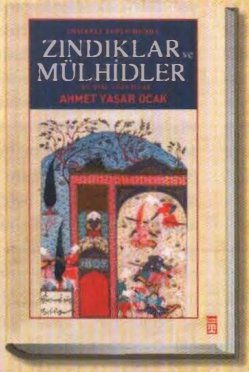
HALİL İNALCIK

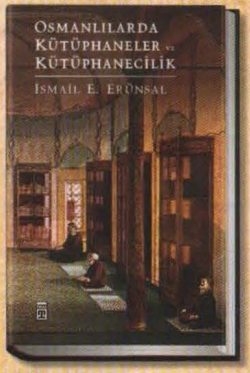
KEMALETTİN KUZUCU

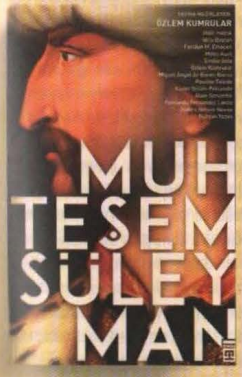
AHMET YAŞAR OCAK

AHMET YAŞAR OCAK

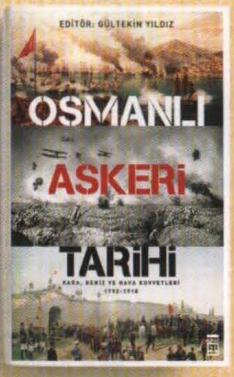
İSMAİL E. ERÜNSAL

YAYINA HAZIRLAYAN:
ÖZLEM KUMRULAR

CHRIS MCNAB

EDİTÖR:
GÜLTEKİN YILDIZ

TİMAŞ

kitaplar var...
timas.com.tr
timasyayingrubu

100 Yıl Sonra "Arap İsyanı": Mitler ve Gerçekler

GÖKHAN ÇETİNSAYA

Toplumsal Tarih'in bu sayısında Türkiye'nin toplumsal belleğinde kalıplaşmış, akademik dünyada son yıllara kadar kendisine yer bulamamış, bulduktan sonra bile popüler tarihçiliğin ve kalıp yargıların duvarlarını aşamamış olan 1916 "Arap İsyanı" konusunu özel bir dosya olarak ele alıyoruz.

Osmanlı tebaası bütün Arapların Osmanlıya karşı ayaklandıkları (yahut popüler tabiriyle "arkadan vurdukları") iddiasını dile getiren "Arap İsyanı" ifadesini bilhassa tırnak içinde kullandık; zira bu isyanı tanımlamak için en doğru ifade, Birinci Dünya Savaşı'nda "Şerif Hüseyin İsyanı" veya "Hicaz İsyanı" olabilir.

Bu muhayyel "Arap İsyanı" o kadar yanlış içselleştirilmiştir ki, Türkiye kamuoyunda özellikle Suudi Arabistan'la olan ilişkilerde, ziyaretler veya polemikler vesilesiyle hatırlanır. Hâlbuki bu isyanla ilgili olaylarda Suudilerin ya da Vahabilerin bir dahli yoktur. Ilginçtir, bugün Şerif Hüseyin sülalesinin yönettiği tek ülke (ve dolayısıyla isyanın mirasçısı sayılabilecek) Ürdün'le olan ilişkilerimizde ise bu konu kimsenin aklına gelmez bile.

Yirminci yüzyıl Türkiye'sinde "Arap İsyanı" mitinin nasıl oluştuğu ve geliştiği ayrı bir izah konusu. Bu konuda akla önce Kemalist dönem tarihyazımı geliyor. Lakin Maarif Vekaleti'nin 1931 tarihli ünlü *Tarih* kitabında İsyan, Osmanlı Hilafeti'nin geçersizliğini vurgulamak bağlamında Şerif Hüseyin ve oğullarının isyanı olarak geçiyor. Üstelik Birinci Dünya Savaşı'nın son aylarında Suriye cephesinde savaşmış olan Mustafa Kemal'in 1920'lerde ve 1930'larda herhangi bir "kan davası" gütmediğini, isyanın liderlerinden Irak Kralı Faysal ve Ürdün Emiri Abdullah'ı bizzat ağırladığını ve iyi ilişkiler kurduğunu biliyoruz. Bu konu belli ki daha fazla araştırılmaya muhtaç.

Peki, 1916 isyanı tam olarak neydi? Bu sorunun cevabını bu özel dosyada yer alan makalelerde farklı boyutlarıyla okuma imkânı bulacaksınız. Burada çok kısaca özetlemek gerekirse, "Arap İsyanı" deyince zihnimizde uyandığı gibi, Osmanlı Arap vilayetlerindeki halkın Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne isyan etmesi söz konusu değildir. Aksine çok büyük bir çoğunluk son ana kadar (Şiiler de dâhil) sadık kalmışlardır. Bizim "Arap İsyanı" olarak bildiğimiz olay, 1916 Haziran'ından itibaren Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve oğullarının (Faysal, Abdullah ve Ali) Osmanlı Devletine, daha doğrusu İttihat ve Terakki hükümetine karşı Hicaz'da başlattıkları isyandır. Yanlarında (Çanakkale ve Kut mağlubiyetlerinin rövanşını almak isteyen) İngilizler, Osmanlı ordusundan ayrılmış bazı Arap milliyetçisi subaylar ve sayıları bir kaç bini geçmeyen savaşçı bedevi kabileleri vardır. İsyan ilk başta başarısız olmuş, bütün İslam dünyasından ve Osmanlı Arap tebaasından destek bekleyen, Osmanlı ordusundaki bütün Arap askerlerin isyan edeceğini uman İngilizleri büyük hayal kırıklığına uğratmıştır. Ancak 1916 sonundan itibaren (meşhur Lawrence'ın da dâhil olduğu) İngiliz askeri, mali ve lojistik desteği ile bazı başarılar elde edilmiştir. Bütün bu süreçte Medine bir türlü teslim olmamış, 1919 başlarına kadar ele geçirilememiştir. Medine ele geçirilemediği için sadece Hicaz'a hapsolan isyan ateşinin veya Akabe'yi ele geçirdikten sonra sembolik olarak Filistin ve Suriye'deki cepheye katılan az sayıda isyancı kuvvetin, Osmanlı Suriye'sinin (Suriye, Filistin, Ürdün ve Lübnan) kaybında doğrudan bir rolü yoktur. Bu, Mısır'dan hareket eden büyük İngiliz ordusunun işidir.

İngilizleri, bu isyanı Arap halkının büyük isyanı olarak dünya kamuoyuna lanse etmeye teşvik eden sebep, savaş sonrası kurulacak barış masasında Fransızları (önce Sykes-Picot ile verdikleri ve sonra hata ettiklerini düşündükleri) Suriye ve Filistin'den vazgeçirmek ve bu uğurda ABD Başkanı Wilson'u da Arap halkının bu topyekün isyanının "self-determinasyon" iradesinin tezahürü olduğuna inandırmak istemeleridir. Adı isyanla özdeşleşmiş olan Lawrence ise, isyana destek vermekle görevli birçok İngiliz (ve Fransız) subayından biridir. "Efsane" haline gelişi Birinci Dünya Savaşı bittikten bir yıl sonra, Amerikalı bir gazetecinin kendisini dünya çapında popülerleştirme çabası sonucunda olmuştur.[1]

Dosyamızdaki katkılara gelince, M. Talha Çiçek "Şerif Hüseyin İsyanı ve 'Arap İhaneti' Meselesi: Ne idi, Ne oldu?" başlıklı makalesiyle, isyanının bütün aşamalarıyla genel bir siyasi tarihini anlatıyor. İsyanın sebepleri, öncesinde yaşananlar, ortaya çıkışı, gelişimi ve sonuçları üzerinde bütüncül bir değerlendirme yapıyor. İsyanın niçin bir "Arap" isyanı olmadığını, bütün delilleriyle ve argümanlarıyla ortaya koyuyor. Türkçe literatürde sıklıkla vurgulanan bir başka iddiayı da çürütüyor: Büyük Suriye topraklarında (Suriye, Filistin, Ürdün, Lübnan)

Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinde Şerif Hüseyin isyanının bir katkısı yoktur; bu tamamen Mısır'dan kuzeye ilerleyen İngiliz ordusunun işidir. Makalesini isyan sonrası meydana gelen gelişmelerden, Şerif Hüseyin ve oğullarının siyasi kariyerlerinden, isyanın Türkiye ve Arap dünyasındaki izdüşümlerinden söz ederek tamamlıyor.

"Birinci Dünya Savaşı'nda Hicaz Cephesi ve Medine Savunması" başlıklı makalesinde Mesut Uyar, Şerif Hüseyin Isyanı'nın askeri tarihine odaklanıyor. İsyanın sebeplerini, ortaya çıkışını, belli başlı safhalarını ve sonuçlarını gayet tafsilatlı bir şekilde, askeri tarih bakış açısıyla ve terminolojisiyle izah ediyor. Başından sonuna kadar bütün aşamalarıyla, Birinci Dünya Savaşı'nda Hicaz cephesinde meydana gelen askeri harekâtları anlatıyor. Türkiye kamuoyunda bir dönem çok tartışılan, hatta uluslararası polemik konusu haline gelen "Medine müdafaası ve Fahreddin Paşa" konusuna özel bir yer ayırarak açıklığa kavuşturuyor.

Hasan Kayalı'nın, "Zaman İçinde Arap İsyanı/İhtilali, Tarihsel Bellek ve Tarih Yazımı" başlıklı makalesi, 20. yüzyıl boyunca Arap dünyasındaki entelektüel, siyasi ve akademik akımlar içinde "Arap İsyanı"nın nasıl telakki edildiğini inceliyor. İsyanın tarihsel bellek ve tarih yazımındaki izlerini sürüyor. 20. yüzyıl boyunca yükseliş ve hafızalardan silinış anlarını irdeliyor. Arap dünyasında isyanın yüzüncü yılı kutlamalarının bir değerlendirmesini yaptıktan, bu kutlamalardan örnekler verdikten sonra, yüzüncü yıl niye yalnızca Şerif Hüseyin sülalesinin yönettiği Ürdün Haşimi Krallığı'nda kutlamalara vesile oldu, niye başka Arap ülkelerinde rağbet görmedi sorusunu irdeleyip, cevap arıyor. Arap dünyasındaki tartışmalardan örnekler veriyor. Cevap olarak, isyanın Arap milliyetçiliğinin tarihsel evrimindeki konumunun değişiminde, Arap ülkelerinde milli kimliğin farklılaşmasında ve dönüşmesinde olduğu sonucuna varıyor. Kayalı'ya göre, 20. yüzyıl Arap dünyasında meydana gelen siyasi ve ideolojik farklılaşmalar ve birçok Arap devletinin yaşadığı hayati travmalar sonucunda (özellikle Arap birliği idealinin tükenmesiyle birlikte), 1916 Arap İhtilali millî hafızalardaki yerini yitirmiştir.

Selim Sezer, "Arap Isyanı'ndan İki Yıl Önce Yaşanan Bir Kriz: Binbaşı Aziz Ali el-Mısri Vakası" başlıklı makalesinde önce ittihatçı sonra Arap milliyetçisi subaylardan olan ve bir süre Şerif Hüseyin Isyanı'na da katılarak belli bir rol oynamış Aziz Ali el-Mısri'nin hayat hikayesini ve İttihat ve Terakki'yle ilişkilerini anlatıyor. 1914 Şubat'ında ordudaki Arap subaylar arasında gerçekleştirdiği gizli faaliyetlerinden ötürü tutuklanmasını ve ardından yaşanan krizi analiz ettikten sonra, makale Mısri'nin (kısa da olsa) "Arap İsyanı"nda ve 20. yüzyıl Mısır tarihinde oynadığı rolün enteresan hikayesiyle son buluyor.

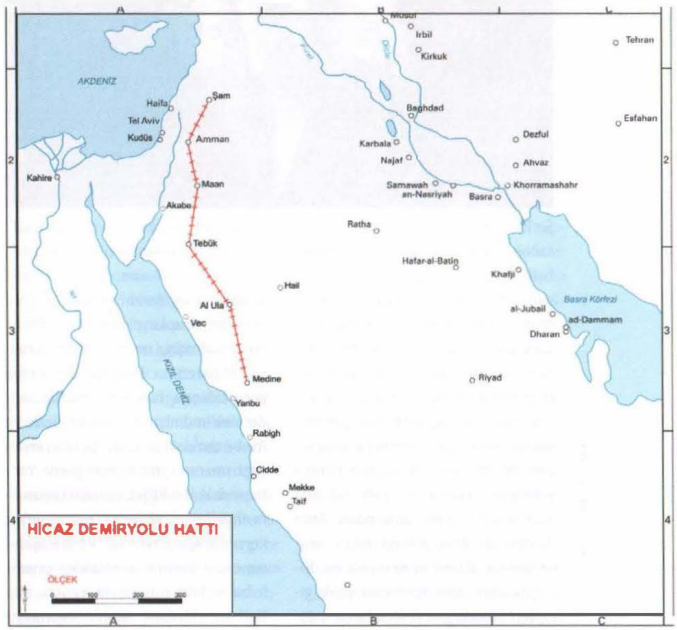
"Osmanlı'ya Arap Gözünden Bakmak: Fragmanlar" başlıklı makalesinde Serhat Aslaner, isyan sırasında Osmanlı Devletinin yahut İttihat ve Terakki'nin yanında ve karşısında yer alan çeşitli sosyal kesimlerden Arap figürlerin hatıratlarını tartışıyor. Bu bir dizi hatırat üzerinden, Osmanlı Arap coğrafyasına/meselesine ve özellikle "Arap Isyanı"na dair gözlemlerde bulunuyor. Söz konusu hatıratların genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra, "Arap Isyanı"na bakışlarındaki ortak noktaları irdeliyor. Bu ortak noktalar arasında ister isyan sırasında Osmanlı devletine sadık kalanların, ister isyana katılanların hatıraları olsun; İttihatçı politikaların belirleyiciliği, özellikle Cemal Paşa'nın idam ve sürgün politikalarının yarattığı tepkiyi fark etmemek mümkün değil.

Bütün katkıların aynı konuya farklı ve birbirini bütünleyen açılardan yaklaşarak anlamaya, anlatmaya çalıştığı bu özel dosya son sözü söylemek iddiasında değil; konuyla ilgili incelenmesi, anlatılması gereken daha birçok husus mevcut. "Arap Isyanı" meselesi Türkiye'de, Türkçe literatürde halen yazarlarını; yüzüncü yılında Türkiye'de de "mit"lerden arındırılmayı bekliyor!

DİPNOT

1 Meraklısı bütün bu olayların ayrıntılarını ve Şerif Hüseyin Isyanı'nın güzel bir özetini David Fromkin'in *Barışa Son Veren Barış* kitabında (Epsilon Yayınevi, 2004) bulabilir

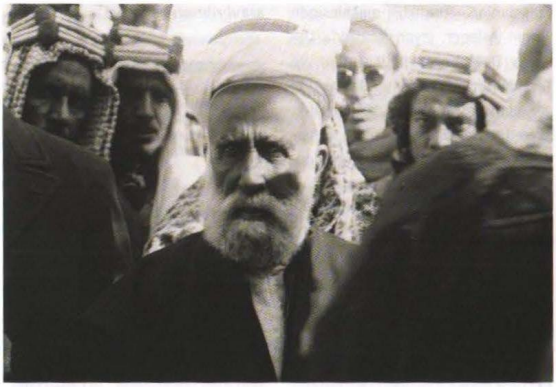
Hicaz demiryolu haritası.

ŞERİF HÜSEYİN İSYANI VE "ARAP İHANETİ" MESELESİ: NE İDİ, NE OLDU?

M. TALHA ÇİÇEK

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Arap Ortadoğu'sunun şekillenmesinde Şerif Hüseyin'in yönettiği isyanın ve bu isyanın önderlerinin dikkate değer bir rol oynadığı söylenebilir. Bu yazının amacı, Mekke Emirlerinin Osmanlı Devleti'nin Hicaz idaresindeki rolünü belirledikten sonra, Şerif Hüseyin isyanının sebepleri, ortaya çıkışı ve sonuçları üzerine dönemin kaynaklarından da istifade eden ve milliyetçi perspektiften uzak bir bakış açısı ortaya koymaktır.

Mekke Emiri Şerif Hüseyin.

Şerif Hüseyin, 10 Haziran 1916'da, sabah namazını müteakip evinin balkonundan ilk kurşunu ateşlemek suretiyle Osmanlı Devleti'ne isyan ettiğini ilan ettiğinde, bunun hem Türk Devleti'nin hem de milliyetçi ideolojiyi benimsemiş Arap devletlerinin resmi ideolojilerinin ve Osmanlı sonrasında inşa edilmeye çalışılan ulusal kimliklerin önemli bir yapı taşına dönüşeceğini kuşkusuz tahmin edemezdi. 1920'li ve 30'lu yıllarda Türk devlet elitleri tarafından "Arap ihaneti"ne, Arap milliyetçileri tarafından da "Büyük Arap İsyanı"na dönüştürülen isyan, hem Türkiye'de girişilen Batılılaşma reformlarını meşrulaştıran hem de Arap dünyasındaki milliyetçi ideolojileri motive eden tarihsel bir dönüm noktası olarak yeniden kurgulandı. Oysaki ne Şerif Hüseyin Arapların desteğini almayı başarabilmişti, ne de İttihat-Terakki hükümetinin Hicaz'da uyguladığı politikalarını tamamen masum addetmek mümkündü. Suriye, Irak ve Arabistan'daki Araplar, Şerif'in isyan çağrısını cevapsız bırakmışlardı. Yanı başındaki İbn Reşid, isyanın başarısını engellemek ve Hicaz Demiryolu'nu korumak için Enver ve Cemal Paşaların ricası üzerine aşiretinden önemli bir miktar nüfusu da yanına alıp Hail'den Medain Salih'e taşınmıştı ve Medine Müdafaası'nın devam etmesinde dikkate değer bir rol üstlenmişti.[1] İbn Reşid'in baş düşmanı ve daha sonra Suudi Arabistan'ın kurucusu olacak olan İbn Suud en başından Şerifle işbirliğine hiç yanaşmamıştı. Üstüne üstlük Medine Muhafızı Fahreddin Paşa'yla iyi ilişkiler içinde olmuş, hatta Medine'ye askerlerin beslenme ve sevkiyat işlerinde kullanılmak üzere bir miktar deve göndermişti. Buna rağmen, ideolojik sebeplerle isyan hem Türk hem de Arap elitleri tarafından bütün Arapları temsil eden bir hareket olarak gösterildi. Öte taraftan, İttihat-Terakki liderlerinin, Mekke Emirliği kurumunu lağvederek Şerif'in "işini bitirmeye" yönelik politikaları da Şerif Hüseyin'e en azında meşruiyet çerçevesi sağlamıştı. İsyan ettikten sonra yayınladığı dört beyannamenin başlıca hedefinin İttihatçılar olması bu bakımdan dikkate alınması gereken bir husustur. Bu yazının amacı, Mekke Emirlerinin Osmanlı Devleti'nin Hicaz idaresindeki rolünü belirledikten sonra, Şerif Hüseyin isyanının sebepleri, ortaya çıkışı ve sonuçları üzerinde dönemin kaynaklarından da istifade eden ve milliyetçi perspektiften uzak bir bakış açısı ortaya koymaktır.

OSMANLI İDARESİ VE MEKKE EMİRLERİ

Şerif Hüseyin, Hz. Hasan'ın soyundan gelen Haşimî sülalesine mensup olup, bu sülalenin mensupları arasından seçilen Mekke emirleri Hicaz bölgesini bin yıla yakın bir zamandan beri yönetmekteydiler. Hem peygamber soyundan gelmeleri hem de bölgede uzun süre idarecilik yapmış olmaları dolayısıyla Hicaz ahalisi ve bedevi aşiretler üzerinde nüfuz sahibi idiler. Mekke Emirleri tamamen özerk olmayıp çoğu zaman –genellikle ekonomik zorluklar yüzünden– Mısır'da kurulan devletlerin nüfuzu altına girmeyi talep etmişler ve o devletlerin hükümdarları adına hutbe okutmuşlardır. Katade bin Idris'in emirliği zamanında Eyyubiler Mısır, Suriye ve Yemen'e sahip ve hâkim oldukları sırada Mekke ile Medine'yi şerîflerin idaresinde olarak tanımışlardır. Eyyubiler'den sonra gelen Memluk Devleti ve nihayet Osmanlılar da kendi hâkimiyetleri altında olarak aynı ailenin emirliğini tanımışlar ve kendilerine emirliklerini kabul ve tasdik eden berat göndermişlerdir.[2] Her ne kadar mevcut çalışmaların büyük çoğunluğu Mekke Emirlerini, Osmanlı merkezi otoritesinin Hicaz'da tesisinin önünde ciddi bir engel olarak görse de Osmanlı Devleti'nin şerîfleri bölgede bir sorun olarak gördüğünü iddia etmek oldukça güçtür. Zira bu iddiayı savunanların kullandıkları belgeler bazı Paşaların yazdıkları birkaç rapordan ibaret olup İttihat-Terakki'nin –Osmanlı idaresinin sonuna doğru benimsediği politikalar doğrultusunda– aşağıda değineceğimiz bazı plan ve uygulamaları dışında pratiğe yansımamıştır. Tersine, Emirler, Hicaz'da düzenin devamında, haccın kusursuz bir şekilde icra edilmesinde ve aşiretlerle iyi ilişkiler geliştirilmesinde hayatî önemde vazifeler icra etmişler ve İbn Suud ve İbn Reşid gibi diğer emirlerden farklı olarak Osmanlı bürokrasisine neredeyse tamamen entegre olmuşlardı. 1840-1908 arası dönemde görev yapan sekiz Mekke Emiri'nden dördünün Sultan iradesiyle görevinden alınabilmesi bu bütünleşmenin en açık göstergesidir.

Öte taraftan şerîflerin Hicaz'daki nüfuzunun kaynağı da Osmanlı İmparatorluğuydu. Zira bedevi aşiretlere dağıtılan paralar, Hicaz'da güvenliği sağlayan askerler ve diğer finansal kaynaklar merkezi hükümet tarafından sağlanıyordu. Osmanlı idaresinin bir parçası olmak noktasında Şerif Hüseyin de diğer emirlerden farklı değildi. Zira Hicaz Demiryolu'nun inşası sonrasında aşiretler arasında zuhur eden huzursuzluk Şerif'in müdahalesiyle bastırılabilmişti. Şerif'in aşiretleri kontrol altına almak için giriştiği faaliyetler İttihat-Terakki hükümeti tarafından da memnuniyet ve takdirle karşılanmıştı.[3]

SEBEPLER

Şerif Hüseyin'in, Osmanlı Devleti'ne isyan etmesinin başlıca sebebi hiç şüphesiz kişisel hedefleridir. Şerif Hüseyin-MacMahon yazışmalarından da anlaşılacağı üzere, sınırları tam olarak belirlenmemiş olsa da, İngilizlerin de desteğiyle Irak, Suriye ve Arabistan'ın bir kısmını kapsayan bir "Arap devleti"nin kralı olmak istediği aşikârdır. Kendisi Arap milliyetçiliğine mesafeli olmakla birlikte, Suriye'deki Arap milliyetçileri Şam Protokolü ile kurmayı planladığı yeni devlet hususunda kendisiyle işbirliği yapmaya yeşil ışık yakmışlardı. Halife unvanını deruhte etmek konusunda da çok arzulu olmasına rağmen, Osmanlı sultanı var olduğu sürece bunun gerçekleşmesinin pek mümkün olmadığının farkındaydı ve bu yüzden hilafet talebini çok sık dile getirmiyordu. Dahası, kendisini halife olarak ilan ettiği takdirde bunun, dünya Müslümanları arasında, isyana verilen İngiliz desteği dolayısıyla, "işbirlikçi" imajı oluşturacağı neredeyse kesindi. Her ne kadar hala "Arap İsyanı" olarak adlandırılıyor olsa da, Şerif'in Arap milliyetçisi bir lider olmadığı ve milliyetçi ideallerle bağlantısının zayıf olduğu artık kesinlik kazanmış bir bilgidir. İsyana destek veren bedevi kabileler ise milliyetçi ideallerden haberdar bile değillerdi. O kadar ki, Aziz Ali al-Azmeh'e göre isyan "sadece dar etnik anlamıyla Arap'tı ve Arap milliyetçiliğinin kroniklerinden çıkarılmalı"ydı.[4]

İsyanın arkasındaki bir diğer sebep de güçlü İngiliz ve Fransız desteğidir. Çanakkale ve Kutu'l-Amare'de yenilgiye uğrayan İtilaf devletlerinin prestij kaybı ve Osmanlı'nın cihad propagandası karşısında karşı propaganda üretmekte zorlanmaları, Şerif Hüseyin'e güçlü destek vermeleri sonucunu doğurmuştur. İslam'ın

Arap isyanının bayrağı.

kutsal topraklarında, Peygamber soyundan gelen Mekke Emiri tarafından Osmanlı halifesine bayrak açılması İtilaf Devletlerinin gözünde cihad propagandasını önemli ölçüde zayıflatacak, "karşı-cihad" politikalarını güçlendirecek ve İtilaf Devletlerinin sömürge idaresi altındaki Müslümanların gözünde Halifeye karşı girişilen mücadelenin daha da haklılaştırılması neticesini doğuracaktı. Bu durum Şerif Hüseyin isyanının en önemli sebeplerinden birisi olan İngiliz ve Fransız desteğinin altında yatan temel etmendir. Zira isyana destek vermek bu devletler için büyük bir mali yükün altına girmek demekti ki İtilaf devletlerinin idarecileri isyan başlamazdan evvel bu durumun farkındaydı.

Şerif Hüseyin'e İngiliz desteğinin sağlanması kolay olmamıştı. Şerif Hüseyin-McMahon mektuplaşmaları olarak adlandırılan uzun bir mektuplaşma trafiğinin ardından İngilizler ve Şerif arasında az çok bir anlaşma sağlanabilmişti. Her ne kadar hukuki niteliği ve uluslararası hukuk açısından bağlayıcılığı oldukça tartışmalı olsa da, bu mektuplaşmalarda Mısır'daki İngiliz yüksek komiseri Henry McMahon, Şerif Hüseyin'e sınırları incelikli olarak müzakere edilmemiş olsa da kabaca Hicaz, Suriye ve Irak'ı içine alacak bir Arap krallığının hükümdarlığını vaat edecekti. Her ne kadar İngilizlerin Şerif ile ittifak kurmaya sempatiyle bakmalarında Çanakkale ve Kutülamare'de Osmanlı ordusuna yenilmiş olmalarının bü-

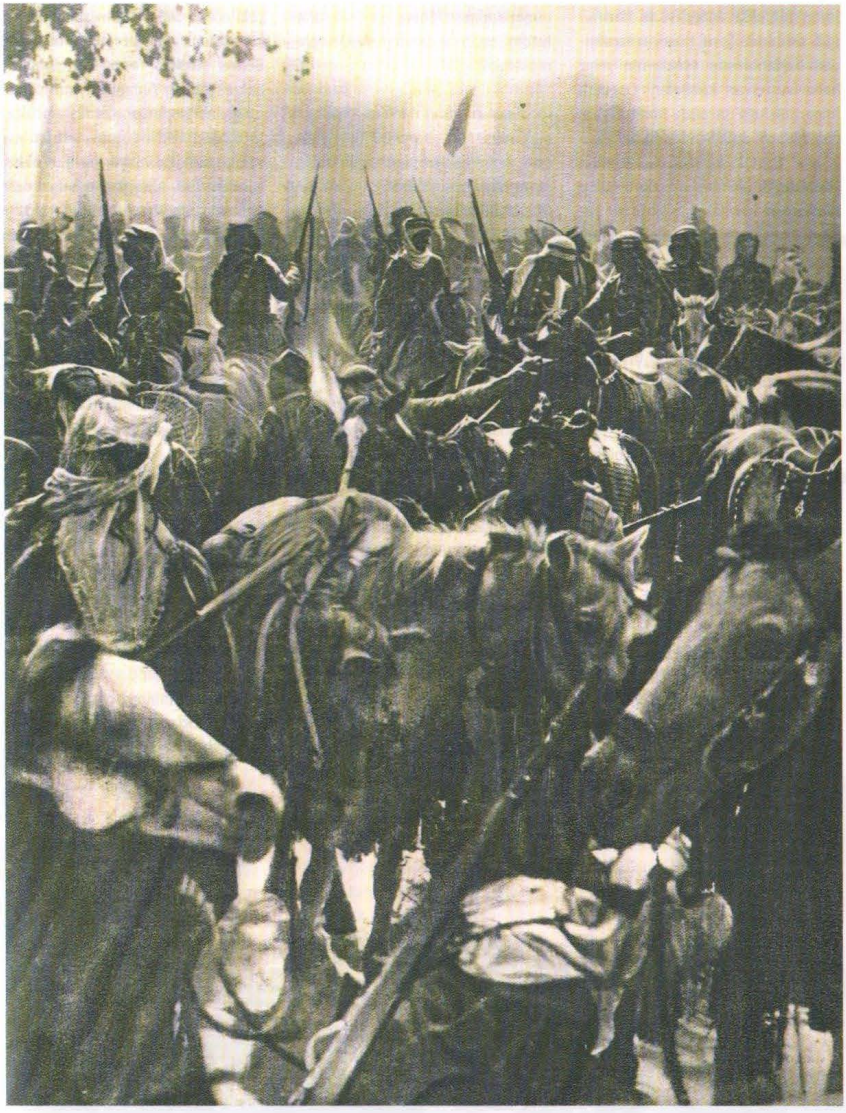
Şerif Hüseyin ve Ronald Storrs Mekke'de.

yük etkisi olsa da ilk adım Şerif Hüseyin tarafından atılacaktı. Temmuz 1915'te Kahire'deki Ronald Storrs'a bir mektup yazarak isyan fikrine İngilizlerin destek verme ihtimalini soruşturmuştu. Şerif Hüseyin'in talebi kuzeyde Toroslardan güneyde Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne ulaşan ve bütün Arap yarımadasını içine alacak olan bir Arap krallığının kendi idaresi altında kurulmasıydı. McMahon sınır meselelerinin savaş şartları içerisinde konuşulmasının anlamlı olmadığını, bu konuyu savaşın sona ermesini müteakip konuşmanın daha doğru olacağını ifade etmiş ve yeni kurulacak devletin sınırları konusunda bir anlaşma sağlanamamıştır. Fakat isyan etmesi durumunda kendisine İngiliz desteğinin sağlanacağı garanti edilmiştir. İsyanı müteakip parasal anlamda ve silah bakımından Mısır'daki İngiliz karargâhından sağlanan destek düşünüldüğünde bu sözün fazlasıyla tutulduğunu ifade etmek abartı olmayacaktır.

Şerif Hüseyin'i isyana götüren bir diğer önemli sebep de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarıdır. Mekke Emiri, 1908'deki atanmasını müteakip İttihatçı merkezileştirme politikalarına zaman içerisinde artan bir tonda karşı çıkmış, Hicaz'da yüzyıllardır var olan Mekke Emirliği kurumunu --dolayısıyla kendi otoritesini- ve bu kurumun bölgesel nüfuzunu korumak kaygısıyla hareket etmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki hükümetinin katı merkezileşme planları Şerif Hüseyin'in Arabistan bölgesinde etkili ve diğer liderlerden daha üst konumda bir lider olma emelleriyle çatışınca Mekke Emiri kendine yeni hamiler bulma arayışına girdi. *Tanin* gazetesi başyazarlığı da yapmış olan Muhittin Birgen'in de ifade ettiği gibi "Vehip Paşa gibi zorba ruhlu, şımarık bir komiteciden askeri bir valı, bunun karşında da Şerif Hüseyin vardı".[5] 15 Ekim 1915 tarihinde Cemal Paşa tarafından Talat'a gönderilen telgraf İttihatçıların Şerif hakkındaki planlarını bütün açıklığıyla özetlemektedir:

> "Uzunca müddet düşündükten sonra Emir-i Mekke-i Mükerreme hakkındaki tasvirat-ı devletlerinin şimdilik tehir-i icrası zaruri olduğuna hükmettim. Malum-ı devletleridir ki Emir hakkında vereceğimiz emri icra edecek olan Hicaz valı ve kumandanıdır. El-yevm elinde bulunan kuvvetle Galib Paşa'nın böyle bir icraata cüret edebileceğini zannetmiyorum. Esasen Emirin Kasım cihetine ve İbn-i Reşid aleyhine bir kuvve-i askeriye gönderilmesini bendeniz pek ziyade şayan-ı ızam göremiyorum. Bu hareket Emir'in urbanı üzerinde zaten haiz olduğu nüfuzu şimdikinden ziyade tevsi etmiyor. Bizim için en güzel siyaset Emiri kuşkulandırmadan ve Hicaz'ın aksam-ı şarkiyesindeki icraata hiç ehemmiyet vermemekten bütün kuvve-i iknaiyemle evladlarından biri kumandasında bir kuvve-i askeriyeyi Mısır seferine iştirak etmek vesilesiyle Kudüs cihetlerine celb edebilmekten ibarettir. Bu sayede elimizde Emir'den alınmış bir rehine bulunacağı için Emir hiç olmazsa açıktan açığa düşmanlarımızla teşrik-i mesaiye vakit bulamamış olur. Mısır seferinin icrası için buraya sevk edilecek Türk fırkalarından en mükemmelini hiç kimsenin haberi olmaksızın Mekke-i Mükerremeye gönderdiği ve onun vasıtasıyla Emir'i ve Mekke-i Mükerreme'de bulunacak çocuklarını tevkif eylemeyi ben deruhde ederim. Burada bulunacak oğlu daha evvelce bir vesile ile İstanbul'a göndermek ve onun İstanbul'a muvasalatından sonra Mekke-i Mükerreme'de ki icraata başlamak bi't-tabi işten bile değildir. Hülasa şimdilik intizarı eslem-i siyaset telakki etmekte bulunduğum maruzdur."[6]

Şerif Hüseyin'in, İttihat ve Terakki'nın kendisi hakkında bu tarz planları olduğuna dair şüpheleri vardı ve bunu Hicaz'daki Osmanlı idarecilerine de ifade ediyordu. Enver Paşa ve Talat Bey, Cemal Paşa'nın telgrafında dile getirilen hususlara benzer konuları yakın çevrelerine ifade etmişlerdi. Enver birçok defa kendisinin planının savaştan sonra Mekke ve Medine'ye "güvenilir" Anadolu birlikleri yerleştirmek olduğunu ifade etmişti. Şerif 1908 öncesinde Şura-yı Devlet üyesi olarak uzun süre İstanbul'da kalmış olduğundan ve bundan dolayı İstanbul'daki etkili çevrelerle irtibatlı olduğundan hükümetin kendisi hakkındaki planlarından haberdar olabiliyordu. Sonuç olarak İttihat ve Terakki'nin icraat ve planları Şerif'in, savaşı kazanması durumunda yeni-

Faysal'ın Arap Kuzey Ordusu Şam'a giriyor.

den dizayn edilecek olan Osmanlı İmparatorluğu'nda kendisine yer olmadığını düşünmesine yol açmıştı.[7]

İSYAN

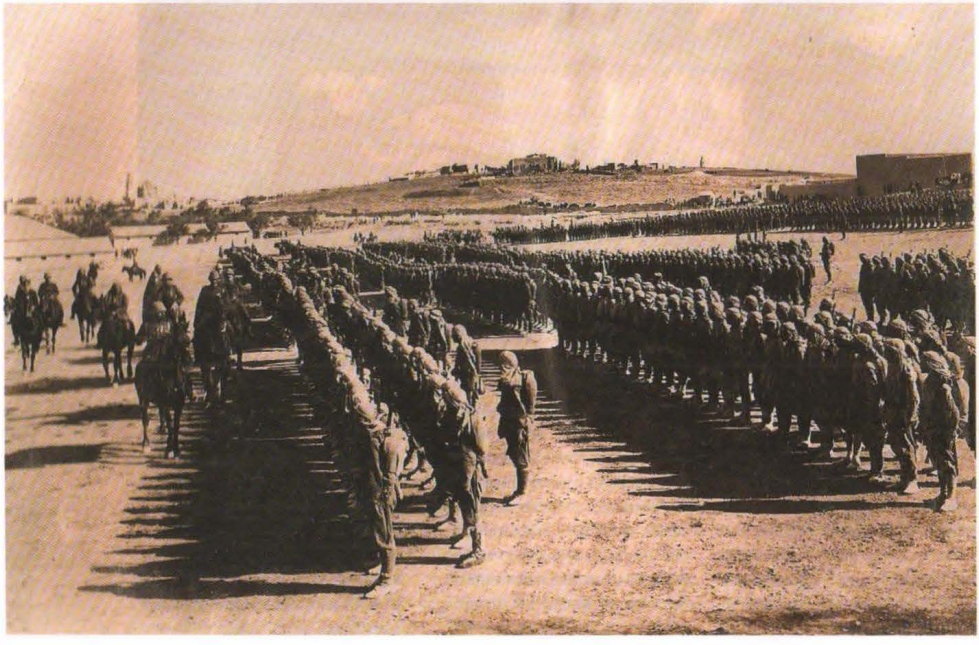
İsyan ilk olarak 5 Haziran 1916 tarihinde Şerif Hüseyin'in oğulları Ali ve Faysal'ın Harb, Uteybe ve Cuheyne aşiretlerinden bazı kolların desteğiyle Medine'nin dışında demiryoluna bir saldırı yapmaları suretiyle başlatılmıştır. Asıl hedef şehrin Suriye ile demiryolu irtibatını keserek Medine'yi ele geçirmekti. Fakat, kısa süre önce Suriye'den gönderilen kuvvetler sayesinde bu saldırı dikkate değer bir başarı kaydedemeden püskürtülmüş, saldırıyı gerçekleştirenler Osmanlı kuvvetleri tarafından Yenbu'ya doğru takip edilmişti. Faysal'ın planı, Harb kabilesine mensup olan ve Medine'nin doğusunda yerleşmiş olan el-Avali kabilesinin desteğiyle, şehrin su şebekesini kesip Osmanlı askerlerini teslim olmaya zorlamaktı. Fakat bu kabilenin mensupları taraf değiştirmeyi kabul etmeyip Osmanlı ordusuyla birlikte savaştılar ve büyük çoğunluğu Faysal'ın kuvvetleri tarafından katledildi. İsyanın başlangıcında vuku bulan bu büyük fedakarlık sayesinde 1919'un Şubat ayına kadar sürecek olan Medine Müdafaası mümkün olabilecekti.[8]

İsyan'ın Mekke ayağı ise 10 Haziran 1916 tarihinde Şerif Hüseyin tarafından başlatılmıştır. Mekke'nin şehir halkı ve civar kabileler, Osmanlı İmparatorluğu'na olan finansal bağımlılıkları dolayısıyla başlangıçta isyana destek vermek konusunda gönülsüz davranmışlardı. Zira Sürre Alaylarıyla her yıl aşiretlere ve şehir halkına önemli miktarda maddi yardımlar sağlanıyordu. Şerif, isyan henüz başlamadan, Mart 1916'da, bu grupları işbirliğine ikna edebilmek için İngilizlerden Hicaz sahillerine blokaj uygulayıp şehirlerin ticaretini kesmek suretiyle sakinlerini açlığa mahkum etmeyi bile talep etmişti.

15 Mayıs ile 10 Haziran arasında blokaj projesi uygulamaya konulmuş ve bu durum İngiliz savaş gemisi Suva'nın kaptanı tarafından Cidde'nin aşiret şeyhlerine bildirilmiştir. Blokaj Cidde ve Mekke'de oldukça etkili olmuştu. Ulema, tüccar, şeyhler ve diğer nüfuz sahipleri çok sayıda toplantı yapmış ve İngilizlerle barışçıl ilişkiler içerisinde olmak gerektiği sonucuna varmışlardır. Bu grupların da yönlendirmesiyle Şerif'e sadakat yeminleri edilmiş ve Osmanlı hükümetine olan itimat azalmıştı. Sonuç ise Cidde ahalisinin Şerif'in isyanını desteklemeleri olacaktı.

10 Haziran günü Mekke etrafında olağandışı bir hareketlilik ortaya çıktı ve bedeviler silahlarıyla dolaşmaya başladılar. Vali vekili Ziya Bey (Hicaz valileri yazları daha serin olan Taif'te ikamet ederlerdi) Şerif'i telefonla arayarak bedevi aşiretlerin hükümete karşı isyan etmiş olduklarını ve bir şeyler yapmak gerektiğini ifade ettiğinde, Şerif alaycı bir ifadeyle "tabii ki [birşeyler] yapacağız" cevabını verecekti. Mekke'deki Osmanlı askeri sayısı 1400 civarında olduğundan şehri ele geçirmek Şerif'e bağlı aşiretlerin iki gününü aldı. Şiddetli bir çatışmanın sonunda 16 Haziran günü Cidde de ele geçirildi. Bundan kısa süre sonra Rabiğ, Harb kabilesine bağlı Zubeyd aşireti şeyhi Hüseyin bin Mubarek'in isyan etmesiyle Şerif'in idaresine geçecekti. Bin Mubarek daha sonra tekrardan Osmanlılarla anlaşıp Rabiğ'de Osmanlı bayrağının dalgalanmasına müsaade edecekti. Daha sonra Rabiğ, Şerif Ali tarafından savaş yoluyla ele geçirildiğinde Bin Mubarek önce dağlara çekilecek daha sonra Medine'deki Osmanlı birliklerine katılacaktı. Benzer şekilde, Yenbu'daki Osmanlı hakimiyeti de Temmuz ayının sonuna gelindiğinde sona ermiş olacaktı. Hicaz'daki Osmanlı askerlerinin büyük çoğunluğu valiyle birlikte olduğundan, Taif, Abdullah'ın kumandası altındaki Uteybe aşiretinin saldırılarına uzun süre direnecek ancak 22 Ekim'de ele geçirilebilecekti.

Hicaz dışındaki Arap coğrafyasında isyanın dikkate değer bir askeri başarı sağladığını iddia etmek oldukça güçtür. Şerif Faysal'ın bütün çabalarına rağmen Suriye ve Ürdün'deki aşiretlerin büyük çoğunluğu Osmanlı hakimiyetinin sonuna kadar Sultan'a sadık kalacaklardı. Irak, Filistin ve Lübnan'da da durum pek farklı değildi. Bu coğrafyanın Osmanlı hakimiyetinden çıkmış olmasının temel sebebi –lise tarih ders kitaplarının da bilinçli çarpıtmasıyla- Türkiye'deki yaygın kanaatin aksine Arapların isyan etmiş olması değil, Osmanlı ordusunun Mısır'dan gelen İngiliz birliklerine yenilmiş olmasıydı. İngiliz ordusundaki Arap sayısı, Faysal'ın kumandası altındaki 3.000 civarında

Cemal Paşa'nın Suriye Ordusu.
Zafer Toprak arşivi.

aşiret mensubundan ibaretti. Osmanlı ordusundaki Arap asker sayısı ise bundan kat be kat fazlaydı.

İngilizlerin, Osmanlı ordusundan esir alınmış olan Arap askerleri Hicaz'a gönderme siyaseti de askerlerin çoğunluğunun gönülsüz davranmasıyla büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Cafer el-Askeri ve Aziz Ali el-Mısri gibi Cemal Paşa'nın Suriye'de işlediği zulümlerden dolayı Osmanlı idaresine kızgın ve milliyetçi idealleri benimsemiş birkaç subay ve sayıları ihmal edilebilecek kadar az olan sıradan asker dışında Şerif'in birliklerine Osmanlı-Arap askerler arasında katılım olmadı.

Türkçe yapılan en yeni çalışmalarda bile İngilizce literatür tamamen ihmal edilerek Filistin, Ürdün, Suriye ve Lübnan'daki Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinde Şerif Hüseyin'in "Arap İsyanı" en önemli sebep gibi yansıtılmaktadır. Oysa ki, Suriye ve Filistin'in Osmanlı hakimiyetinden çıkmasında Şerif Faysal'ın birliklerinin katkısı neredeyse yoktur. Filistin'de Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinde rol oynayan en önemli savaşlar, I. ve II. Gazze muharebeleriyle III. Gazze veya Birüssebi Muharebeleridir. Ne İngiliz raporları ne de Osmanlı raporları bu savaşlarda Faysal'ın kumandası altındaki Arap birliklerinin herhangi bir katkısından bahsetmektedir. Ürdün bölgesinin ele geçirilmesi evvela Şerif Abdullah'a ihale edilmiş, bu teşebbüsün fiyaskoyla neticelenmesiyle İngiliz Kuvvetleri Genel Kumandanı General Allenby, İngiliz ordusunun harekat yönünü Ürdün'e çevirmiş ve bu bölge ancak İngiliz ordusunun yoğun müdahalesiyle Osmanlı hakimiyetinden çıkabilmişti. Ürdün'ü müteakip İngiliz birlikleri Şam'a yönelmiş ve Şam'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkması da yine İngiliz ordusu eliyle olmuştur. Emir Faysal'ın, bu kuvvetlerin komutanı olmadığını, Allenby'nin emri altında ve albay rutbesinde olduğunu da hatırlatmakta fayda mülahaza ediyoruz.

1917 ve 1918 yıllarında Osmanlı otoriteleriyle isyanın liderleri arasındaki yazışmalar ve diyaloglar da oldukça ilginçtir. 1917 yılının sonuna doğru Cezayir direnişinin sembol lideri Abdulkadir el-Cezairi'nin torunu Abdulkadir'in aracılık etmesiyle Cemal Paşa ile Suriye Valisi Tahsin Bey ve Şerif Faysal arasında isyana son verilerek ayrı bir sulh tesis edilmesi yönünde bazı müzakereler cereyan etmiştir. Cemal Paşa'ya yazdığı cevapta Şerif Faysal, babasının esasta hilafet ve saltanata sadık olduğunu ifade etmiş ve isyanın sebebinin Cemal'in Suriye'deki icraatları olduğunu ifade etmiştir. Cemal Paşa'ya güvenmediğini ise şu cümlelerle ifade etmiştir:

> '... Efendim bu yönetimde [?] üç şey mevcud. Birincisi müslümanlık, ikincisi Arablık, üçüncüsü Türklük. Çünkü hayatımın kısm-ı azamını onlarla geçirdim. Binaenaleyh Müslümanlık ve Arablık bence mukaddestir. Türklük üçüncü derecede kalır. Eğer sizlerde Arablar için ufak bir merhamet görmüş olsaydım ... sizlerden ayrılmazdım. Fakat ne diyeyim. Karşımda Arabları astılar. Hükümetiniz pederimin hatırını kırdı. Mahv etmek istedi. Ve Müslümanlığı İbul uğraş için bir alet gibi kullanmak istedi. Vicdanınız her halde bu hakikati inkar etmez, Binaberin bazı halleri görürüm de nasıl tahammül ederim. Tabii ma'zurum. Vicdanım buna mani olur. Düvel-i İtilafiye zahiren ve batınen Arablığı ve Arab hükümetini tasdik etti. Muahedenameleri mahfuz. Katiyyen şekke ve şübheye mahal yok. Fakat hususi bir zan vardır. O da Arabları Türklerle birleşmektir. Menafi-i milliye herşeyin fevkindedir. Siz buna kizb deyiniz. Ne derseniz deyiniz. Fakat bir şartla ki her iki millet hukukunu bilsin. Hiç birisi diğerinin hukukuna ve umuruna müdahale etmesin. Her ikisi yek vücud olarak çalışsın. Bu suretle hakiki bir İttihad-ı İslam husule gelsin. Pek büyük bir saadet. Fakat bugün Arablar, Türklerden korkuyor. Ne yalan söyleyeyim. Ben bunun için kavi ve sağlam bir kefil bulunmadıkça emniyet edemem. Çünkü intikamdan gayet ... korkarım.'[9]

Türkçe yapılan en yeni çalışmalarda bile İngilizce literatür tamamen ihmal edilerek Filistin, Ürdün, Suriye ve Lübnan'daki Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinde Şerif Hüseyin'in "Arap İsyanı" en önemli sebep gibi yansıtılmaktadır.

Takip eden yazışmalarda Arapların, Osmanlı Devleti içindeki konumlarının ne olacağı hususu iki taraf arasında tartışılmıştır. M. Şükrü Hanioğlu tarafından yayınlanan bir diğer mektupta bu müzakerelerde Faysal'ın talebinin, Prusya ile Bavyera arasındaki siyasi ilişkinin Türkler ve Araplar arasında yeni geliştirilecek olan hükümet modeline uygulanması olduğu anlaşılmaktadır. Yani Faysal, Kudüs'ün ve Ürdün'ün İngiliz ordusu tarafından işgal edildiği koşullarda ve Şam'ın ele geçirilmesinden yaklaşık bir ay önce Araplara, Osmanlı şemsiyesi altında özerklik veren bir siyasi reform talebinde bulunmaktadır. Bu talep isyan liderlerinin Osmanlı Devleti'yle tekrardan anlaşmayı hala bir seçenek olarak masada tuttuklarını ve uzlaşmayı istediklerini açıkça göstermektedir. Mektuptaki takip eden ibareler oldukça dikkate değerdir:

> 18 Ağustos 1918 tarihli mektubunuzu aldım... dokuz aya karîb bir zamandan beri arada sırada gerek zât-ı âlîlerinden gerek zevât-ı muhteremeden aldığım muhtelif tarihli mektublarda kat'î ve

arabrevolt.jo

hakiki Müslümanlık lehinde zerre kadar maddi bir fikr bulmadığımdan ve mezkûr taharire verdiğim cevablara leyt ü lâ'alle ile vakt geçirildiğinden dolayı vifâk ve ittifak hakkında bir emelim kalmamışdır.

Emir Sa'id Bey'in bu seferki seyahatı emelimi bir dereceye kadar uyandırdı. Hal ü mevki' son derece müşevveş ve vaz'iyet-i askeriyeniz son derece muhatarадadır. Bunu hakikî bir Müslüman lisanıyla söylüyorum. Vuku'at bu kavlimi yakında isbât edecekdir. Bunu tehdid tarzıyla yazmıyorum. Huda âlim vicdanım bu nasihatı size yazmağa sevk ediyor.

Arablar Türklerden birşey taleb etmiyor. Ancak hür olarak yaşamak istiyor. Hem Türklerle beraber elbirliğiyle çalışmağı arzu ediyorlar. Bunun için gayet kat'i ve lâyetebeddel ve en son bir teklifleri vardır.

Ben bu teklifi hükûmetinize dermeyân ediyorum. "Arablar Bavyera'nın Prusya'ya olan vaz'iyetini sizden istiyor." Bu teklif iki milletin vasıta-i kalbiyelerini ilâ nihâye bend edecek ve bundan aşağı şerâit dermeyân etmek [etmeyi] bu iki millet-i İslâmiye için cinâyet addederim. Çünki zamanı gelince yine divân-ı harb-i örfîler yine idamlar başlayacak yine ecnebi parmağından, huruc-i ale-s-sultandan bahs olunacak, sahte fetvâlar istiftâ edilecek ve'l-hâsıl yine yeniden gavâil ve mesâib başlayacak.

Türkiye hükûmeti Arabların teklif eylediği şartı kabûl ediyorsa müzâkereye hazır olduğumuzu beyânla ihtirâmâtımı takdim ederim efendim."[10]

Buna karşın Osmanlı yetkililerinin tavrı "hiçbir taahhüt altına girilmeksizin görüşülmesi ve bir zeyn-i itilal aranması"[11] yönünde olmuştur. Netice itibarıyle Faysal ile yapılan görüşmeler herhangi bir somut sonuca varmadan Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarındaki hâkimiyeti sona ermiş ve müzakereler kesintiye uğramıştır. Alman belgelerinde de sık sık dile getirildiği üzere İttihat ve Terakki hükûmetinin "oyalayıcı" ve somut taahhüt vermekten kaçınan tavrı Faysal'la –ve dolayısıyla Şerif Hüseyin'le- savaş nihayete ermeden anlaşmaya varmanın önündeki en dikkate değer engel gibi gözükmektedir. Savaşı müteakip Suriye kralı olan Faysal Osmanlı hükûmeti ve Milli Mücadele liderleriyle yeniden benzer içerikli diyaloglar kuracaktır.[12]

SONUÇLAR

İsyanın siyasi hedeflerine ulaştığını iddia etmek güç olsa da tamamen başarısız olduğu da söylenemez. Her ne kadar I. Dünya Savaşı sırasında Arapların desteğini alıp onları Osmanlı'ya karşı örgütlemekte başarısız olmuş olsa da, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Arap Ortadoğu'sunun şekillenmesinde Şerif Hüseyin İsyanının önderlerinin dikkate değer bir rol oynadığı söylenebilir. Osmanlı sonrası dönemde Şerif Faysal tarafından bağımsız bir Arap devleti kurmak yönünde ilk teşebbüs Suriye'de yapılmış ve 1918 yılında Faysal, Suriye Kralı ilan edilmiştir. Ağabeyi Şerif Abdullah da daha sonra İngiliz himayesinde Ürdün kralı olarak tanınmıştır. Bu ülke halen Abdullah'ın torunu tarafından yönetilmektedir.

Fakat Faysal'ın Suriye macerası kısa sürmüş, Sykes-Picot Anlaşması'yla Fransız himayesine bırakılmasına karar verilen bölge 1920 yılında Fransız ordusu tarafından işgal edilmiştir. Daha sonra I. Faysal unvanıyla 1921 yılında Irak kralı olarak ilan edilecek ve Irak, 1958 askeri darbesine kadar Faysal hanedanı tarafından yönetilecekti. Şerif Hüseyin'in Hicaz'daki hakimiyeti ise çok uzun sürmeyecek, 1925 yılında İbn Suud tarafından mağlup edilen Şerif ailesi, bin yılı aşkın yönettiği Mekke'yi ve Hicaz'ı trajik bir şekilde terk etmek zorunda kalacaktı. Suriye ve Irak'ın statüsü hakkında İngilizlerle yaşadığı anlaşmazlık, Şerif'in Hicaz'ı kaybetmesindeki en önemli faktördür. Zira İbn Suud, İngilizlerden Şerif'e karşı düzenleyeceği askeri harekat hakkında onay almıştı.[13]

Şerif Hüseyin İsyanı'nın en belirgin sonuçları, devletleşme süreçlerinde Türk ve –Suriye, Irak, Ürdün, Filistin ve Lübnan özelinde– Arap ulus kimliği inşası çabalarında kendini göstermiştir. "Arap" ve "Arapçı" karakteri oldukça sorunlu olan Şerif Hüseyin isyanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu elitleri tarafından Arapları temsil eden bir hareket olarak değerlendirilmiş ve "Arap ihaneti" olarak adlandırılmıştır. Bu bir yanılsama

olmaktan ziyade Batılılaşma konjonktürünün ve bu yönde yapılan reformların gerektirdiği bilinçli bir tercihtir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının büyük bir kısmının zihninde bu isyanın bir "Arap isyanı" ve "Arap ihaneti" olarak algılanmasının nedeni de, olayın hakikatinden ziyade Cumhuriyetin kurucu ideolojisi olan Kemalizmin benimsediği aşırı Batıcı, ulusçu ve Türklük merkezli politikalardır. Arap halklarının Suriye ve Irak'ta yaşanan iç savaş ve kaosla dünyanın gündeminde olduğu bugünlerde Türkiye'deki "ihanet" paradigmasının da yeniden tartışılması ve bu algının gerçekliğinin sorgulanması gerekmektedir.[14]

İsyan anlatısının Arap tarafındaki serüveni de pek farklı değildir. Arap devletlerinin şekillenmesindeki etkisi sınırlı olmasına ve hem liderliğinin hem de destekçilerinin milliyetçi ideolojiye mensubiyeti tartışmalı olmasına rağmen Osmanlı sonrası Arap siyasal yapılanmaları tarafından "Büyük Arap İsyanı" (*Es-Sevretu'l-Arabiyyeti'l-Kubra*) olarak takdim edilmiştir. Arap tarih ders kitaplarında Osmanlı idaresi "Osmanlı işgali" (*el-İhtilalu'l-Usmani*), isyan da bu işgalden kurtuluş hareketi olarak anlatıya dönüştürülmüştür. Pan-Arabizm ideolojisi çerçevesinde, Türkçü Cumhuriyet ideolojisine benzer şekilde Osmanlı geçmişi ötekileştirildi. Bu çerçevede hem o dönemde kaleme alınan kitaplarda hem de tarih ders kitaplarında Şerif Hüseyin İsyanı Arapların Osmanlı Devleti'nden kurtulma iradesinin bir tezahürü olarak mitleştirildi.[15]

MERAKLISINA OKUMA TAVSİYESİ

Şerif Hüseyin İsyanı üzerine İngilizce yapılan ve isyanın "Arap" karakterini ciddi anlamda sorgulayan yayınlar oldukça fazla olmakla birlikte, Türkçe literatür maalesef son derece yetersizdir. "Arap İsyanı" başlığıyla yayınlanan az sayıda çalışma ise meselenin hakikatini ve karakterini ortaya koymaktan ziyade "ihanet" paradigmasını meşrulaştırmaktadır. Arşiv belgelerinin ele alınış ve yorumlanış biçimi oldukça problemli ve tarihçilik parametreleri açısından sıkıntılıdır. 2018 yılında bile durum çok az değişmiştir. Akademisyenlerin "arşiv belgesi"ne dayalı yaptığı araştırmalar entelektüel derinlik açısından I. Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılı münasebetiyle çekilen ve isyana geniş yer veren tarih belgesellerinin seviyesine bile ulaşamamıştır. Türkçe çalışmalarda, İngilizce literatürle herhangi bir diyalog söz konusu değildir. Dolayısıyla burada zikretmeye gerek yoktur.

Şerif Hüseyin İsyanı bağlamında İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiş son telif eserin okunması bu konuyla ilgili okurlar için bilgilendirici olacaktır. Birincisi, David Fromkın tarafından yazılan *Barışa Son veren Barış* başlıklı kitap olup İngiliz arşiv belgelerini mukayeseli bir yaklaşımla ve I. Dünya Savaşı'nın genel bağlamı içerisinde kullanmaktadır.[16] İkincisi ise, Ernest Dawn tarafından yazılan ve ciddi entelektüel derinliğe sahip *Osmanlıcılıktan Arapçılığa* başlıklı çalışmadır. Dawn'ın çalışması Şerif Hüseyin İsyanı ile Araplar ve Arap milliyetçiliği arasındaki ilişkiyi sorgulaması ve bu isyanın "Arap" karakterini tartışmaya açması bakımından oldukça önemlidir.[17] Doğru'dan Şerif Hüseyin İsyanı'yla ilgili olmasa da Arap Milliyetçiliği ve Hicaz üzerine yaptığı analizlerden dolayı Hasan Kayalı'nın *Jön Türkler ve Araplar* adlı çalışması da büyük önemi haizdir.[18] Klasik Yayınları tarafından Arapça'dan çevrilen *Arap Gözüyle Osmanlı* serisinden çıkan hatıratlar da isyan hakkında bilgiler içermektedir. Bu seride isyanın mimarlarından olan Şerif Hüseyin'in oğlu Ürdün Kralı Abdullah'ın hatıratı yayınlanmıştır ki, olaylara yaklaşımı oldukça sorunlu olmasına ve isyandan yaklaşık otuz yıl sonra yazılmış olmasına rağmen, okunmasında fayda olabilir. Son olarak bu makalenin yazarı tarafından kaleme alınan ve isyanın Türk-Arap ilişkilerinin gelişimi açısından değerlendirildiği makalelere bakmak faydalı olabilir.[19]

M. TALHA ÇİÇEK
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 İbn Reşid'in I. Dünya Savaşı'ndaki rolü için bkz.: M. Talha Çiçek, "The tribal partners of empire in Arabia: the Ottomans and the Rashidis of Najd, 1880-1918", *New Perspectives on Turkey*, 56/2017: 105-130.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, (Ankara: TTK yayınları, 1972), 16.

3 Mekke Emirlerinin, Hicaz'daki Osmanlı idaresinin çok önemli bir unsuru olduğunu savunanlar çalışma içinbkz. M. Talha Çiçek, "Negotiating Power and Authority in the desert: the Arab Bedouin and the limits of the Ottoman state in Hijaz, 1840-1908", *Middle Eastern Studies* 52:2, 2016: 260-279

4 Aziz al-Azmeh, 'Nationalism and the Arabs', in Derek Hopwood (ed.), *Arab Nation Arab Nationalism*, (London: Macmillan Press, 2000), 69.

5 Muhittin Birgen, İttihat Terakki'de On Sene-I: İttihat ve Terakki Neydi?, (İstanbul: Kitap Yayınları, 2006), 274

6 BOA. DH.ŞFR. 493/105, Cemal'den Talat'a, 15 Ekim 1915 [2 Teşrin I Evvel 1331].

7 Ayrıntılı bir analiz için bkz. M. Talha Çiçek, "İttihatçılar ve Şerif Hüseyin: Mekke isyanının nedenleri üzerine bir değerlendirme" *Tarih ve Toplum.Yeni Yaklaşımlar*. Sayı 16, 2013, 41-59.

8 Medine Müdafaası üzerine yeni bir çalışma için bkz. Martin Strohmeier, "Fakhri (Fahrettin) Paşa and the end of the Ottoman rule in Medina (1916-1919)" *Turkish Historical Review* 4, 2013: 192-223.

9 TTK Arşivi, Kazım Orbay Koleksiyonu,1/70, 26 Kanun-ı Sani 1333 [26 Kasım 1917]

10 M. Şükrü Hanioğlu, 'Arap milliyetçilerinin Osmanlı'ya son teklifi "Siz Prusya olun biz Bavyera"', *Derin Tarih*, Sayı 28, Temmuz 2014

11 TTK Arşivi, Kazım Orbay Koleksiyonu 1/70, 1 Şubat 1918

12 Detaylı bilgi için bkz. M. Talha Çiçek, 'Osmanlıcılık İdeolojisi ve Osmanlı Hakimiyeti Sonrası Türk-Arap İlişkilerinde Değişim ve Süreklilik', *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 17/33 2012: 173-192.

13 Bu konuda bazı bilgiler için bkz.: Askar H. Al-Enazy, *The Creation of Saudi Arabia*, (Londra: Routledge, 2013).

14 Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Talha Çiçek, "Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları Çerçevesinde Türk Ulus Kimliği İnşası ve 'Arap İhaneti'", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 32:2012, ss. 169-188

15 Bu konuda yapılmış bir çalışma için, bkz.. M Talha Çiçek, "The Impact of Sharif Hussein's Revolt on the Nation-Building Processes of Turks and Arabs", *Journal of Academic Approaches*, 2012/2: 98-111

16 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*, (İstanbul: Epsilon Yayınları, 2004)

17 C. Ernest Dawn, *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*, (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1994).

18 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, (İstanbul: İş Bankası, 2018).

19 M. Talha Çiçek, 'İttihatçılar ve Şerif Hüseyin: Mekke İsyanı'nın Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme', *Tarih ve Toplum:.Yeni Yaklaşımlar*, No: 16, s. 41-57, 'Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları Çerçevesinde Türk Ulus Kimliği İnşası ve "Arap İhaneti"', *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2012/1, Cilt 17, Sayı 32, s 169-188; "Osmanlıcılık İdeolojisi ve Türk-Arap İlişkilerinde Değişim ve Süreklilik", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2012/2, Cilt. 17, Sayı 33, s. 173-192.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA HİCAZ CEPHESİ VE MEDİNE SAVUNMASI

MESUT UYAR

I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı ordusunun savaş esnasındaki önemli başarılarından biri hiç şüphesiz Medine savunmasıdır. Asker sayısı ve imkânları açısından zayıf bir garnizon; akıllı, sabırlı ve ileri görüşlü bir generalin komutasında kendisinden katbekat üstün düşman birliklerine karşı uzun bir süre direnebilmiştir. Medine savunması, aksi takdirde Ürdün ve Filistin'de cephe gerisinde İngilizlere destek verebilme potansiyeline sahip isyancıları meşgul edip uzun süre oyalama başarısını göstermiştir. Savaş esnasında verilen bu önemli katkıya ilave olarak savunmanın başarısı yerel dengeleri Suudi-Vahabi ittifakı lehine değiştirmiştir.

Son yıllarda Birinci Dünya Savaşı'nın 100. yıldönümünün de etkisiyle genel olarak Arap İsyanı, özel olarak da Fahreddin Paşa ve Medine Savunması geniş kesimlerin ilgisini çekmeye başlamış ve birçok yayın yapılmıştır. Ne yazık ki bu ilgi ve yayınlar temelinde bu isyanı ve buna karşı icra edilen askeri harekâtı daha anlaşılır hale getirmediği gibi, mevcut efsaneler de pekiştirilmiş ve hatta yenileri icat edilmeye başlanmıştır. Her ne kadar Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı 1978'de görünüşte oldukça kalın ve kapsamlı bir resmi askeri tarih kitabı[1] yayımlamış da olsa, okunması ve anlaşılması güç olan bu kitap, literatüre ciddi bir katkı yapamamıştır. Bu yazıda Birinci Dünya Savaşı'nda Hicaz'da cereyan eden Osmanlı askeri harekâtının temel hususiyetleri incelenecektir.

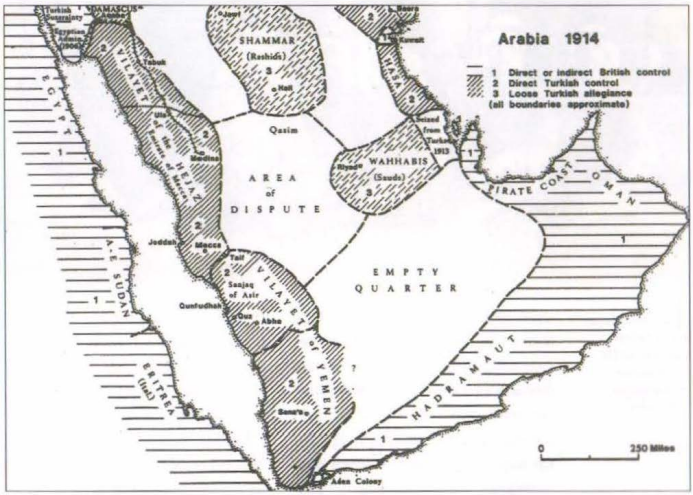
Balkan Savaşları sonrasında icra edilen 1913 yeniden yapılandırması çerçevesinde Hicaz'daki birlikler 22. Bağımsız Hicaz Tümeni (12., 129. ve 130. piyade alayları, 22. Dağ Topçu Taburu ve muhtelif lojistik destek birlikleri) ismi altında teşkilatlandırıldı. Tümen komutanlığı emrinde Medine Muhafızlığı (bir tabur), iki demiryolu emniyet taburu, bir demiryolu inşaat taburu, muhtelif jandarma ve milis birlikleri de bulunmaktaydı. Kâğıt üstünde takviyeli bir tümen görünümü verse de 22. Tümen'in mevcudu 12.000 olması gerekirken ancak 3.935 idi. Muhafız, jandarma, demiryolu ve diğer birliklerin askerleri de dahil edildiğinde garnizon mevcudu zorlukla 6.000'e ulaşmaktaydı. Daha da kötüsü, bu düşük mevcut, muharip asker sayısını göstermemekteydi. Ciddi sayıda asker idari ve lojistik görevlere tahsis edilmişti. dolayısıyla bir savaş halinde işe yaramayacaklardı. Asıl muharip birlik olan piyade taburlarının mevcutları 200 civarındaydı. Ayrıca çoğunluğu Anadolu ve Suriye kökenli olan askerler (özellikle astsubaylar ve gedikliler), uzun süredir Hicaz'da bulunmaları nedeniyle yerlileşmiş, yerli kızlarla evlenmiş ve ailelerinin geçimlerini sürdürebilmek için askeri görevlerine ilave olarak muhtelif sivil işlerde çalışmaktaydı.[2]

Aynı zamanda valilik görevini de üstlenmiş olan tümen komutanının asıl görevi hac güvenliği ile hacıların nakli, barındırılması ve iaşesini sağlamaktı. Göçebe bedevi aşiretleri, askeri güç ve para ile itaat altına alınıp, hacılara ve yerleşik halka saldırıdan men edilmeye çalışılıyordu. Bu oldukça zor ve hassas dengelere dayalı bir görevdi. Devletin düzenli ödeme ve tahsisatları, aşiretleri hiç bir zaman tatmin etmediğinden, haydutluk ve soygunlar her daim devam etmekteydi. Vali, saldırıları düşük düzeyde tutup durumun kontrolden çıkmasını engellemekle yükümlüydü. Bir diğer önemli görev ve sorumluluğu ise, Mekke Şerifi'ni denetim altında ve devlete sadık tutmaktı.[3]

Osmanlı döneminde devletin Hicaz'a yönelik ilgisi ve tahsis edilen askeri güce göre şeriflerin otonomisi azalmış veya artmıştı.[4] 1908'de İttihat ve Terakki partisinin itirazına rağmen

Sultan II. Abdülhamid, muhafazakâr devlet adamları ve İngiliz büyükelçisinin desteğiyle Mekke Şerifliği'ne atanan Hüseyin bin Ali[5] var olan düzeni kendisi ve ailesi için temelden değiştirmek niyetindeydi. 1908'de Medine'ye ulaşan Hicaz Demiryolu bölgedeki güç dengesini şerifin ve büyük aşiretlerin aleyhine temelden değiştirmişti. Mekke Şerifi'nin Medine üzerindeki siyasi ve idari otoritesine son verilmişti. Yeni kurulan Medine Muhafızlığı doğrudan Şam'a bağlanmıştı. Her ne kadar Hüseyin, demiryolunun Mekke ve Cidde'ye uzatılmasını aşiretleri kışkırtmak da dahil muhtelif yöntemlerle engellese de bunun geçici bir başarı olduğunun farkındaydı. Hattı uzatmak için gereken ray ve diğer inşaat malzemesini Medine'ye depolayan devletin ilk fırsatta inşaata tekrar başlayacağını biliyordu.[6] Yerel rakipleri olan Necd'deki Suudi-Vahabi ittifakı[7] ile Asir'deki İdrisilere karşı[8] Osmanlı'nın yeterli destek sağlamaması bir başka rahatsızlık konusuydu. Çünkü bu dini akımlar bedevi aşiretler üzerinde özellikle etkiliydi. Bedeviler kitleler halinde taraf değiştirmekteydi. Yaygın kanının aksine Şerif'in peygamber neslinden gelmek dışında dini bir otoritesi yoktu. Bölge halkı için Şerif yabancı bir gücün temsilcisi ve idarecisiydi. Osmanlı sistemi içinde eğitim görmüş ve İstanbul'da güçlü müttefikleri olan Hüseyin için asıl tehdit Osmanlı değil Necd Emiri Abdülaziz Ibn Suud ve Asir Şeyhi Seyid Muhammed Ali İdris idi.[9] Balkan yenilgileri sonrasında Şerif Hüseyin, Osmanlı devrinin bittiği kanısına varmıştı. Önce aracılar sonra oğlu Emir Abdullah ile Mısır'daki İngiliz sömürge idaresi ile irtibata geçti. Amacı Osmanlı'ya ve yerel rakiplerine karşı İngiliz korumasını temin etmekti.[10]

İttihat ve Terakki'nin önemli liderlerinden Albay Vehib (Kaçi)'in 6 Ocak 1914'te Hicaz valisi ve tümen komutanı olarak atanması[11] Şerif Hüseyin'in koruyucu ve ittifak arayışını hızlandırdı. Vehib kısa bir inceleme ve durum değerlendirmesi sonrasında Hüseyin'in görevden alınması gerektiği sonucuna ulaştı.[12] Hüseyin'in İngilizler dışında Suriye'deki Arap milliyetçi örgütleriyle de bağlantıları vardı. Lider ve askeri güç arayışı içindeki milliyetçi gruplar uzun süreden beri Şerif Hüseyin, Ibn Suud ve Nuri Şaalan gibi yerel liderleri Osmanlı'ya karşı isyana kışkırtıyordu. Vehib'in göreve başlaması sonrasında Hüseyin, oğlu Faysal da dahil olmak üzere muhtelif aracılar vasıtasıyla milliyetçilerle ilişkilerini geliştirdi. Faysal, sivil aydın ve ileri gelenlerin gizli örgütü el-Fatat'a ve askerlerin kurduğu başka bir gizli örgüt el-Ahd'a yemin ederek üye oldu. Uzun görüşmeler sonrasında bu iki örgüt temsilcileriyle anlaşma sağlandı ve Arapların toprak taleplerini içeren Şam protokolü hazırlandı. Şerif Hüseyin bu örgütler namına İngilizlerle görüşme yetkisini aldı. Yaptıkları plana göre İngilizlerle anlaşıp destekleri sağlandıktan sonra koordineli bir şekilde Suriye ve Hicaz'da isyan başlayacaktı.[13] Şerif Hüseyin'i Vehib'in gazabından seferberliğin ilanı ve İstanbul'daki müttefikleri kurtardı.

Arabistan yarımadası, 1914.

2 Ağustos 1914'te ilan edilen genel seferberliğe göre 22. Tümen, Arabistan yarımadasındaki diğer birliklerle beraber seferberlik kapsamı dışında tutulmuştu.[14] Ancak savaş tehdidiyle icra edilmesi gereken bir sürü ilave görev çıktığı gibi garnizonun personel, silah ve teçhizat eksikliklerinin giderilmesi aciliyet kazanmıştı. Vehib'in bütün çabalarına rağmen tümen, Kanal Seferi'nde kullanılmak kaydıyla sadece 1.500 asker takviye alabildi. Yerli halk geleneksel olarak askerlikten muaf sayıldığından bunlardan istifade imkânı yoktu. Hacı olarak gelip Hicaz kasabalarına yerleşmiş Anadolu, Suriye ve Irak kökenlileri askere alma ve paralı asker bulma girişimlerine ise Şerif Hüseyin mani olmuştu. Kendi sorumluluk bölgesinin emniyetini bile sağlama becerisi olmayan tümene Kanal Seferi'ne katılması emrinin verilmesiyle Vehib vakit ve enerjisini bu seferin hazırlık ve icrasına tahsis etmek zorunda kaldı. Hüseyin, verdiği sözlere ve Suriye Genel Valisi ve 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'dan aldığı tahsisat ve silahlara rağmen bir gönüllü deve birliği (Akıncı Hecinsüvar Alayı) dışında Kanal Seferi'ne katkı sağlamadı. Bu bariz itaatsizliğe, Vehib ve Medine Muhafızı Hasan Basrı (Nayan) Paşa'nın şikayetleri ve diğer emarelere rağmen Hüseyin görevden alınmadı. Dahası en önemli destekçisi Said Halim Paşa ve Cemal Paşa'nın devreye girmesi sonucunda Vehib İstanbul'a çağrıldı (10 Şubat 1915) ve yerine Galib (Pasiner) Paşa atandı.[15]

Sarıkamış Harekâtı esnasında uğradığı muameleden dolayı Enver Paşa ve İttihatçılara kırgın ve kızgın olan Galib Paşa, Vehib'in aksine Şerif Hüseyin ile iyi geçindi ve onu rahat bıraktı.[16] Bu rahatlık sayesinde Hü-

Fahreddin Paşa, Hicaz Seferi Kuvveti Birlik komutanları ve karargah subaylarıyla.

seyin İngilizlerle ve Suriye'deki Arap milliyetçileriyle görüşmelerine devam etti. Bu uygun ortama rağmen Osmanlı'ya karşı ayaklanma sürecinin uzamasında Şerif Hüseyin'in aşırı tedbirli olmasının yanı sıra İngilizlerin başından itibaren istikrarlı davranmaması da etkili olmuştu. Başlangıçta Osmanlı cihadına karşı Şerif Hüseyin'i mutlaka kullanmak isteyen İngiliz idareciler, Hindistan sömürge valiliğinin muhalefeti ve Çanakkale harekâtının başlaması nedeniyle bir süre sadece düşük düzeyde görüşmelerle yetinmişti. Çanakkale'deki başarısızlığın aşikârlaşması ve buradaki birliklerin tahliye mecburiyeti ortaya çıkınca bu kez panikle kapılıp Hüseyin ile görüşmeleri neticelendirmeye kalkıştılar. Uzun pazarlıklar sonrasında İngilizler kendilerince büyük tavizler verdiler ve Şerif Hüseyin'in Ağustos ayında ayaklanması kararlaştırıldı.[17]

İngilizlerin Şerif Hüseyin'in isyanından beklentileri büyüktü. Çanakkale'de ağır bir yenilgiye uğranmış, Kut el-Amare'de 13.000 İngiliz ve Hintli asker teslim olmuştu. İngiliz prestijinin Müslüman dünyasında yerle bir olduğu değerlendiriliyordu. Mısır'da kuvvetli bir garnizon olmasına rağmen Osmanlı ordusunun yeni bir Süveyş Kanalı seferinden endişe ediliyordu. Hüseyin'ın Osmanlı cihadını tersine çevireceği bütün Arapların Osmanlı'ya karşı ayaklanmak için onun işaretini beklediği inancı hakimdi. Daha temkinli olanlar bile bütün Araplar isyana katılmasa dahi ileri gelenlerin ve aydınların harekete geçeceğini, daha da önemlisi ordudaki Arap subay ve askerlerin isyan edeceğini veya hiç değilse kitleler halinde firar ederek Şerif Hüseyin'in isyan bayrağı etrafında toplanacaklarını bekliyordu.[18] Mısır'da sürgünde bulunan Arap aydınları abartılı haber ve hikayelerle beklentileri yükseltiyorlardı. Çanakkale'de cepheden firar ederek İngilizlere sığınan Teğmen Muhammed Şerif el-Faruki, el-Ahd'ın ordu içindeki örgütlenmesi, gücü ve planları hakkında verdiği gerçek dışı bilgilerle mevcut abartılı kanı ve beklentileri iyice pekiştirmişti. Aksi takdirde İngilizler, Hicaz ve Arabistan Yarımadasıyla sınırlı kalacak bir isyana bu derece kaynak aktarıp desteklemez ve umutlarını bağlamazdı.[19]

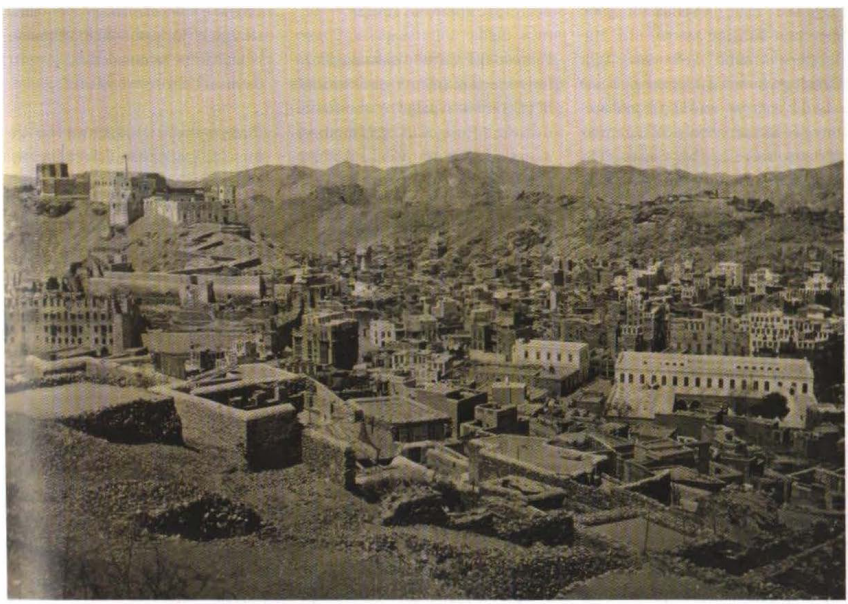
Beklenmedik gelişmeler İngilizlerin ve Hüseyin'in planlarını bozdu. 4. Ordu birlikleri Mayıs ayından itibaren partiler halinde Çanakkale muharebelerine sevk edilmeye başlayınca isyan vurucu gücünü kaybetti. Cemal Paşa ise uzun bir tereddüt sonrasında Suriye'deki ileri gelen Arap milliyetçilerini tutuklatıp yargılatmaya başladı. Güç durumda kalan Şerif Hüseyin gerçekte Yemen için teşkil edilen takviyeli bir tabur gücündeki Stotzingen[20] seferi kuvvetinin aslında kendisini görevden almak için görevlendirildiği şüphesiyle İngilizlere bile haber vermeden harekete geçmeye karar verdi. Yaz sıcakları gelmeden Galib Paşa'yı karargâhı ile vilayetin yazlık idare merkezi Taif'e gitmesi konusunda zaten ikna etmişti. Böylelikle 22. Tümen birbirinin destek mesafesinde bulunmayan üç ayrı garnizona (Mekke, Cidde ve Taif) her birinde ikişer tabur bulunacak şekilde dağılmış oldu. Bu güvence ile Hüseyin ilk darbeyi Basrı Paşa komutasındaki Medine garnizonuna vurmaya karar verdi. Oğulları Ali ve Faysal komutasında yaklaşık 5.000 aşiret savaşçısı 2. Kanal Seferi'ne katılma gerekçesiyle Medine'deydi. Ondan sonra parçalar halindeki 22. Tümen'e saldırmayı düşünmekteydi.[21]

Hüseyin'in hesaplarını Basrı Paşa'nın uyanıklığı bozdu. Çok uzun süreden beri Şam'ı ve İstanbul'u Şerif Hüseyin konusunda bıkıp usanmadan uyaran Basrı Paşa, Medine'deki Hüseyin taraftarlarını sıkı takip altında tutarak Mekke'den gönderilen bir habercıyı yakalatmayı başarmıştı. Sorgu sonucu isyan planından haberdar olup gelişmelerden hemen Cemal Paşa'yı bilgilendirdi. Hüseyin'in niyetleri konu-

sunda artık şüphesi kalmayan Cemal Paşa, o tarihte kendisinin yardımcılığını ve 12. Kolordu Komutanlığı'nı yapmakta olan Fahreddin (Türkkan) Paşa'yı bir tabur askerle acil olarak 23 Mayıs'ta Medine'ye gönderdi. 5 Haziran 1916'da Ali ve Faysal yaklaşık 20.000 isyancı ile iki ayrı istikametten Medine garnizonuna saldırdıklarında beklenmedik bir direnç ile karşılaşıp geri çekilmek zorunda kaldılar. Büyük umutlar bağlanan isyan ilk adımda yenilgiye uğramıştı.[22]

Bu ilk yenilgi sonrasında isyancılar 22. Tümen'in birliklerine saldırmaya başladılar. Galib Paşa'nın, Cemal ve Basri paşalarla ilişkileri o kadar kötüydü ki onların uyarılarını dikkate almayıp Şerif Hüseyin'e itimat etmeye devam etti. Bu yüzden tümen birlikleri hazırlıksızdı ve telgraf hatları koparıldığından Medine'de başlayan isyandan habersizdi. 9 Haziran'da saldırıya maruz kalan Binbaşı Hüseyin Hüsnü (Kılkışlı) komutasındaki Cidde garnizonu (128. Alay 1. ve 2. taburlar) zorlanmadan bu saldırıyı geri püskürttü. Bu başarısızlık üzerine iki İngiliz zırhlısı Cidde'yi yedi gün boyunca bombardımana tabii tuttu. Kasaba halkının yoğun baskısına maruz kalan ve bir halk isyanının çıkacağını anlayan Hüseyin Hüsnü 16 Haziran'da teslim olmak mecburiyetinde kaldı. İsyan Mekke'de 10 Haziran'da başladı. Medine ve Cidde'deki gelişmelerden habersiz olan garnizon (128. Alay 3. Tabur ve 130. Alay 2. Tabur) gafil avlandı. Birlikler şehir içinde üç ayrı yerde (hükümet konağı, kışla ve Ecyad Kalesi) konuşlanmıştı. Hükümet konağındaki garnizon komutanı Binbaşı Ziya liderliğindeki grup ertesi gün teslim olurken kışladakiler 9 Temmuz'a kadar dayandılar. Kendi başlarına Ecyad Kalesi'ndeki direnişi kıramayan isyancılar İngilizlerin gönderdiği Mısır topçu bataryaları sayesinde kaleyi 25 Temmuz'da ele geçirmeyi başardı. İsyanın merkezi olan Mekke'de gafil avlanmalarına rağmen Osmanlı askerlerinin bu kadar uzun dayanabilmesi Şerif Hüseyin'in askeri açıdan ne kadar zayıf olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Taif Kalesi'ne saldırı 12 Haziran'da başladı. Galib Paşa emrindeki garnizon (129. Alay 1. ve 3. taburlar) kolaylıkla saldırılarla baş etti. Ama asker aileleri de şehirde bulunduğu için Galib Paşa kuşatmayı yarma girişiminde bulunamadı. Taif, Mısır topçu bataryaları gelip bombardımana başlayıncaya kadar dayandı ve 22 Eylül'de teslim oldu. Galib Paşa şahsi ve siyasi nedenlerle devlete ve onun temsilcilerine küsmeyip onların uyarılarını dikkate alsa ve olası bir isyana yönelik hazırlık yapsaydı, muhtemelen Şerif Hüseyin'in isyanı başlar başlamaz bastırılabilirdi. Onun gafleti yüzünden 22. Tümen umutsuz bir direniş sonrasında teslim olmak zorunda kaldı.[23]

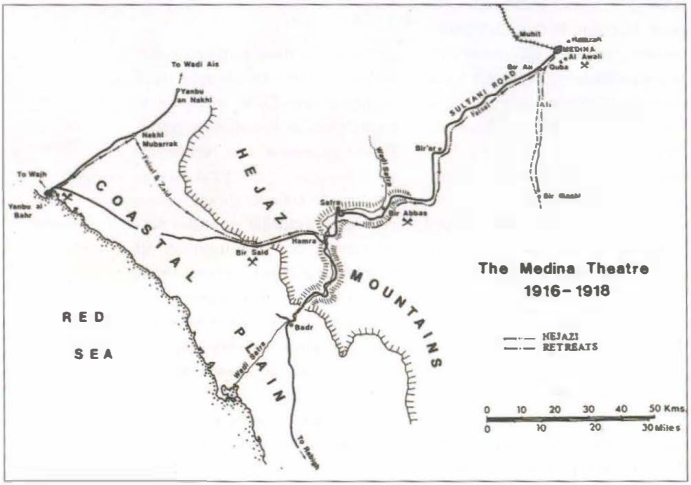
Birbiri ardına Hicaz'ın bütün önemli yerleşim yerlerinde başlayan isyan ile isyancıların Cidde ve Mekke'de kazandıkları ilk başarılar Fahreddin Paşa'yı yıldırmadı. Tam tersine büyük risk alarak elindeki birlikleri azami düzeyde kullandı. Önce Medine ve civarını isyancılar ve onlara destek veren aşiretlerden temizledi. Bu esnada Cemal Paşa bulabildiği birlikleri peyderpey Medine'ye göndermeye başladı. İlk olarak eski adıyla Stotzigen yeni adıyla Hayri Bey Müfrezesi (22 Temmuz'da 130. Piyade Alayı 3. Tabur adını aldı) Medine'ye gelirken 10 Haziran'da Yarbay Süleyman Şevket komutasındaki iki taburlu 130. Piyade Alayı, ardından Gazze'den Hicaz gönüllülerinden kurulu Akıncı Hecinsüvar Alayı ve 22 Haziran'da Binbaşı Ahmed Nuri (Diriker) komutasındaki 42. Piyade Alayı ulaştı. Çok sonrala-

Mekke Hükümet Konağı ve Ecyad Kalesi.

rı 55. Piyade Alayı'nın gelmesiyle bu birlikler 14 Kasım 1916'da Yarbay Necib komutasında 58. Tümen'in altında yeniden teşkilatlandırıldı.[24]

Kendine güveni iyice yükselen Fahreddin Paşa'nın ikinci adımı iki koldan Mekke ve Medine'nin limanı Yanbu istikametlerinde ilerlemek oldu. Önce Mekke yolunu koruyan güneydeki Emir Ali'nin yaklaşık 8.000 mevcutlu aşiret birliği ile doğudaki Emir Abdullah'ın 4.000 mevcutlu birliğine taarruz etti. Müteakiben Yanbu yolundaki Emir Faysal'ın 8.000 mevcutlu birliğine taarruz edip bir seri küçük muharebelerle bunları yenilgiye uğratarak geri çekilmeye zorladı. Sayıca daha fazla olmasına rağmen tutunamayan Faysal 8 Aralık'ta Yanbu'ya İngiliz zırhlılarının korumasına sığındı. Bu zaferler sayesinde Fahreddin Paşa hangi tarafı destekleyeceği konusunda tereddüt yaşayan aşiretleri ve diğer ahalinin desteğini kazandı veya hiç değilse tarafsız kalmalarını temin etti. Zaten Osmanlı'yı destekleyen Şammar aşiret federasyonu lideri Hail Emiri Abdülaziz İbn Reşid ile güven tazelenirken İngilizlerin gizli müttefiki Necd Emiri Abdülaziz İbn Suud tarafsız kalmayı tercih etti. İsyancı bedevilerin Mekke dahil ele geçirdikleri her şehirde ayırt etmeden her yeri ve herkesi yağmalaması yerleşik halkı çok korkutmuştu. Osmanlı hakimiyetindeki kasabalıların devlete desteği arttı. Demiryolu sayesinde sosyo-ekonomik statü ve refahları artan küçük aşiretler ise Osmanlı saflarında yer almaya devam ettiler. Bu konuda şunu da belirtmek gerekir ki çoğu aşiret hangi tarafı desteklerse desteklesin karşı tarafla irtibatı koparmamıştır. Aşiret ileri gelenlerinden biri o tarafın adamı rolünü üstlenmiş savaşın değişen durumuna göre sıkıntı çekmeden aşiretin taraf değiştirmesini temin etmiştir.[25]

Medine hareket alanı.

Fahreddin Paşa'nın beklenmedik zaferleri Şerif Hüseyin-İngiliz kampında büyük bir krizin patlak vermesine neden oldu. Hüseyin'in oğullarının komutasındaki aşiret ordusu denetimden çıkıp dağılmaya başladı. Ordunun muhafaza edilebilmesi için daha fazla altın, silah, cephane ve yiyeceğe ihtiyaç vardı. Ayrıca Yanbu ve Mekke yolundaki Rabigh limanlarının savunulabilmesi için zırhlılara, yabancı topçu ve makineli tüfek birliklerine de gereksinim duyulmaktaydı. Bölgedeki İngiliz temsilcilerinin felâket haberleriyle dolu mesajları kısa süre içerisinde etkisini gösterdi. İngiliz ve Fransızlar Hicaz'a daha fazla para, silah ve yiyecek gönderdikleri gibi topçu bataryaları ve makineli tüfek bölüklerinin sevkiyatına başladılar. Dini bir sorun çıkmaması için topçu ve makineli tüfek personeli Mısırlı ve Cezayirli subay ve askerlerden teşkil edilmişti. Mısır Seferi Kuvveti Komutanı General Archibald Murray'nin bütün itirazlarına rağmen iki tugay gerektiğinde Hicaz'a sevk edilmek üzere tahsis edildi. Osmanlı ilerleyişini geciktirmek ve cephedeki durum hakkında sağlıklı ve düzenli haber almak için bölgeye uçak filosu gönderilmesi kararı alınıp hava pistleri inşa edilmeye başlandı.[26]

İngiliz kaynaklarında "Rabigh Krizi" adıyla anılan bu panik bütün Arap vilayetlerinin isyan edeceği hayalini yıktığı gibi Şerif Hüseyin ve onun aşiret ordusunun Hicaz'da bile tutunamayacağı ve kapsamlı değişiklikler yapılmazsa isyanın bastırılacağı endişesine yol açtı. Sonuçta İngilizler Hicaz cephesindeki harekatın idaresine doğrudan dahil olmaya, her büyük aşiret birliğine siyasi ve askeri danışmanlar göndermeye ve bir Arap düzenli ordusu kurmaya karar verdiler. Savaştan sonra Arabistanlı Lawrence adıyla şöhret kazanacak olan Yüzbaşı Thomas E. Lawrence Hicaz'a gönderilen siyasi danışmanlardan biriydi. Emir Faysal'ın danışmanı ve irtibat subayı olarak görevlendirildi. Onun gibi siyasi veya askeri danışmanlık görevleri üstlenen yirmiden fazla İngiliz ve yarım düzine Fransız subayı vardı. Bunlara ilave olarak takviye birlik komutanları ve muhtelif muharebe hizmet destek subayları da Hicaz'da göreve başladı.[27]

Hüseyin-İngiliz cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Fahreddin Paşa başarılı ama cüretkâr planının altında ezilmekteydi. Liman kasabaları ve Mekke'yi ele geçirip elde tutacak sayıda muharip askere sahip değildi. Harekâta toplam 6.000 asker katılmıştı. Kendilerinden kat ve kat güçlü düşmana karşı büyük fedakârlık göstererek yarı aç bir şekilde savaşıp bu zaferleri kazanan askerlerin aynı koşullarda devam etme imkân ve kabiliyetleri yoktu. Acilen asker ve silah takviyesi ile yeterli ve düzenli ikmal desteğine ihtiyaç duyulmaktaydı. İstanbul ve Şam; Fahreddin Paşa'nın daha fazla asker, ağır silah, cephane ve yiyecek taleplerini baştan reddetti. Asıl cephe Sina'daydı ve Fahreddin Paşa'dan istenen elindeki imkânlarla

Medine şehir surları.

yapabileceğini yapmak ve isyancıları denetim altında tutmaktı. Üstelik Cemal Paşa haklı olarak taarruz devam edecek olursa felâkete uğrama riskinin arttığı düşüncesindeydi. Sonunda Fahreddin Paşa istemeye istemeye taarruzi harekâta son verip düşmana fark ettirmeden Medine bölgesine geri çekildi. Bundan sonra asıl olan stratejik savunma ve fırsat çıktıkça taktik seviyede taarruzdu.[28]

Fahreddin Paşa'nın Medine savunması, Osmanlı askeri tarihinin meşhur savunmalarından Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije ve Gazi Osman Paşa'nın Plevne'si ile beraber anılmaktadır.[29] Gerçi Fahreddin Paşa ve 58. Tümen'in cesaret ve feragati her tür şüphenin ötesinde ve büyük takdirleri hak etmektedir ama bu benzetme yanlış bir kanı vermektedir. Medine kuşatılmıştır ama bir muhasaraya uğramamıştır. Yani Plevne'de olduğu gibi düşman topçusu günlerce şehri ve mevzileri bombardımana tabi tutmamıştır. Düşman piyadesi büyük çaplı taarruzlara kalkışmamıştır. Çünkü Emir Ali ve Abdullah komutasındaki kuşatma kuvveti yeni kurulmakta olan düzenli Arap birlikleri, Mısırlı ve Cezayirli topçu ve makineli tüfek birlikleri, İngiliz ve Fransız askeri danışmanlarla takviye edilmiş olsa da bir aşiret ordusuydu. Konvansiyonel bir muhasarayı yapacak kapasite ve yeteneği yoktu. Tahkimli mevzilerdeki Osmanlı askerleri sahip oldukları ateş gücü ile saldıracak düşmana ağır zayiat verdirme kapasitesine sahipti. Aşiret savaşçılarının bile bile ölüme gitmeye niyetleri olmadığı gibi bunu göze alsalar da savunma mevzilerini ele geçirecek ve elde tutacak taktik ve teknik becerileri de yoktu.

Sonuçta babaları Şerif Hüseyin ile İngiliz ve Fransızların bütün baskılarına rağmen Ali ve Abdullah, Medine'yi kuşatıp beklemeyi tercih ettiler. Hedef şehre giriş ve çıkışı tamamen kesip garnizon ve halkı açlığa mahkum etmekti. Açlıkla beraber zaman zaman icra edilecek taktik akınlar ve baskınların savunmayı teslime zorlayacağını düşünüyorlardı. Yıllar sonra Şerif Hüseyin, kutsal yerler zarar görmesin diye muhasaraya başvurmadığını iddia edecekti. T.E. Lawrence ise Medine kuşatmasının bilinçli bir yıpratma stratejinin parçası olduğunu, asıl amacın Osmanlı tarafını Sina-Filistin cephesinden asker ve kaynak çekmeye zorlayıp Medine ve Hicaz Demiryolu'nu savunmaya mecbur kılıp zayiat verdirmek olacağını yazacaktı. Bu iki iddia da doğru değildir. Başından sonuna kadar Hüseyin de İngilizler de Medine'yi bir an önce ele geçirmek istiyorlardı ama bunu başaramadılar.[30]

Fahreddin Paşa basit ama başarılı bir savunma planını uygulamaya sokmuştur. Şehrin oldukça dışındaki sarp arazide kendi kendine yeterli savunma mevzileri inşa etti. Birbirlerini ateşleriyle destekleyebilen bu çepeçevre savunma mevzileri düşman sızmalarına karşılık verecek hareketli ihtiyat birlikleri ile takviye edilmişti. Mevzilerde koşullar çok ağır ve zorlu olduğu için birlikler sık sık değiştiriliyordu.[31] Fahreddin Paşa'nın savunmadaki en önemli derdi askerleri ve sivil halkı beslemekti. Demiryolu tek başına şehri beslemeye yetecek kadar erzak getiremiyordu. Ayrıca hattı koruyan aşiretlerin de erzaka ihtiyacı vardı. Çözüm İbn Reşid ve kaçakçılardan istifade etmekte yatıyordu. Osmanlı levazım subayları yüksek fiyatlardan ödeme yaptığı için İngilizlerin en sadık müttefiki Kuveyt Şeyhi Cabir

el-Sabah bile bu kârlı ticarete dahil olmuştu. İşin ilginç tarafı erzak Hindistan'dan yasal olarak Kuveyt veya diğer Körfez şeyhlikleri tarafından ithal edilıyordu. Sonra erzak muhtelif kaçakçı grupları arasında el değiştirerek Medine'ye ulaşıyordu. İbn Suud bu ticarete doğrudan dahil olmasa da kervanlardan geçiş ücreti alıyor, kendi tüccarlarının kaçakçılığa katılmasına ses çıkarmıyordu. Buna çok kızan İngilizler birkaç kez Kuveyt ve bütün Körfez sahillerine abluka uygulamaya bile kalkıştı. Kaçakçılık zamanla o kadar büyüdü ki Şerif Hüseyin'in müttefikleri İngilizlerin verdiği erzakı Osmanlı'ya satmaya başladı. Demiryolu ve kaçakçılıkla gelen erzak ile yetinmeyen Fahreddin Paşa su kaynaklarını, tarlaları ve hurma bahçelerini ıslah ettirerek ziraate başladı. Böylelikle hem kendi kendine yeterliliği arttırmaya çalışıyor hem de tarla ve bahçelerde çalışmak askerlerin tekdüze hayatlarına bir renk getirdiği onları meşgul ettiği için morallerini de arttırıyordu. Bu iş o kadar başarılı oldu ki Fahreddin Paşa büyük bayındırlık faaliyetlerine bile girişti. Tren istasyonu büyütüldü, uzun ve geniş bir cadde, çeşmeler ve parklar inşa edildi ve dini yapılar tamir edildi.[12]

Fahreddin Paşa'nın yiyecek ve moral-motivasyon dışında önemli bir başka sorunu ise askerlerin sıhhatiydi. Dışarıdan bütünleme personeli gelmediği için emrindeki askerleri sağlıklı ve zinde tutmak zorundaydı. Askerler tam olarak doyurulamasa da dengeli beslenmelerini sağladı. Hijyen, temizlik ve koruyucu sağlık tedbirlerine büyük önem verdi ve kurallara uymayanları cezalandırdı. Sina-Filistin cephesinde her ay yaklaşık Medine garnizonunun mevcudu kadar asker hastalık ve bakımsızlık yüzünden zayii olurken Fahreddin Paşa 1918 yazına kadar askerlerini büyük ölçüde sağlıklı tuttu onlara sahip çıktı. Ne yazık ki o tarihte bütün dünyayı etkileyen İspanyol nezlesi muhtemel kaçakçılar vasıtasıyla Medine'ye ulaştı ve büyük zayiata neden oldu.[13]

Fahreddin Paşa'nın tek sorunu Medine'nin savunulması değildi. Daha da önemlisi yaklaşık 1000 kilometre uzunluğundaki Hicaz Demiryolu hattını korumak ve işler halde tutmak mecburiyetindeydi. Maan-Medine arasındaki hat Medine yakınlarındaki Hedye esas olmak üzere ikiye bölündü. Fahreddin Paşa, Hedye'ye kadar sorumlu olurken geri kalan asıl bölüm Mersinli Cemal Paşa komutasında yerli ve toparlama birliklerden teşkil edilen 1. Kuvve-i Mürettebe'nin sorumluluğuna verildi. Yaygın kanaatin aksine demiryolu güvenlik ve işletme için tahsis edilen birliklerin çoğu yerel birliklerdi. Askerlerinin çoğunluğunu bölgeden temin eden üç demiryolu koruma taburu, iki demiryolu inşa taburu, dört jandarma taburu ve gönüllü aşiret hecin bölükleri daimi rotasyon eden iki ilâ dört piyade taburu, az sayıda makineli tüfek ve topçu ile takviye edilmişti. Yani sanıldığı gibi Sina cephesinden bir sürü birlik değil sadece bir alay çekilmişti.[14]

Arap yorumcu ve tarihçilerin Fahreddin Paşa'ya yönelttiği en büyük suçlama, Medine ahalisini zorunlu göçe tabi tutup Suriye ve Anadolu'ya nakletmesidir. Kuşatma uzadıkça sivil nüfusu beslemek büyük bir sorun haline geldiği gibi halkın artan huzursuzluğu güvenliği de tehdit ediyordu. Zorunlu göç tabii ki sivil halkta büyük eziyet ve acıya neden oldu ama bu sayede hayatta kaldıkları da unutulmamalıdır. Göç ettirilen Medinelilerin savaştan sonra mal ve mülklerini kaybetmelerine Fahreddin Paşa değil Şerif Hüseyin ve onun müttefiki

Medine'de yemek dağıtımı.

aşiretler neden olmuştur.[35] Paşaya yöneltilen ikinci büyük suçlama ise başta Hz. Muhammed'in türbesi olmak üzere şehirdeki camii ve dini yapılardaki kutsal emanetler, değerli taş ve metallerden yapılma eşyaları İstanbul'a göndermesidir (14 Mayıs 1917). Kendisinin ve Cemal Paşa'nın bunların bir kısmını yağmaladığı ise bu suçlamanın önemli bir parçasıdır. Medine teslim olduktan sonra Şerif Hüseyin İngilizlere başvurarak Hz. Osman'ın Kuranı Kerim'i ve diğer eşyaların geri verilmesini istedi. İstanbul, Kasım 1918'den itibaren İngiliz denetimine girmesine rağmen bu istek yerine getirilmemiştir. Günümüzde bu eşyaların çoğunluğu Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenmektedir. Fahreddin Paşa ve Şerif Hüseyin'in zamanında hazırladığı listeler arşivlerde mevcuttur. Bu iddia ve rivayetlerin sonlandırılması için yapılması gereken bu listelerin mukayese edilip bahse konu eşyaların nerede olduğunun kontrol edilmesidir.[36]

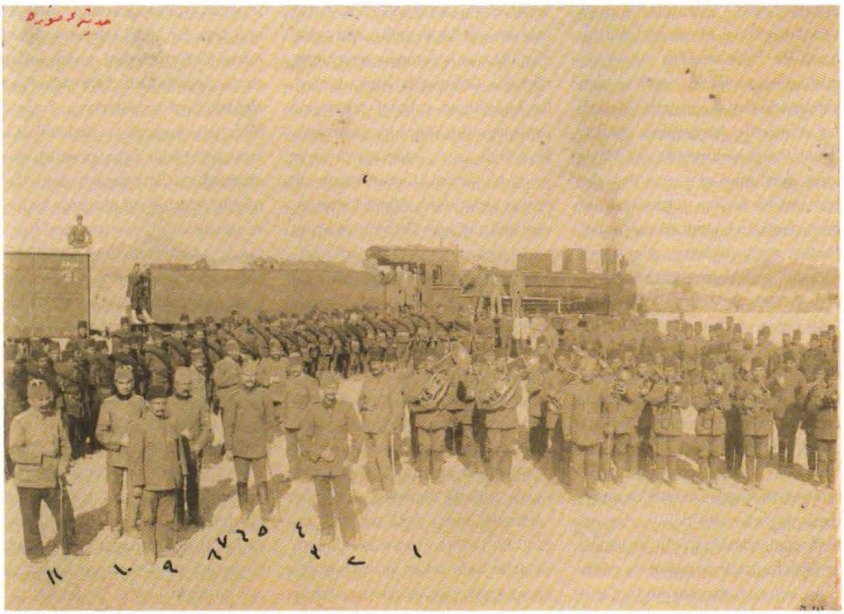
Osmanlı birliklerinin Medine'ye çekilmesiyle inisiyatifi ele geçiren Şerif Hüseyin ve İngilizler önceliği düzenli ordu kurulmasına ve Hicaz Demiryoluna saldırılara verdi. Hedef bir an önce Medine'yi ele geçirmek ve Arap ordusunu Suriye'ye sevk etmekti. Suriye isyana katılmadığı, Arap isyancılar doğrudan doğruya Mısır Seferi Kuvvetine yardım etmediği sürece isyanın İngilizler için bir önemi ve faydası yoktu. Medine dayandığı sürece isyan ordusunun önemli bir kısmı Hicaz'da kalmak zorundaydı. İngiliz uzmanlar tarafından eğitilen bedevi sabotaj tımleri demiryolu hattı ve trenlere saldırıları arttırdılar. Her ne kadar Lawrence bunun kendi fikri olduğunu iddia etse de bedeviler demiryolunun inşa edilmeye başladığı dönemden bu yana hattı patlayıcı maddelerle tahrip etmekteydi. Yeni donemde bu iş daha planlı ve etkin yapılmaya başlandı. Bunun fikir babası ve komutanı ise Yüzbaşı Herbert Garland'dı.[37]

24 Ocak 1917'de Vec limanı ele geçirilinceye kadar sabotajlar az sayıda ve çoğunlukla etkisizdi. Vec bir üs haline geldikten sonra hatta ulaşmak ve demiryolunu tahrip kolaylaştı. Ancak halâ istenen başarı yani hattın tamamen ulaşıma kapanması gerçekleştirilemedi. Çoğunlukla İngiliz uzmanlar bedevilerin sabotaj seferlerine katılamıyordu. Bedeviler ya en risksiz şekilde tahrip yapmaya çalışıyor ya da hiç gitmeyip yalan tahrip raporları veriyorlardı. Çünkü hattın güvenliğini sağlayan Osmanlı ve aşiret birlikleri deneyimliydi. Sadece istasyon ve mevziilerde statik savunma yapılmıyor, devriyeler ve çöl içinde bekleyen takıp müfrezeleriyle saldırganlarla aktif mücadele ediliyordu. Üstelik Medine'de bol miktarda ray ve inşaat malzemesi vardı. Sabotaj başarılı bile olsa demiryolu inşa taburları hızlı bir şekilde hattı onarıp demiryolunu açık tutuyorlardı. 1917 yazına kadarki dönemde sabotajlar rahatsızlık verici ama tehlikeli değildi. Bu tarihten sonra iş ciddileşti ve daha fazla asker ve kaynak demiryolu güvenlik ve tamirine tahsis edilmeye başlandı. 1917 yılı boyunca toplam 130 ciddi saldırı gerçekleşirken, 30 Nisan 1918'de bir günde 300 farklı yerde hat tahrip edildi.[38]

Hicaz cephesinde kazanılan başarılara rağmen İstanbul ve Şam için, Medine ve Hicaz Demiryolu zaten kısıtlı olan asker ve kaynakların (özellikle trenlerin) boşu boşuna harcandığı yer olarak görülmekteydi. Özellikle Vec düştükten sonra her an bir felâket olacağı endişesi yaşanmaktaydı. Fahreddin Paşa'nın inatçılığı ve daimi istekleri sonunda amiri ve dostu Cemal Paşa'yı bile kızdırdı. Enver Paşa'nın onayı ile görevden alınması ve yerine tahliyeyi icra etmek üzere başarılı bir generalin atanması kararlaştırıldı. Bu görev için seçilen Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa kısa bir inceleme sonrasında Fahreddin Paşa'ya rağmen bir tahliyenin mümkün olmadığını anladı ve görevi kabul etmedi. Yoğun ve ateşli tartışmalar ardından 4 Mart 1917'de Enver Paşa Medine'nin kademeli olarak tahliyesi emrini verdi. Önce aileler, sivil memurlar ve hayati öneme haiz olmayan birlikler tahliye edildi. Ancak muharip birliklerin tahliyesine başlanmadan Fahreddin Paşa elinden gelen her yöntemi uygulayarak bunu durdurmayı başardı. Sonunda tahliye kararını da iptal ettirdi ama bir bedel ödeyerek. Hicaz Kuvve-i Seferiyesi yeni sorumluluklar almak zorunda kaldı. Fahreddin Paşa elindeki zayıf birliklerden 2. Kuvve-i Mürettebe kuracak ve Hedye-Tebük arası demiryolu hattı güvenliği sorumluluğunu devralacaktı. Saldırıların gitgide arttığı bir dönemde bu ilave sorumluluğun ifası için yerel halktan daha fazla muhafız ve gönüllü temin etmek gerekecekti.[39] Fahreddin Paşa'nın inatçılığı ve ısrarı büyük bir felâketi önledi. Telgraf hatları tamir edilemeyecek kadar tahrip olduğu için Medine ve Şam arasındaki haberleşme telsiz vasıtasıyla yapılmaktaydı. İngiliz istihbaratı tahliye emrini içeren şifreyi tespit edip deşifre etmişti. Osmanlı garnizonunu tahliye esnasında imha etmek için oldukça ayrıntılı hazırlıklar yapılmıştı. Tahliye kararı uygulansaydı muhtemelen yüzlerce asker ölecek geri kalanı ise esir düşecekti. Böyle bir felâket sadece Arabistan yarımadasında değil diğer Arap diyarlarında da dengeleri Osmanlı aleyhine çevirme potansiyelindeydi.[40]

Medine'nin bütün çabalara rağmen kısa veya orta vadede düşmeyeceğini idrak eden İngilizler, Şerif Hüseyin'in ordusunun hiç değilse bir kısmını Filistin'de çarpışan Mısır Seferi Kuvveti'ne destek vermek üzere kuzeye sevk etmek istedi. Ali ve Abdullah Medine'de kalırken, Faysal komutasında teşkil edilen kuzey ordusu önce Akabe, müteakiben Maan istikametine sevk edildi. 6 Temmuz 1917'de Akabe ele geçirildikten sonra İngilizlerin bütün dikkati kuzey Ürdün bölgesine kaydı. Bütün bu menfi gelişmelere rağmen Hicaz demiryolu Nisan 1918'e kadar işletilmeye devam etti.[41]

Hat tamamen kesildikten sonra beklenti Medine'nin teslim olmasıydı. Bu gerçekleşmedi. Fahreddin Paşa Medine direnişinin devam etmesinin sadece iki aşiret ordusunu meşgul etmekle kalmadığını, Şerif Hüseyin'in bölgedeki prestijini zayıflattığını, İbn Suud'u güçlendirdiğinin farkındaydı. Başta da belirttiğimiz gibi Hüseyin'in en önemli amacı Osmanlı'dan ziya-

Hicaz demiryolunun Medine'ye ulaşması ve ilk trenle garnizonun takviye edilmesi.

de, savaştan ve İngiliz desteğinden istifade ile yerel rakiplerini bertaraf etmekti. Zaten Şerif Hüseyin, Abdullah'ın birlığını büyük ölçüde İbn Suud yanlılarını kontrol altında tutmakla görevlendirmişti ama başarılı olamadı. Vahabi tebliğciler Şerif Hüseyin'in İngilizlerle işbirliğini ve Medine'deki başarısızlığını etkin bir şekilde kullanarak taraftar topluyorlardı. Abdullah'ın Hurma ve Turaba seferlerinde Vahabiler karşısında yenilmesi ise başka bir ağır darbe oldu.[42]

Büyük bir endişe ile bir an önce Medine'yi ele geçirmek isteyen Şerif Hüseyin, Filistin-Suriye cephesinde gerçekleşen İngiliz zaferleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayıp savaştan çekilmesiyle amacına geç de olsa ulaştığını düşündü. Fahreddin Paşa bir kez daha Hüseyin'in planlarını bozdu. Önce İngilizleri sonra İstanbul'dan gönderilen özel askeri ve sivil delegasyonlarla kendisine bildirilen ateşkes antlaşması hükümlerini, hükümetin ve ordunun emirlerini türlü bahanelerle kabul etmedi. Garnizona yetecek altı aylık erzak vardı ve bekledikçe pazarlık şansının arttığının farkındaydı. Amacı Şerif Hüseyin'i daha da kötü duruma düşürmek ve askerlerini esarete düşürmeden memlekete götürebilmekti. Hesaba katmadığı, şimdiye kadar sadakatle emirlerini yerine getiren üst rütbeli subayların bu son gelişmeler hakkında ne düşündüğüydü. Yıllardır büyük zorluklar altında görevlerini ifa eden ve son dönemde yüzlerce hasta askerle uğraşan subaylardan bazıları sabır ve tahammüllerinin sonuna gelmişti. Ateşkesi ve İstanbul'dan gelen emirleri öğrenince bir kumpasla Fahreddin Paşa'yı tutuklayıp 9 Ocak 1918'de Medine'yi teslim ettiler. Ertesi gün Abdullah'ın aşiret ordusu şehre girdi ve büyük bir yağma ve talana başladı. Fahreddin Paşa ve yürüyebilecek konumdaki askerler Mısır'a harp esiri kamplarına gönderilirken, hasta askerlerin bir süre daha Kızılay kontrolündeki hastanelerde tedavileri devam etti ve sonra tahliye edildiler.[43]

I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı ordusunun savaş esnasındaki önemli başarılarından biri hiç şüphesiz Medine savunmasıdır. Mevcut ve imkan açısından zayıf bir garnizon akıllı, sabırlı ve ileri görüşlü bir generalin komutasında kendisinden katbekat üstün düşman birliklerine karşı savaşın resmi bitiş tarihinin ötesinde bir süre direnebilmiştir. Medine savunması, aksi takdirde Ürdün ve Filistin'de cephe gerisinde İngilizlere destek verebilme potansiyeline sahip isyancıları meşgul edip uzun süre oyalama başarısı göstermiştir. Savaş esnasında verilen bu önemli katkıya ilave olarak savunmanın başarısı yerel dengeleri Suudi-Vahabi ittifakı lehine değiştirmiştir. Günümüzde yapılması gereken sadece Medine savunması değil Hicaz, Asir ve Yemen cephelerini de içerecek şekilde, I. Dünya Savaşı'nda Arabistan yarımadasında gerçekleşen askeri harekâtı yerli ve yabancı arşivlere dayanarak yazmaktır. Aksi takdirde mevcut hatalı kanı ve efsaneleri sonlandıramayacağımız gibi yenilerinin doğmasını engelleyemeyiz. Uzun savaş boyunca Arabistan'da şehit düşen veya gazi olan Osmanlı askerleri ve aileleri daha kaliteli ve tarafsız tarih çalışmalarına layık oldukları gibi, Türkiye ve Orta Doğu'da barışın tesisi ve iyi ilişkiler için ortak tarihimizi yalan ve efsanelerden uzak bir şekilde daha iyi anlamamız gerekmektedir.

MESUT UYAR
ANTALYA BİLİM ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı*, c. 6, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.

2 Erkal, age. s. 78-83, 98-99; kuruluş 3.

3 Saleh Muhammad Al-Amr, *The Hijaz under Ottoman Rule: 1869-1914; Ottoman Vali, the Sharifs of Mecca, and the Growth of British Influence*, Riyadh University Publications, Riyadh, 1978, s. 60-110; Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır, Yemen, Hicaz Meselesi*, (ed) Osman S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s. 172-181; Joshua Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashimite Kingdom of Arabia*, Hurst & Company, London, 2001, s. 11-32.

4 Ş. Tufan Buzpınar, "The Hijaz, Abdulhamid II and Amir Hussein's Secret Dealings with the British, 1877-80", *Middle Eastern Studies*, c. 31, no. 1, Ocak 1995, s. 101-104, 111-112; İrtem, age, s. 185-190, 195-202; William Ochsenwald, "Ironic Origins: Arab Nationalism in the Hijaz, 1882-1914", (ed) Rashid Khalidi vd., *The Origins of Arab Nationalism*, Columbia University Press, New York, 1991, s. 190-192

5 Türkiye'de hâkim olan kanının aksine Hüseyin bin Ali, Mekke Şerifliği için seçilme özelliklerine haiz 832 adaydan sadece bir tanesiydi. Hatta İttihad ve Terâkki'nin adayı Ali Haydar başlangıçta daha avantajlı bir konumdaydı. Randall Baker, *King Husein and the Kingdom of Hejaz*, The Oleander Press, New York, 1979, s. 14-17; Teitelbaum, age. s. 37-42, Mary C. Wilson, "The Hashemites, the Arab Revolt, and Arab Nationalism", (ed) Rashid Khalidi vd, *The Origins of Arab Nationalism*, Columbia University Press, New York, 1991, s. 206-207.

6 Uluk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 134-138, 217-222, 236-238, 244-250; Ochsenwald, age, s. 194-196; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. 2, ks. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 193-195; İrtem, age, s. 203-207; Baker, age, s. 22-23; Teitelbaum, age, s. 66-68.

7 Muhammad Abdul Bari, "The Early Wahhabis and the Sharifs of Makkah", *Journal of the Pakistan Historical Society*, c. 3, no. 2, Nisan 1955, s. 91-104; P.M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922: A Political History*, Longmans Green, London, 1966, s. 149-154, 179-180

8 John Baldry, *The Idrisi Emirate of South East Arabia*, The Isis Press, İstanbul, 2015, s. 83-99

9 David Howarth, *The Desert King: A Life of Ibn Saud*, Collins, London, 1964, s. 90-93; Elizabeth Monroe, *Philby of Arabia*, Quartet Books, London, 1973, s. 68, 70; Gary Troeller, *The Birth of Saudi Arabia: Britain and the Rise of the House of Saud*, Frank Cass, London, 1976, s. 38-39; Teitelbaum, age, s. 56-65, 75; Baker, age, s. 24-28.

10 G.P. Gooch, Harold Temperley (ed), *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, c. 10, ks. 2, His Majesty's Stationary Office, London, 1938, s. 826-832; Ronald Storrs, *Orientations*, Ivor Nicholson & Watson Limited, London, 1937, s. 142-143; Joseph Kostiner, "The Hashemite Tribal Confederacy of the Arab Revolt, 1916-17", (ed) Edward Ingram, *National and International Politics in the Middle East: Essays in Honour of Elie Kedourie*, Frank Cass, London, 1986, s. 126-128; Wilson, age, s. 210-212; Bayur, age, c. 2, ks. 3, s. 195-199; Teitelbaum, age, s. 46-53; Baker, age s. 46-48 İngilizlerle Osmanlıya karşı ittifak kurma girişimleri geçmişte de denenmişti Buzpınar, age, s. 105-119

11 *Harbiye Nezareti Zat İşleri Erkân Defterleri*, c. 2, no. 757, Harp Akademileri Kütüphanesi

12 George Macmunn, Cyril Falls, *Military Operations Egypt & Palestine*, c. 1, His Majesty's Stationery Office, London, 1928, s. 211-214; Eliezer Tauber, *The Arab Movements in World War I*, Frank Cass, London, 1993, s. 68-69; Baker, age, s. 43; Erkal, age. s. 19, Teitelbaum, age, s. 69-71; Feridun Kandemir, *Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler: Medine Müdafaası*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 15.

13 Cemal Paşa, *Hatıralar: İttihad ve Terakki ve I. Dünya Savaşı Anıları*, (ed.) Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 271-272, 283; Tauber, age s. 59-79; Baker, age. s. 57-58, 64-66.

14 Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, c. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991 s. 112, 116, 167, 179, 271.

15 Cemal Paşa, age, s. 178, 191-192, 196, 268-269; Erkal, age, s. 19-20, 84, 131-133; Kandemir, age, s. 15-17, 419-425; Yusuf Hikmet Bayur *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. 3, ks. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 236-237. Şerif Hüseyin'in İngiliz desteğiyle isyana kalkışabileceği konusunda Alman istihbaratı da İstanbul'a birkaç kez ikaz etmişti. D. M. McKale, "German Intelligence Activity and the Turks in the Egyptian and Palestine Campaigns", (ed) Yigal Shelfy, Shaul Shai, *The First World War: Middle Eastern Perspective*, Israel Society for Military History, Tel Aviv, 2000, s. 121-124.

16 Kandemir, age, s. 429-432; Bayur, age. c. 3, ks. 3, s. 240-241

17 Storrs, age, s. 172-189; T.E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom: A Triumph*, Book Club Associates, London, 1979, s. 21-28, Britain Cooper Busch, *Britain, India and the Arabs 1914-1921*, University of California Press, Berkeley, 1971, s. 56-81, 89-99; Macmunn, Falls, age, s. 214-220; Bayur, age, c. 3, ks. 3, s. 241-248; Tauber, age, s. 68-77, 80; Baker, age, s. 214-220.

18 David J. Charlwood, "The Impact of the Dardanelles Campaign on British Policy Towards the Arabs: How Gallipoli Shaped the Hussein McMahon Correspondence", *British Journal of Middle Eastern Studies*, c. 42, no. 2, 2015, s. 243-252; M.W. Daly, *The Sirdar: Sir Reginald Wingate and the British Empire in the Middle East*, American Philosophical Society, Philadelphia, 1997, s. 203-205, 227-228, 270; Macmunn, Falls, age, s. 214-216

19 Eliezer Tauber, "The Role of Lieutenant Muhammad Sharif al-Faruqi – New Light on Anglo-Arab Relations", *Asian and African Studies*, c. 24, no. 1, Mart 1990, s. 19-35; Macmunn, Falls, age, s. 216-217, 228-230; John B. Glubb, *Britain and the Arabs: A Study of Fifty Years 1908-1958*, Hodder & Stoughton, London, 1959, s. 62-63.

20 Binbaşı Freiherr Oshmar von Stotzingen komutasında Alman teknisyenler ve takviyeli bir Osmanlı piyade taburundan kurulu askeri misyonun asıl amacı Yemen'de büyük bir telsiz istasyonu kurarak hem Doğu Afrika'daki Alman birlikleri ile irtibat tesis etmek hem de İngiliz sömürgelerine yönelik propaganda yapmaktı. Şerif Hüseyin isyanı patlak vermice piyade birliği Medine'ye gönderildi ama Almanlar Şam'da bırakıldı

21 Cemal Paşa, age, s. 193-194, 260-265, 270-271 284-286; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. 3, ks. 3, s. 248-262, 265-267; Kandemir, age, s. 19-22, 27-30; Lawrence, age, s. 34; Suleiman Mousa, *T.E. Lawrence: An Arab View*, (trans) Albert Butros, Oxford University Press, London, 1966, s. 15; Tauber, *The Arab Movements in World War I*, s. 66, 80; Macmunn, Falls, age, s. 220-221

22 Cemal Paşa, age, s. 198, 290-297; Erkal, age, s. 171-178, 835-836; Naci Kaşif Kıcıman, *Medine Müdafaası, Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 23, 32-37; Kandemir, age, s. 31-38, 448-460; Tauber, age, s. 81, Baker, age, s. 105; Teitelbaum, age, s. 78; Macmunn, Falls, age, s. 224

23 Bayur, age, c. 3, ks. 3, s. 240-241, 265-273, 275-276; Kıcıman, age, s. 35; Kandemir, age, s. 432-447, 462-465; Erkal, age. s. 215-253; Tauber, *The Arab Movements in World War I*, s. 81-82; Teitelbaum, age, s. 78-81; Macmunn, Falls, age, s. 225-227

24 Erkal, age. s. 174-179, 185, 189, 203, kuruluş 12; Ahmet Nuri Diriker, *Cephelerde Bir Ömür*, (ed) Ahmet Diriker, İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 70-74; Kıcıman, age, s. 34, 37-45, 67.

25 "Summary of the Hejaz Revolt", 31 Ağustos 1918, *National Archives, Kew*, WO 106/55, s. 1-2; Erkal, age, s. 189-214; Kıcıman, age, s. 52-56, 69-76, 85-87, 110-113; M. Talha Çiçek, "The Tribal Partners of Empire in Arabia: The Ottomans and the Rashidis of Najd, 1880-1918", *New Perspectives on Turkey*, no. 56, 2017, s. 124-127; Daniel Silverfarb, "The Anglo-Najd Treaty of December 1915", *Middle Eastern Studies*, c. 16, no. 3, Ekim 1980, s. 170-176; Lawrence, age, s. 14, 43, 51, 69-70, 121-122; Kandemir, age, s. 40, 462

26 John Fisher, "The Rabegh Crisis, 1916-17: A Comparatively Trivial Question or A Self-Willed Disaster", *Middle Eastern Studies*, c. 38, no. 3, Temmuz 2002, s. 73-85; Lawrence, age, s. 35-36, 42-45, 53, 62-65, 86, 92-94; Pascal Le Pautremat, "La Mission du Lieutenantcolonel Brémond au Hedjaz 1916-1917", *Guerres mondiales et conflicts contemporains*, no. 221, Ocak 2006, s. 24-26

27 Lawrence, age, s. 82-83, 115-116, 124; Fisher, age, s. 86-88, Le Pautremat, age, s. 19-20, 25-27.

28 Kandemir, age, s. 53-56; Erkal, age, s. 255-265; Lawrence, age, s. 95-98.

29 Kandemir, age, s. 165.

30 Lawrence, age, s. 66, 72-74, 96, 99, 121, 129, 142; Erkal, age, s. 301-314; El ieKedourie, "The Surrender of Medina, January 1919", *Middle Eastern Studies*, c. 13, no.1, Ocak 1977, s. 124-129; Kıcıman, age, s. 109

31 Erkal, age, s. 278-281, 293-298, 315-317; Kıcıman, age, s. 170-171, 246-252

32 Kıcıman, age, s. 105, 111, 196-197, 234, 265-270; Kandemir, age, s. 43, 136

33 Kıcıman, age, s. 147-151, 225-226

34 Erkal, age, s. 341-343; Kıcıman, age, s. 77-78, 83

35 Alia el Bakri, "Memories of the Beloved: Oral Histories from the 1916-19 Siege of Medina", *International Journal of Middle Eastern Studies*, c. 46, 2014, s. 708-713; Kedourie, age, s. 134-137; Kıcıman, age, s. 93, 101-103;

36 Kıcıman, age, s. 27-29, 93, 101-103; Kandemir, age, s. 81-82, 523.

37 Yigal Shelfy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign*, Frank Cass, London, 1998, s. 25-26, 45; Mustafa Tevfik, *Gelibolu Müşterekî: Yüzbaşı Mustafa Tevfik'in Ölüm Kalım Müdafaası*, Zafer Güler (ed.), Truva Yayınları, İstanbul, 2017, s. 33-98; Lawrence, age, s. 139.

38 "Summary of the Hejaz Revolt", age, s. 2-4; Kandemir, age, s. 103-118; Erkal, age, s. 268-273, 343-347, 351-356; Kodourie, age, s. 125-130; Kıcıman, age, s. 98-99

39 Kandemir, age, s. 44-45, 66-80; Erkal, age, s. 327-341; Kıcıman, age, s. 87-91, 99, 121; Çiçek, age, s. 127.

40 Lawrence, age, s. 133-134, 149; Shelfy, age, s. 246-249; Kıcıman, age, s. 260-263

41 Erkal, age, s. 347-356; Kıcıman, age, s. 155-156

42 Kıcıman, age, s. 187-188; Kandemir, age, s. 364-366

43 Captain Wiggin, "Interview with Captain Zia, Turkish Envoy", 18 January 1919; Colonel Wilson, "Interview with Fakhreddin Pasha", 15 January 1919, *National Archives, Kew*, FO 608/114; Kıcıman, age, s. 327-424; Kandemir, age, s. 172-223; Erkal, age, s. 375-386; Kedourie, age, s. 131-136.

ZAMAN İÇİNDE ARAP İSYANI/İHTİLALİ, TARİHSEL BELLEK VE TARİHYAZIMI

HASAN KAYALI

1916 Arap İhtilali son yüzyıl içinde milliyet, siyasi görüş ve konum, kimlik politikası ve rejim meşruiyeti açılarından ilgi görmüştür. Bu cihetlerden yararlılığını yitirince de unutulmaya yüz tutmuştur. Bugün birçok Arap ülkesinin bayraklarının, Haşimilerin isyan sırasında çektikleri yeşil-siyah-kırmızı-beyaz bayraktan uyarlanmış olduğu yeni nesillerce bilinmemektedir. Bu yazı Arap İhtilali'nin, Arap milli tarihyazımlarında nasıl hatırlandığını ve unutulduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıldönümü son dört yıl içinde bütün dünyada çeşitli vesilelerle anıldı. Türkiye'de ve diğer Ortadoğu ülkelerinde de popüler kültür ve tarih program ve yayınlarında "Büyük Harp" özel ilgi gördü. Akademik alanda, yüzüncü yıldönümü faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin savaş deneyimini geleneksel askeri ve siyasi tarihlerin ötesine taşıdı; Osmanlı halklarının savaştaki yerleri ve etkileşimleri mercek altına kondu. Bir yandan da Osmanlı'nın deneyiminin, savaşın Avrupa ağırlıklı olarak yazıla gelmiş genel tarihine entegre edilmesinde mesafe kaydedildi. Ancak bu etkinliklerde, 1916 Arap İsyanı özel bir ilgi alanı olmaktan uzak kaldı ve Arap ülkelerinde dahi pek az dikkat çekti. Denebilir ki birçok Arap ülkesinin 2016'da tozdan dumandan ferman okuyacak durumları yoktu: Bir yandan Işid şiddeti ve yayılmacılığı diğer yandan Suriye'de devam eden iç savaş ve özellikle Suriye'yi terk eden milyonlarca sığınmacı krizler yaratıyordu. İlk patlak verişinden beri Arap milli hareketi ve siyasi ve kültürel birliği ile bağdaştırılmış olan Arap uyanışı mitosu başta Irak ve Suriye olmak üzere birçok Arap ülkesine bakıldığında artık bir aykırılığı, hatta bir yenilgiyi çağrıştırır hale gelmişti.

1916 isyanı.
arabrevolt.jo.

Mekke emiri Şerif Hüseyin ve ailesinin önderliğinde patlak veren isyanı, Hüseyin'in 10 Haziran 1916'da Mekke'de havaya tek bir kurşun sıkarak başlattığı kabul edilir. Başkaldırı aslında birkaç gün öncesinde Medine'de başlamıştı ve iki seneyi aşkın bir süre devam etti. Araplar bu hareketi hem "isyan" hem de "devrim" anlamına gelebilen "thawrat" olarak adlandırmışlar ve zaman içinde bir ayaklanmadan çok devrim olarak telakki etmişlerdir. Bu bakımdan olaydan Araplar açısından söz ederken "ihtilal" kelimesini kullanmak daha uygundur. Ancak Osmanlı hükümeti başkaldırıyı bir isyan olarak nitelemiş, Türkiye'de de böyle anıla gelmiştir. Aslen Arapça olan ve ön planda bir itaatsizlik durumunu çağrıştıran "isyan" kelimesi bu hareketle ilgili olarak Araplarca kullanılmamıştır. Bir devrim ve milli uyanış olarak tarihlere kaydolunmuş olmasına rağmen Arap İhtilali'nın, yüzüncü yıldönümünde yalnızca Hüseyin'in ahfadı tarafından yönetilen Ürdün Haşimi Krallığında kutlamalara vesile olmuş olması dikkat çekicidir.

"1916 Arap İhtilali'nin yüzüncü yıldönümü Arap dünyasında niye rağbet görmedi?" sorusuyla yüzleşen Arap entellektüellerinin bir kesimi sorumluluğu Türkiye hükümetine tahmil etmiştir. Örneğin, Sami Moubayed Arap basınında yazdığı makalelerde[1] Recep Tayyip Erdoğan'ın Arap İsyanı'nın tarihini yeniden yazdığını ve on sene boyunca sürdürdüğü bir kampanya ile Arap ülkelerinde ve basınında ihtilalin yüzüncü yıldönümünün fark dahi edilmeden geçip gitmesini sağladığını öne sürdü. Ne var ki Hüseyin'in hareketi Arap dünyasında nesillerce göklere çıkartılmıştı; adına övücü filmler yapılmış, kitaplar yazılmıştı ve zorunlu ders olarak okutulmuştu. Türkiye'de Arap ülkeleriyle ilişkiler bağlamında Arap İsyanı'nın algılanış ve yorumlanışındaki yeni bir eğilim, aşağıda değinileceği üzere kendi içinde dikkate değer ise de, Arap İsyanı'nın birçok Arap ülkesinde toplumsal bellekte geri plana geçmesini Türkiye'nin dış politikasına bağlamak bir abartı olmaktan ileri gitmez. Asıl sebepleri, isyanın Arap milliyetçiliğinin tarihsel evrimindeki konumunun değişiminde, Arap ülkelerinde millî kimliğin farklılaşmasında ve dönüşmesinde aramak gerekir.

Yüzüncü yılında Arap İsyanı/İhtilali'nin Ürdün ve Türkiye'nin kolektif hafızasında belirgin olarak kalmaya devam ettiğini, Amman'daki kutlamalarla ilgili *Jordan Times* gazetesinin internete koyduğu şaşaalı bir havai fişek gösterisinin görüntü kaydının altına girilen şu iki yorum gösteriyordu: Birincisi İngilizce olarak "Büyük Arap İhtilali çok yaşa!" diyordu. Türkçe olan diğeri ise yalnızca "Nankörler" şeklindeydi.[2]

ARAP İSYANI VE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ

Şerif Hüseyin'in isyanın ilk günlerindeki beyanatlarında bariz bir milliyetçi söylem mevcut değildir. Milliyetçi öğeler zamanla harekete eklemlenmiştir. İsyana katılan ve Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın kumanda ettiği aşiret ordusunun eşliğinde Osmanlı birlikleriyle çarpışarak Suriye'ye ilerleyen İngiliz subayı T. E. Lawrence'ın edebi ve yüceltici bir üslupla çarpıtarak kaleme aldığı ve 1926'da yayınlanan *Seven Pillars of Wisdom* adlı kitabı, dünya kamuoyunda Arap harekatının selahiyettar anlatısı olarak kabul edildi.[3] 1920'ler ve 1930'larda, Arap ülkeleri manda boyunduruğu altında yarı sömürgeleşme yoluna girerken Lübnan asıllı George Antonius'ın kaleme aldığı *Arab Awakening* (Arap Uyanışı) adlı eser Arap isyanını ve İtilaf devletlerinin aldatmacasını milli haklar söylemine yerleştirerek daha çok Avrupalı diplomatlar ve kamuoyuna hitap etmeye gayret etti.[4] Arap milliyetçiliğinin üst anlatısı kabul edilen bu kitapta Arap İhtilali, Arap milliyetçiliğinin temel taşı olarak yerini buldu.

Şerif Hüseyin isyan bayrağını açarken, İttihat ve Terakki hükümetini suçluyordu. Ancak bir süre sonra Şerif ve oğulları, dönemin ideolojik ikliminden esinlenmiş olan ve daha çok Beyrut, Kudüs, Şam gibi şehirlerde mukim Arapçı unsurların diline yaklaşarak Osmanlı Devleti'nin meşruiyetini sorgular duruma geçtiler. Daha sonraki dönemlerden geriye bakıp bu dile odaklanıldığında, 1916 isyanı milliyetçi bir hareket görünümü arz ediyordu. Milliyetçilik olgusuna, konunun birçok uzmanının artık benimsediği şekliyle, sosyal ve söylemsel bir kurgu olarak baktığımızda Arap İsyanı'nın gelişiminde milliyetçi öğeleri göz ardı edemeyiz. Bu demek değildir ki milliyetçi söylemin isnatlarını, özellikle Arap milliyetçisi perspektifin isyanın tarihsel geri planına matuf iddialarını olduğu gibi kabul etmek gerekir. Örneğin, bugün Ürdün millî tarihyazımında kabul gören ve Arap İsyanı'nın kökenlerini çok gerilere götüren bir yaklaşım vardır. Bu yaklaşım Mekke şerifleri önderliğindeki bir Arap bağımsızlık hareketinin başlangıcını 1840'lara çekerek o dönemin emiri ve Hüseyin'in dedesi Mohammad bin Abdul Muin'e bağlar.[5] Benzer şekilde, George Antonius, Mısır'da Mehmet Ali Paşanın 19. yüzyılın ilk yarısındaki otonomist hareketiyle Şerif Hüseyin'in isyanını ilişkilendirmiştir. Antonius'a göre Mehmet Ali'nin hareketi bir "fedepar"dır; yani milliyetçi hareket Şerif Hüseyin'in isyanı ile depar atabilmiştir.[6] Oysa Mehmet Ali ile Hüseyin bin Ali hareketleri arasındaki en barız benzerlik şahsi yayılmacı sultanlık emelidir denilebilir.

George Antonius.

wikipedia.com

İlerideki yıllarda Arap İsyanı, Arap milliyetçi hareketinin özgün sıfır noktası olarak zaman zaman ve yer yer başrol oynarken Türk milliyetçiliğinde de yardımcı bir rolde zuhur etmiştir. Her milliyetçi akımın yetişip büyümesi için bir "öteki" gerekir. Arap İsyanı söylemindeki düşman Osmanlı hükümeti, özellikle Türkçülükle itham edilen İttihat ve Terakki yönetimiydi. Meşruiyeti İslam toplumu içindeki simgesel rolünden doğmuş olan ve monarşik emelleri ve halifelik ümitleri olan Şerif Hüseyin için temel karşıtlık etnik olmaktan çok siyasal idi. Etnik husumet Orta Doğu'nun devletlere bölünmesinden sonra hız kazandı. Yeni Türkiye Devleti'nde millet anlayışı vatandaşlık bazından etnik birlik anlayışına yöneldikçe "Arap ihaneti" ve "arkadan hançerleme" söylemi Türk milliyetçiliğinin hizmetine sunuldu.

ARAP İSYANI'NIN KÖKENLERİ

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için iyi başlamamıştı. Orduları, Kafkas ve Süveyş cephelerinde yenilgiye

Medine'de cihat ilanının kutlanması.

uğramıştı. 1915 Şubat'ında başlayan Çanakkale savunması görece daha başarılı cereyan ettiyse de savaşın ilk yılının sadmeleri Osmanlı toplumu ve müesseselerini kökünden sarsmıştı. Osmanlı hükümeti, devletin savaş çabasına destek olması için Hüseyin'e baskı yapıyordu. Özellikle savaşın başında deklare edilmiş olan cihat çağrısını tasdik etmesi isteniyordu. Bu çağrının çifte amacı Osmanlı Müslüman halklarını savaş için mobilize etmek ve İtilaf Devletleri'nin Müslüman sömürge halkları arasında rıayetsizlik ve karışıklık çıkartmaktı. Şerif Hüseyin, dini mevkii itibarıyla, dünya Müslümanlarının ziyaretgahı olan Hicaz'da İtilaf Devletleri'ni güç durumda bırakması ümit edilen propagandayı yapabilmek için elverişli bir konumdaydı. Ayrıca Osmanlı hükümeti, Şerif Hüseyin'in Mısır seferleri için sembolik mahiyette kuvvetler göndermesini istiyordu. Öte yandan, Mısır'ı işgal etmekte olan İngiliz mercileri, daha savaş öncesi tasarlamış ve başlatmış oldukları Arapları Osmanlı'ya karşı isyana kışkırtmak politikasını uygulamaya koydu. Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri McMahon Şerif Hüseyin'i bu yolda ikna etmek amacıyla onunla yazışmaya girişti. McMahon-Şerif Hüseyin yazışması, İngiltere'nin Hüseyin'e, Osmanlı Devleti'ne başkaldırması karşılığında büyük bir Arap devletinin krallığını vaat etmesiyle sonuçlandı. Vaat edilen bu devlet (daha sonra koyu ihtilafların konusu olacak istisnalar dışında) Güneydoğu Anadolu'dan Yemen'e, Süveyş Kanalı'ndan İran Körfezi'ne kadar uzanacaktı.

Hüseyin'in baskılar ve vaatler karşısında sürdürdüğü temkinli tutumunu terk edip Haziran 1916'da isyan bayrağını açması radikal bir konum değişikliği oluyor, ara sıra baş gösteren gerginliklere rağmen geleneksel olarak Mekke emirlerinin Osmanlı hükümeti ile muhafaza ettiği iyi ilişkileri zıt bir mecraya sokuyordu. Hüseyin, İslam'ın kutsal şehirlerinde daima şüphe ile telakki edilen Hıristiyan güçlerle ittifaka girmiş oluyordu. Ayrıca, ilk kez Suriye'deki Arap milliyetçi eğilimli bazı önde gelenlerin savaşın sıcağında ön plana çıkarmış oldukları Arap bağımsızlığı fikrini şahsi ve ailevi çıkarları için tumturaklı bir şekilde ilan ediyordu.

Vaat edilen Arap krallığının kapsayacağı coğrafya etnik bir çerçeveye tekabül ediyorduysa da bu çerçevenin şeklini asıl olarak dönemin jeopolitik şartları belirlemişti. Örneğin, bir İngiliz kolonisi haline gelmiş olan Mısır Araplarının ve Avrupa devletlerinin idaresi altındaki diğer Arap ülkelerinin (Tunus, Libya gibi) bu çerçevede yeri yoktu. Belirlenen sınırlar içindeki toplumun Araplık hissiyle yoğrulması için nesnel ve sosyal şartlar henüz ilkeldi. Kaldı ki çizilen çerçevenin mimarlarının, önerdikleri projeyi taahhüt etmeyecekleri aşikardı. Şerif Hüseyin ile büyük bağımsız Arap devleti kurulması için anlaştıktan birkaç ay sonra İngiliz diplomatı Mark Sykes ve Fransız muadili François Georges-Picot ile müstakbel Arap devletinin topraklarını iki ülke arasında taksim eden bir plan üzerinde mutabakata varmışlardı. Sykes-Picot anlaşması birkaç sene içinde vücut bulacak olan manda sisteminin ana hatlarını çiziyordu.

FARKLILAŞAN MİLLİ HAREKET VE DÜŞÜNCE

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, bir yandan manda yönetimi diğer yandan da ABD Başkanı Wilson'ın fikir babası olduğu otodeterminasyon (kendi geleceğini saptama) ilkesi Arap toplumlarını yeni yönlerde politikleştirdi. 1920'ler ve 1930'larda Arap milliyetçi akımının bir kesimi manda yönetimini Osmanlıların elinde maruz kalmış oldukları emperyalizmin ikinci bir safhası olarak tanımladı. Bu, Arap milliyetçiliği içinde teza-

hür eden ve bazen birbiriyle çatışan çeşitli görüşlerden sadece bir tanesiydi. Bir diğeri, Osmanlı ve Avrupa emperyalizmini bağdaştıran eğilimin tersine, hiç olmazsa etnik Türk milliyetçiliğinin henüz kabuklaşmamış olduğu 1920'lerde, Mustafa Kemal'in Türkiye'sine Arap ülkelerini de özgürleştirecek bir anti-emperyalist güç olarak ümit bağlayan görüştü. Araplar arasında zamanla gelişen başka bir çizgi, yeni kurulmuş olan siyasal birimler (manda) çevresinde kristalleşen "yerel milliyetçilik" oldu. Yerel milliyetçiliklerin mandacı devletlerle olan ilişkisi değişkenlik gösteriyordu. Örneğin Filistin mandasında kahir çoğunluğu teşkil eden Arap halk, İngiliz manda mercilerince yönetime entegre edilemedi. Oysa Irak'ta Haşimi lider Faysal İngiliz mandacı yönetiminden daha 1933'te ismen de olsa bağımsızlık elde edebilmişti. Yerel milliyetçiliğin içinde ayrıca yörelerin kadim tarihlerinden esinlenen bir damar vardı. Aynı Hitit tarihinin Türkiye Cumhuriyeti'nde yeniden tasavvur edilip sahiplenilmesi gibi özellikle Hıristiyan Lübnan entelektüel ve liderleri Lübnanlıları Fenikelilerin ahfadı olarak tanımlıyordu. Irak'ta toplumsal kimliği eski Babil'in bir uzantısı olarak tanımlayan çevreler de din ve mezhep ayrılıklarını etkisizleştirecek alternatif bir kimliği popüler kılmaya çalıştılar. Bir diğer akım, 19. yüzyıl Alman ve İtalyan kültürel ("romantik") milliyetçiliği çizgisinde güçleniyordu ki öncüsü Satı al-Husrı idi. Al-Husri sonuna kadar Osmanlı yönetiminde yer almış ve Osmanlıcılığı savunmuş olan bir eğitimciydi. İmparatorluğun dağılmasıyla kendini dil ve kültür bazlı seküler Arap milliyetçiliğine adadı. Filizlenen başka bir akım Arap birliğini İslam birliğinin ilk aşaması olarak telakki eden ve Mısır'dan kaynaklanan popüler İslamcı Müslüman Kardeşler hareketiydi ki Nil'in doğusunda da yankı buluyordu. Nihayet, II. Dünya Savaşı sırasında şekillenen Soğuk Savaş ortamında sosyalizme yakın Baas ideolojisi gelişti ve Arap Birliği fikrini kapsamına aldı.

Bu entelektüel ve siyasi akımlar içinde Arap isyanı nasıl kavrandı? Birinci Dünya Savaşı devam ederken Şerif Hüseyin ve ailesinin öngördükleri ve Suriye, Mezopotamya ve Arabistan yarımadasını içerecek bağımsız devlet fikri Araplar arasında ancak bazı kesimlerce kabul görmüştü. Diğer kesimler Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürdü. Ancak isyanın motoru olan bağımsız büyük Arap devleti ideali Osmanlının yenilgisiyle kamçılandı. Kapsamı münazaalı da olsa, Şerif Hüseyin'e Arap vilayetlerinin bağımsızlığı yolunda verilmiş bir söz vardı. Oysa savaş sonrasında ortaya çıkan durum bağımsızlık değil İngiliz işgali olmuştu. Büyük Arap devletinin vücuda gelmemesi isyanın başarısızlığının bir göstergesi sayılabilirdi. Vaat edilmiş olan kapsamlı bölgenin aksine Şerif Hüseyin'e sadece bir Hicaz Krallığı'nın verilmiş olması, bu küçük devletin de birkaç sene içinde Orta Arabistan'da Suud ailesi etrafında bir araya gelen ve Vahhabi ideolojisiyle yönlendirilmiş olan hareket tarafından işgal edilip yıkılması bu başarısızlığı somut olarak ortaya koyacaktı.

Böylece Arap İsyanı, savaşın hemen akabinde Arap milliyetçi akımlarını yüreklendirdiyse de, bağımsızlık alanı olarak tespit edilen coğrafyanın parçalanıp İngiliz ve Fransız nüfuzuna girmesini önleyemedi. Manda tahakkümünün gelmesi yeni ve birbirinden kopuk başkaldırı hareketlerine yol açtı. Yerel niteliklerine rağmen bu isyanlar (1920'de Irak'ta, 1925'te Suriye'de, 1936'da Filistin'de) "büyük" isyanlar olarak adlandırıldı. Hatta 1936-1939 yılları arasında Filistin'de baş gösteren başkaldırı tıpkı 1916 hareketi gibi "Büyük Arap İsyanı" olarak isimlendirildi ve bu şekilde tarihe geçti.

Bölgesel bağımsızlık mücadeleleri iki dünya savaşı arasında devam ederken geri planda devamlı mevcut olan bir anlayış, Arap ülkelerinin (mandaların) bağımsızlıklarını elde ettiklerinde kendi iradelerini kullanarak birleşme yönüne gidip 1910'larda gerçekleşmesine takoz konulmuş olan büyük ve bağımsız Arap devletini kurabilecekleriydi. Bu görüşe en yakın olanlar Irak ve Ürdün krallarıydı ve Şerif Hüseyin'in varisleri olarak kendilerinde bölgesel bir Arap birliği projesinde liderlik rolü görüyorlardı. Bu rolün otomatik olarak kabul görmeyeceği İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden ve bağımsızlık kazanımından kısa süre sonra belli oldu. Lübnan, zaten McMahon-Hüseyin anlaşmasının içerdiği ihtiraz maddeleriyle başından beri Haşimi nüfuzu dışında kabul edilmişti. Yeni doğmuş ve gelişmekte olan Baas ideolojisini benimseyen Suriye'de muhafazakar Haşımi krallıklarının böyle bir liderlik rolü oynaması kabul görmedi. Filistin ise Musevilerle Arap halk arasında bir iç savaşa sürüklendi ve Arap çoğunluk hiçbir zaman iradesini temin edebilme durumunda olmadı. Suudi Arabistan, Haşımi Hicaz Krallığı'nın yıkımı üzerine kurulmuştu ve Suud ailesi Arabistan yarımadasındaki nüfuz mücadelesinde Haşimi'lerin ezeli rakipleriydi. Bölgeselcilik ve yerelcilik pan-Arap ideal karşısında güç kazanırken Arap isyanının hafızalardaki yeri Haşimi mirasının canlı kaldığı Ürdün'de ve 1958'de Haşimi monarşisini yıkan darbeye kadar Irak'ta ön planda kalabildi.

Tıpkı bölgeselcilikte olduğu gibi Arap milliyetçiliğinin iki savaş arasında gelişen diğer benzer tezahürlerinde

Arap isyanının bayrağından esinlenen Arap ülkeleri bayrakları.

de Arap isyanı önemli bir ilham kaynağı olmaktan uzak kaldı. Dil ve kültür öğelerini daha sistemli olarak işleyen romantik Arap milliyetçiliğinin ufku sınırlı bir siyasi birlikten daha geniştı ve coğrafi olarak Mısır'a hatta Kuzey Afrika'nın diğer kesimlerine de uzanıyordu. Mekke emirlerinin İslam dünyasındaki tarihsel konumu, Şerif

Baas Partisi'nin logosunda aynı bayrak.

Hüseyin ve ailesinin başını çektiği harekete dinsel bir boyut vermişti. İsyan beyannamelerinde Hüseyin bu boyutu özellikle işlemişti. Örneğin, ana eleştirisini İttihat ve Terakki hükümetlerine yöneltiyor, Jön Türkleri İslam'ın gösterdiği yoldan çıkmakla itham ediyordu. Türkiye'de halifelik ilga edildikten sonra da halifelik iddiasını öne sürerken siyasi emellerini İslami unsurlarla harmanlıyor ve pekiştiriyordu. Oysa romantik milliyetçilik hareketi dinden çok dil ve kültür ögelerini vurguluyordu. Kadim tarihi yücelten teoriler ise daha da ileri giderek İslamla olan ilişkiyi uzun "milli" tarihlerin kısıtlı, geçici ve sonunda önemsiz bir evresi olarak gösteriyorlardı. Neticede, Arap İsyanı ile doğan hareketin hem kapsamı hem de İslami meşruiyeti yeni akımlarla bağdaşmıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap dünyasında bu seküler ağırlıklı akımlara Baas ideolojisinin formüle edilip yayılmasıyla bir tanesi daha ekleniyordu. Gerçi Baas ideologları geliştirdikleri teorilerde İslam'a bir rol öngörüyorlardı ama İslam dinini sadece Araplığın ayrılmaz tarihsel ve kültürel bir öğesi olarak görüyorlardı. Sosyal ve siyasal projeleri daha önceki Arap milliyetçi akımlarından çok farklıydı. Baas, milliyetçiliği Arap ileri gelenlerinin, din lider ve düşünürlerinin, seküler entellektüellerin, muhafazakar kesimlerin alanından çıkartıp toplumsal adalet çerçevesinde halk kesitlerine mal etme fikrini savunuyordu. Bu "Arap sosyalizmi" anlayışında, Arap İsyanı ile başlayan ve dini prestijle beslenen bir krallık gayesine yönelik bir proje ön planda kalamazdı.

1952 yılında Hür Subaylar Hareketi Mısır'ın bağımsızlığını elde edip idareyi ele aldıklarında Cemal Abdülnasır hareketin içinde sivrildi ve 1956'da Mısır Devleti'nin başkanı oldu. Baas hareketinden esinlenerek Arap sosyalizmini ve pan-Arap milliyetçiliğini pratik sahada gerçekleştirmeye soyundu. Nasır, Arap dünyasında eşi görülmemiş bir popülariteye ulaştı. Nüfusça en büyük Arap ülkesi olan Mısır'ın bağımsızlığına kavuşup da pan-Arap milliyetçiliğinin liderliğini üzerine alması, Şerif Hüseyin'in hareketinin dışında bırakılmış olan bir toplumu ve coğrafyayı ön plana çıkartmış oluyordu; hem de anti-feodal ve anti-monarşik bir ideoloji bağlamında. Gerçi Nasır, Arap İsyanı'nı milli birlik için atılmış önemli bir adım olarak görüyor idiyse de, Şerif Hüseyin'in İngiltere ile işbirliği yaparak tarihsel bir hata işlemiş olduğu kanaatindeydi. Emperyalist güçlerden kurtulmadan bir birliğin vücuda gelmeyeceğine inancı tam olan Nasır, 1950'lerde Arap Soğuk Savaşı diye adlandırılan kutuplaşma içinde Haşimi krallıkları, özellikle CENTO bünyesinde İngiltere ile ittifak yapmış olan Irak'ı karşısına almış oluyordu.

Nasır'ın karizmatik liderliğine rağmen Arap birliği projesi siyasal platformda akim kaldı. Mısır'ın Suriye ile gerekleştirdiği birleşme ancak üç yıl sürdü ve diğer Arap ülkelerini kapsayamadı. Mısır'ın "Birleşik Arap Cumhuriyeti" ifadesini ülkenin resmi adı olarak uzun seneler muhafaza etmesine rağmen, 1979'da İsrail ile münferit bir barış anlaşması imzalaması Arap birliği ümitlerini söndürdü. Arap siyasal birliği fikri yeni bir darbe alırken, bu fikri doğurmuş olan Arap İsyanı hafızalardan biraz daha siliniyordu.

2016 ANMALARI

Tarihsel dönüm noktalarının yıldönümleri resmi ve kamusal anmalara vesile olur. Bunların arasında yüzüncü yıldönümleri özel önem taşır. Nitekim son on yılda modern Orta Doğu tarihine damgasını vurmuş Genç Türk Devrimi, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve bunların çevresinde bir dizi kilit olayı anma etkinlikleri gerçekleşmiştir.

Her ülke gibi Orta Doğu ülkeleri de, anmalar için kendi milli tarih anlatımlarını pekiştiren ve bu anlatımla çelişmeyen tarihleri seçerler. Örneğin Çanakkale Zaferi, Osmanlı dönemine ait olmakla beraber Türkiye tarihinde Kurtuluş Savaşı ile ilişkilendirilmiş bir nirengi noktası olarak yer alır. Yüzüncü yılında, 2016 Mart'ında, Türkiye'de her senekinden daha da özenle kutlanmıştır. Milli tarihlerden dışlanan ya da milli gelenekte yenilgi olarak yerini almış olaylar resmen hatırlanmazlar, okul tarih kitaplarına girseler bile bir dipnottan ileri gitmezler. Öte yandan, siyasi, kültürel ve ideolojik değişimler yeni anma geleneklerinin icadına yol açabilir. Türkiye'de böyle bir gelenek, Osmanlı kuvvetlerinin 1916'da Irak'ta İngiliz ordularına karşı kazandığı Kut (Kutulamare) galibiyetinin yüzüncü yılı idrak edildiğinde kutlama vesilesi yapılması ve popüler kültüre entegre edilmesiyle başlamıştır.

Gerçi milli hislerin pekiştirilmesi için başvurulan ya da anılan tarihi olaylar her zaman her yerde illa da tarihi zaferler değildir; milliyet hislerini harekete geçirdiğine inanılan sarsıntılar hatta yıkımlar da bu amaca hizmet edebilir. Mesela Lübnan ve Suriye'de, her 6 Mayıs'ta Şehitler Günü, Cemal Paşa'nın 1916'da Suriye valisiyken, ayrılıkçı emellerle Fransızlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle, onlarca nüfuz sahibi kişiyi idam etmesini anar. Lübnan ve Suriye halklarının belleklerinde Arap İh-

Ürdün Akabe'deki 100. Yıl kutlamalarından.

arabrevolt.jo

tilalı zamanla Şehitler Günü'nün gölgesinde kalmıştır. Nitekim yüzüncü yıl özel anmalarında da odak noktası Şehitler Günü olmuştur. Tarihsel hafızayı şekillendiren, zamanla evrilmiş ve bu ülkelere özgü bir milliyet anlayışıdır. Dini dengelerin çok hassas olduğu bu iki ülkede, aralarında değişik din ve mezheplerden kişiler bulunan şehitlerin hatırası birleştirici bir unsur olarak ortaya çıkmıştır ve kolektif hafızada ön plana geçmiştir.

Şerif Hüseyin'in dördüncü nesil torunu Abdullah'ın tahtında oturduğu Ürdün Haşimi Krallığı'nda, Arap İhtilali hala ulus ideolojisindeki yerini koruduğu gibi monarşi için önemli bir meşruiyet kaynağıdır. Bunda Haşimi ailesinin devamlılığı ana faktör olmakla beraber, Ürdün'ün ahalisini büyük bir çoğunlukla Sünni fakat değişik coğrafi kökenlerden gelen Araplar teşkil ettiğinden, bu ülkede Arap İhtilali'inin kökünde bulunan İslami öğe ve değişik coğrafi kökenli Arapların Haşimi ailesi himayesinde kaynaşması fikirleri canlı kalmıştır. Düzenli olarak kutlanan Arap İhtilali, yüzüncü yılında özel ilgi görmüş ve Haşimi ailesinin meşruiyetini pekiştirici rolü işlenmiştir. Özenle hazırlanmış "Büyük Arap İhtilali'nin 100. Yılı" web sitesi bu tarihi olayla ilgili olarak çeşitli bilgiler (kronoloji, hareketin kahramanları, fotoğraf galerisi, vb.) verirken düzenlenen etkinliklerin bir programını da içermiştir.[7] İhtilal, daha gerilere götürülen Ürdün tarihinin en önemli dönüm noktası olarak sunulmuştur. Yine yüzüncü yıl kutlamalarıyla ilişkili olarak Ürdün'ün sponsorluğunda bir İngiliz medya şirketi tarafından "Great Arab Revolt" (Büyük Arap İhtilali) adlı belgesel-drama projesi başlatılmıştır.[8] Dizinin bazı bölümlerinin Ürdün'de gösterildiği ancak diğer ülkelerde vizyona girmediği anlaşılmaktadır.

Ürdün dışında, 1916'da cereyan eden "çöldeki isyan"ın yüzüncü yılında hatırlandığı diğer ülke İngiltere oldu. Fakat başrolde Lawrence vardı; hem de tamamen mecazi anlamda değil: Sadece 2016'nın Nisan ayında İngiltere'de düzenlenmiş olan ve Lawrence'ın çevresinde dönen şu üç faaliyet göze çarpıyor: "Lawrence After Arabia" (Arabistan'dan Sonra Lawrence) adlı yeni bir piyes Londra'da sahneye kondu ve hıncahınç dolu salonlar performansları izledi.[9] İngiliz yazar Neil Faulkner'in *Lawrence of Arabia's War* (Arabistanlı Lawrence'in Savaşı) adlı kitabı yayınlandı. Oxford Üniversitesi ile Sandhurst Askeri Akademisinin ortak düzenlediği ve "The Great War in the Middle East" (Ortadoğu'da Büyük Harp) adlı enternasyonal sempozyumda Arap İsyanı ile ilgili tek konuşmanın başlığı, isyanı nitelemek için Lawrence'in türettiği bir ibareden esinlenen "The Arab Revolt, 1916-18: Sideshow or Major Campaign?"[10] (Arap İsyanı, 1916-18: Bir Yan Gösteri ya da Başlıca Cephe?) şeklindeydi.

BİLANÇO VE YENİ ÇİZGİLER

Son yüzyıl içinde Arap dünyasındaki siyasi ve ideolojik evrim ve farklılaşma ile her ülkede yeniden formüle edilen ulus mitosları kapsamında ve birçok Arap ülkesinin karşılaşmış olduğu hayati travmalar karşısında, 1916 Arap İhtilali milli hafızalardaki yerini yitirmiştir. Arap birliği projesinin dereceli olarak tükenmesi ve bir ideal olmaktan da çıkması karşısında 1916'da bu iddia ile sahnelenmiş olan hareketin belleklerden zayi olması şaşırtıcı değildir. Hareketin ortaya çıktığı mahal Arap aleminin periferisinde kalmıştır, üstelik de doğumunu Dünya Savaşı'ndan bağımsız çıkabilmiş yegane Arap devleti olan Haşimi Hicaz Krallığının yıkımıyla sağlayabilmiş olan Suudi Arabistan'ın topraklarında. Kayıtsızlığı güçlendiren diğer bir etmen, Arap halklarının bugün bir başka isyanın, yine bir ihtilal olarak algılanan Arap Baharı'nın, muhasebesini yapmakla meşgul olmalarıdır.

Çığır açtığına inanılan olayların yıldönümlerinde resmi ve kamusal anmalar genellikle akademik ve kültürel ilgiyi de tetikleyici mahiyette olur. Yüzüncü yıl anmalarına koşut olarak düzenlenen akademik etkinlikler açısından Arap İhtilali yine az ilgi gördü. Fakat tarihçilerin bir yıldönümü vesilesiyle önemli tarihsel olayları hatırlamaları ve kitlelere hatırlatmaları illa da devletin benim-

Cemal Paşa'nın Suriye Ordusu.

Zafer Toprakarşıvı

sediği olaylar ve gündemlerle ilişkili değildir. Asıl amaç tarihsel bir bilanço yapmak ve yeni değerlendirmeler yapmaktır. Mesela, 1908 İhtilali'nin yüzüncü yıldönümü Türkiye dahil hiç bir ülkede devlet nezdinde bir anmaya vesile olmadıysa da Türkiye'de, Arap ülkelerinde ve Balkan ülkelerinde yoğun akademik ilgi görmüştü. Siyasi gündemleri ve milli kimlikleri takviye edici nitelikte telakki edilmese de, öncülük ettiği siyasi, toplumsal ve kültürel dönüşümler açısından 1908, tarihçiler ve sosyal bilimcilerce önemli bir an olarak addedilmiştir.

Bu sayfaların da kanıtladığı gibi Arap İsyanı bir asır sonra Türkiye'de bir ölçüye kadar yeniden düşünülmektedir. Ana etmen Türk-Arap ilişkilerindeki genel değişimlerdir. Erken Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliğinin bariz bir unsuru olan Türk-Arap karşıtlığı 1970'lerden sonra yumuşamaya başlamış, özellikle 2000'li yıllarda dönüşüm geçirmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar döneminde, gerek ekonomik ilişkiler ve dış politika alanlarında Arap ülkelerine açılması, gerek İslami değerlere ve Osmanlı mirasına olan ilginin toplumsal ve resmi alanlarda artması Araplar ve Arap ülkelerine karşı olan tavır ve düşüncelerin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Hükümetler nezdinde yapılan ve ders kitapları da dahil olmak üzere Türk-Arap "ötekiliğini" ve önyargıları bertaraf etmeye yönelik gayretler yeni değerlendirmelerin zeminini hazırlamıştır. Bu bağlamda "arkadan hançerleme" mitosunun dışına çıkılabilmekte. 1916'daki Arap hareketine savaş döneminin askeri, siyasal, diplomatik ve yerel şartları içinde bakarak "Arap ihaneti" ve "Türk zulmü" söylemleri eleştirisel olarak gözden geçirilebilmektedir."

Diyebiliriz ki 1916 Arap İhtilali son yüzyıl içinde milliyet, siyasi görüş ve konum, kimlik politikası ve rejim meşruiyeti açılarından ilgi görmüştür, bu cihetlerden yararlılığını yitirince unutulmaya yüz tutmuştur. Bugün birçok Arap ülkesinin bayraklarının, Haşimilerin isyan sırasında çektikleri yeşil-siyah-kırmızı-beyaz bayraktan uyarlanmış olduğu yeni nesillerce bilinmemektedir. İsyan, bir tarihi olay olarak kendi içinde ve yansızlık güden bir araştırma gündemi dahilinde incelenmiş değildir henüz. Mahiyeti milli söylemlere ya da bölgesel ve yerel şartlara indirgenmiştir. Oysa Hicaz'da patlak veren ayaklanmayı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap halklarının Osmanlı savaş mücadelesinin bütünü içinde yer aldıkları gerçeği ışığında araştırmak gerekir. Bunu yaparken de Osmanlı Devleti'nin Büyük Savaş içindeki merkezi konumu göz ardı edilmemeli ve Arap hareketindeki dış etmenlerin rolü göz önünde tutulmalıdır.

HASAN KAYALI
KALİFORNİYA ÜNİVERSİTESİ - SAN DİEGO,
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 "How Erdoğan Rewrote History of the Great Arab Revolt," *The Arab Weekly*, 19 Haziran 2016, (https://thearabweekly.com/how-erdogan-rewrote-history-great-arab-revolt). "Few, if any, remember the Great Arab Revolt on its 100th anniversary," *Gulf News*, 9 Haziran 2016, (http://gulfnews.com/news/mena/syria/few-if-any-remember-the-great-arab-revolt-on-its-100th-anniversary-1.1843019)

2 "Great Arab Revolt Centennial" (Büyük Arap İhtilali'nin 100. Yılı) https://www.youtube.com/watch?v=SIDBojhhlcY

3 T.E. Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, terc. Bilal Çelgeçen (İstanbul, 2014).

4 George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab Movement* (Londra, 1938).

5 http://www.arabrevolt.jo/en/milestones-list/origins-of-the-arab-revolt/

6 Antonius, s. 33-34.

7 http://www.arabrevolt.jo

8 http://horsepowerprods.com/late-2016-the-centennial-of-the-great-arab-revolt-captured-in-lavish-docudrama-series/

9 *The Economist*, 3 Haziran 2016, https://www.economist.com/blogs/economist-explains/2016/06/economist-explains-3

10 http://www.centenarynews.com/article/the-great-war-in-the-middle-east---sandhurst-conference-april-2016. Lawrence. Arap İsyanı'nı "sideshow of a sideshow" (bir yangınının yan gösterisi) olarak tanımlamıştı. Bu ibareden kasıt, hem Ortadoğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın geri planında kalmış olduğunu hem de Arap İsyanı'nın Ortadoğu'daki çalışmaların içinde küçük bir yer işgal ettiğini belirtmekti.

11 Bkz. *Derin Tarih*, sayı 5/8, Ocak 2017.

7 Farklı Tarih Seçeneğiyle

BULUTLARIN ÜZERİNDE

MAÇAHEL

VE YAYLALARI

Zengin bitki örtüsü ve el değmemiş ormanlarıyla Türkiye'nin ilk biyosfer rezerv alanı Maçahel Camili, saklı bir vadide gizlenmiş Maral Şelalesi, dik yamaçlardaki ahşap evleri ve rengârenk ahşap camileriyle dağ köyleri, Türkiye'nin kuzey ucundaki şirin Gürcü köyleri, Borçka'daki doğa harikası Karagöl, yabanıl hayat ve bakir bir coğrafya...

Adım Adım Anadolu®

yurtici@festtravel.com www.festtravel.com 0850 622 33 78 /festtravel Mersis No: 0385044598200019

ARAP İSYANINDAN ÖNCE YAŞANAN BİR KRİZ: BİNBAŞI AZİZ ALİ EL-MISRİ VAKASI*

SELİM SEZER

El Ahd cemiyetinin kurucusu, eski İttihatçı Binbaşı Aziz Ali el-Mısri'nin 1914 yılında tutuklanması ve bu karar karşısında ülke içinde ve dışında ortaya çıkan tepkiler, iki yıl sonra başlayacak olan Arap İsyanı'nın "habercisi" gibi görülemeyecek olsa da bu olay içinde yer alan neredeyse tüm isimlerin 1916'da başlayacak süreçte de duyulacak olması, "Mısri Vakası"nı genişletilmiş bir Arap İsyanı anlatısına yerleştirmeyi mümkün kılmaktadır.

Haziran 1916'da başlayan Şerif Hüseyin İsyanı, yahut Arap/Hicaz İsyanı, bazı yönlerden I. Dünya Savaşı'nın özgün koşullarının ürünü olarak kabul edilebilir ve isyan sürecinde Britanya hükümetinin oynadığı büyük rolün yadsınması mümkün değildir. Ancak bu tespit, isyandaki iç dinamiklerin rolünün göz ardı edilebileceği anlamına gelmez. Özellikle Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın, 1915-1916 yıllarında Beyrut-Şam yolu üzerindeki Aley kasabasında kurulan ve olağanüstü yetkilere sahip olan Divan-ı Harp'te aralarında siyasetçilerin, eski mebusların, gazetecilerin, şairlerin de olduğu çok sayıda Arap figürü vatana ihanet suçlamasıyla yargılatması ve 34 kişi için alelacele idam cezalarının verilmesi, Osmanlı Arap toplumunun İstanbul'a olan bağlılığında ciddi bir kırılma yaratmıştır. Öte yandan savaştan önce de, hatta 1908 Devrimi'nin hemen sonrasından itibaren bile başta Suriye olmak üzere pek çok Arap bölgesinde İstanbul'la yaşanan ihtilaflar bazı küçük çaplı yerel isyanların yanı sıra, 1912 seçimleri, 1913 Beyrut ve Paris kongreleri gibi pek çok farklı zeminde kendisini göstermiştir.

Bu noktada iki metodolojik hataya düşülmemesi gerekir: 1916 İsyanı'nın birdenbire ve tümüyle dış manipülasyonun sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek ne kadar yanlışsa, 1908'den 1916'ya kadar kesintisiz olarak isyana doğru giden bir eğilimin olduğunu ileri süren erekselci bir anlatı ortaya koymak da en az o kadar yanlış olacaktır. Sekiz yıllık süreç, dönemler, bölgeler ve aktörlerin eğilimleri bakımından ciddi heterojenlikler taşır ve olaylar dizisinin akışında bir süreklilikten bahsetmek mümkün değildir. Örneğin Haziran 1913'te Paris'te düzenlenen Birinci Arap Kongresi'nde "Arap ulusu" adına güçlü bir tavır ortaya konulup İttihatçı İstanbul hükümetine karşı keskin bir dil kendini gösterirken, yalnızca iki ay sonra kongre düzenleyicilerinin çoğunluğu aynı hükümetle geniş çaplı bir uzlaşı sağlamıştı. Anlaşmaya varılmasının ardından Tokatlıyan Otel'de düzenlenen bir ziyafette Arap katılımcıların masalarından "yaşasın İttihat ve Terakki!"

Cemal Paşa Suriye'de.

Zafer Toprak Arşivi

sesleri bile yükselmişti.[2] 1914 yılının Şubat ayında ise, Araplar arasında saygın bir isim olan eski İttihatçı Aziz Ali el-Mısri'nin tutuklanması Mısır'da bir "infiale" yol açıp Britanya hükümetinin de dâhil olduğu uluslararası çaplı bir ittifak doğurmuştu. Önceki yıla kadar Arap muhalefetinin belkemiğini oluşturan Suriyeliler ise, bu süreci büyük ölçüde sessizlikle karşılayacaktı.

Bu makale, yukarıda ismi zikredilen ve 1916'da Arap Isyanı'nın da içinde yer alacak olan Aziz Ali el-Mısri'nin tutuklanma sürecine, bunun olası sebeplerine ve ortaya çıkardığı sonuçlara odaklanacaktır. Aynı zamanda Mısri'nin kurduğu ve yine isyanda belli bir role sahip olacak olan *El Ahd* cemiyetine ilişkin bir tablo sunulacaktır. Ancak hepsinden önce Aziz Ali'nin yaşam öyküsüne ana hatlarıyla değinmek faydalı olacaktır.

AZİZ ALİ EL-MISRİ KİMDİR?

19. yüzyılda Kahire'ye yerleşmiş Basralı bir ailenin çocuğu olan Binbaşı Aziz Ali el-Mısri, 1879 yılında Mısır'da dünyaya geldi. Doğumundan üç yıl önce tahttan indirilmiş olan Sultan Abdülaziz'e büyük bir hayranlık duyan babası, kendisine devrik padişahın ismini vermişti. Ne var ki genç Abdülaziz Ali, öğrenim için gittiği Harbiye'de Sultan Abdülaziz'in yozlaşmış bir yönetici olduğu kanaatine varacak ve bundan böyle kendisini yalnızca "Aziz" diye adlandıracaktı.[3] Okul yıllarında İttihatçılarla gitgide daha yakın ilişkiler kuran Aziz Ali Bey, 1904 yılında Harbiye'den mezun olduktan sonra da bu birlikteliği sürdürdü ve sonraki dönemde Balkanlarda Bulgar komitacılara karşı verilen mücadelelere katıldı. Enver Paşa aracılığıyla Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Manastır teşkilatına kabul edildi; bu cemiyetin Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti'yle birleşmesi üzerine cemiyetin Ohri şubesinin kurulmasında yer aldı. Bir rivayete göre, 7 Temmuz 1908 tarihinde Manastır'da Şemsi Paşa suikastını düzenleyen fedai Atıf (Kamçıl) da Mısri'nin ekibindendi.[4]

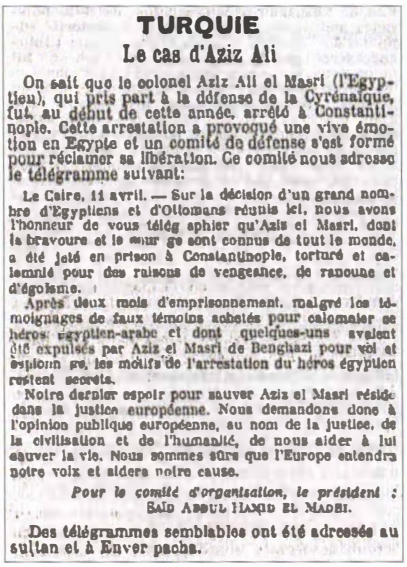
Binbaşı Aziz Ali el-Mısri.

Mısri'nin İttihatçı bir asker olarak yürüttüğü faaliyetler, 1908 Devrimi sonrasında da devam etti. 31 Mart Olayı sonrasında Hareket Ordusu'na katılan Aziz Ali el-Mısri, 1910 yılında Yemen'deki İmam Yahya ayaklanmasının bastırılmasında önemli bir rol oynadı ve bu süreçte Yahya bin Muhammed'le yapılan görüşmelere aracılık da etti. Ertesi yıl Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgal edilmesi üzerine burada görevlendirildi ve Senusi güçlerle birlikte direnişin örgütlenmesinde aktif olarak yer aldı. Bu süreç içinde Mısri'nin Araplar arasındaki şöhret ve itibarı arttı. Binbaşı olarak gittiği Libya dönüşünde Harbiye Nezareti Aziz Ali'nin rütbesini kaymakamlığa yükseltti ve kendisini Konya'daki fırka komutanlığına atadı. Ancak Mısri, birlikte çalıştığı ve eski sınıf arkadaşı olan Enver Paşa Harbiye Nazırı yapılırken kendisine verilen bu görevi "izzet-i nefsini kıracak düşük dereceli bir görev" addetti ve 20 Ocak 1914 tarihinde verdiği mektupla istifasını sundu.

Bu olaydan birkaç hafta sonra, aşağıda detaylı olarak ele alınacağı üzere tutuklanan ve idam cezasına çarptırılan Aziz Ali el-Mısri, en sonunda affedilip Mısır'a gönderilecekti. Mısır'da *Cemiyetü'l-Savra el-Arabiyye* (Arap Devrim Cemiyeti) isimli bir örgüt kuracak olan Mısri, 1916 yılında Aley'de gıyabi olarak yargılanacaktı. Aynı yıl Şerif Hüseyin öncülüğünde başlayan isyana katılacak, üç ay Hicaz'da Şerif Hüseyin'in kuvvetlerinin yanında yer aldıktan sonra bölgeden ayrılacaktı. Aziz Ali el-Mısri, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Mısır ordusunda çeşitli görevler üstlendi. 1952 yılında Cemal Abdül Nasır liderliğinde gerçekleşen Hür Subaylar darbesine katıldı. 1954 yılında siyasetten el çekmeden önceki son görevi ise bir yıllığına Mısır'ın Moskova büyükelçiliğiydi.[5]

EL AHD CEMİYETİ: KURULUŞU VE PROGRAMI

Aziz Ali el-Mısri'nin 20 Ocak 1914 tarihinde ordudan istifa etmesi, kimi yorumlara göre karakterinin bir sonucuydu. Nitekim atandığı kaymakam rütbesini "izzet-i nefis meselesi" yapan Aziz Ali, önceki süreçlerde de hırslarıyla nam salmıştı. Örneğin 1912 yılında, Abdülazizel-Çaviş tarafından İstanbul'da yayınlanan *El Hidaye* dergisinin Aziz Ali el-Mısri'yi konu alan iki ayrı makalesinde Mısri'nin haris kişiliğinden, kinciliğinden, Libya savaşındaki başına buyruk davranışlarından söz ediliyordu.[6] Cemal Paşa'ya göre ise Mısri, Bingazi'deyken de Enver Paşa'nın kendisinin amiriymiş gibi davranmasına tahammül edememiş, eski okul arkadaşının Harbiye Nazırı olması karşısında ise "iyice çıldırmış" ve Türklerle birlikte hareket ederek yükselme imkanı bulamayınca "Arap ihtilalciliğine" yönelmişti.[7] Öte yandan Cemal Paşa anılarında, bu makalenin giriş kısmında bahsedilen, 1913 tarihli uzlaşı sonrasında Aziz Ali el-Mısri'nin, Abdülkerim el-Halil ve Abdülhamid el-Zehravi gibi figürlerin kendisinden daha büyük ve daha itibarlı bir şöhrete sahip olduğunu görünce gurura kapıldığını, bunun üzerine ıslahat anlaşmasını tanımadığını, bunun yerine Osmanlı İmparatorluğu'nda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi ikili bir yönetim sistemi kurulması için çabalamaya başladığını da ileri sürmektedir. Bu sonuncusunun karakterden mi yoksa siyasi saiklerden mi kaynaklı olduğu elbette tartışmaya açıktır; özellikle de Cemal Paşa'nın İstanbul'la siyaseten ters düşen herkesi kişisel menfaat peşinde koşmakla itham ettiği düşünüldüğünde, bu iddianın doğruluğundan şüphe etmek gerekir. Ancak her durumda Aziz Ali Bey'in 1913 sonlarına doğru iki başlı bir Türk-Arap impara-

TURQUIE

Le cas d'Aziz Ali

On sait que le colonel Aziz Ali el Masri (l'Egyptien), qui prit part à la défense de la Cyrénaïque, fut, au début de cette année, arrêté à Constantinople. Cette arrestation a provoqué une vive émotion en Egypte et un comité de défense s'est formé pour réclamer sa libération. Ce comité nous adresse le télégramme suivant:

Le Caire, 11 avril. — Sur la décision d'un grand nombre d'Egyptiens et d'Ottomans réunis ici, nous avons l'honneur de vous télégraphier qu'Aziz el Masri, dont la bravoure et le mérite sont connus de tout le monde, a été jeté en prison à Constantinople, torturé et calomnié pour des raisons de vengeance, de rancune et d'égoïsme.

Après deux mois d'emprisonnement, malgré les témoignages de faux témoins achetés pour calomnier ce héros égyptien-arabe et dont quelques-uns avaient été expulsés par Aziz el Masri de Benghazi pour vol et espionnage, les motifs de l'arrestation du héros égyptien restent secrets.

Notre dernier espoir pour sauver Aziz el Masri réside dans la justice européenne. Nous demandons donc à l'opinion publique européenne, au nom de la justice, de la civilisation et de l'humanité, de nous aider à lui sauver la vie. Nous sommes sûrs que l'Europe entendra notre voix et aidera notre cause.

Pour le comité d'organisation, le président :
SAID ABDUL HAMID EL MADRI.

Des télégrammes semblables ont été adressés au sultan et à Enver pacha.

Bir grup Mısırlının Aziz Ali el-Mısri için kurduğu "organizasyon komitesi" adına *Le Temps* gazetesinde yayınlanmış olan çağrı.

Le Temps, 13 Nisan 1914

torluğu fikrine yöneldiği doğrudur. Bu yolda kendisine eşlik eden başka Arap subaylar da olmuştur.

Bu doğrultuda ilk olarak 28 Ekim 1913 tarihinde İstanbul'da, çoğunluğu asker olan onlarca kişinin katılımıyla bir toplantı düzenlenmişti. Bu toplantı ve sonrakiler neticesinde, kurulacak olan cemiyetin adı, sloganı ve programı belirlendi. Seçilen isim, cemiyet üyeleriyle Allah arasında bir ahit anlamı yüklenecek şekilde *El Ahd*, cemiyet mührünün üzerinde yer bulan slogan ise *leyse li'l-insan illa mâ sâ'a* ("insana çalıştığından başkası yoktur") oldu.[8] Cemiyetin amaç ve ilkeleri, programda beş başlık altında ifade ediliyordu: "Macaristan'ın Avusturya'ya bağlı kaldığı gibi İstanbul hükümetine bağlı kalacak şekilde" Arap bölgelerinin dâhili bağımsızlığı için çalışılması; "Osmanlı hanedanının elinde kutsal bir emanet olarak kalan İslam halifeliğine" biat edilmesi; "emperyalist Batı ülkelerinin hırslarına karşı" İstanbul'un korunması; Arapların Doğu'yu Batı'dan koruyan cephe hatlarının ihtiyat kuvvetleri olmaya hazırlanması; ve halkın ahlakının arttırılıp erdemlerinin geliştirilmesi.[9] Bu program itibariyle *El Ahd* ayrılıkçı bir cemiyet değildi, hatta İstanbul'a bağlılık ve Osmanlı devletinin/hilafetin korunması program ilkeleri arasına alınmıştı. Ancak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu modelinden çok daha sınırlı bir idari adem-i merkeziyet için yapılan çağrılarda bile ayrılıkçılık gören İttihatçı hükümet elbette, böyle bir programla yola çıkan ve üstelik üyelerinin çoğu asker olan bir cemiyete karşı teyakkuzda olacaktı. Her ne kadar kuruluş İstanbul'da olsa da, birkaç ay içinde *El Ahd* cemiyetinin şubeleri Yemen'e kadar ulaşacaktı.

Bu gelişmeler dikkate alındığında, Ocak 1914 tarihinde alınan karar ve Aziz Ali el-Mısri'nin buna verdiği yanıt daha anlaşılır bir hal alabilir. Mısri'nin terfi görüntüsü altında Konya'daki fırka kumandanlığına atanması büyük bir ihtimalle onu İstanbul'dan uzaklaştırmak içindi ve tayinin başka bir bölge yerine Arap nüfus barındırmayan Konya'ya yapılması da herhalde tesadüfi değildi. Mısri de büyük bir ihtimalle, kişisel hırslarından ve Enver Paşa'yla olan husumetinden bağımsız olarak, İstanbul'dan ayrılmak istemediği için ordudan istifa etmişti.

Öte yandan bu istifadan birkaç gün sonra, 24 Ocak 1914 günü, Harbiye Nezareti'nde üst düzey isimlerin katılımıyla bir toplantı yapıldı. Eliezer Tauber'ın bu toplantıya katılmış olabileceğini söylediği bir Arap subayın anılarından aktardığına göre, söz konusu toplantı kararları arasında Mısri'nin gözetim altında tutulması, kendisiyle bağlantı halinde olan Arapların bu takıbatta casus olarak kullanılması, Mısri'nın özellikle İngiliz ve Fransız büyükelçilikleriyle olan temaslarının yakından incelenmesi, ülke çapındaki Arap subaylara, Mısri'yi destekleyen kişilere komuta görevi verilmemesi talimatı gönderilmesi ve Arap vilayetlerinde kademeli olarak Arap komutanların yerine Türk komutanların geçirilmesi vardı.[10]

TUTUKLANMA SÜRECİ VE OLASI SEBEPLER

Ordudan istifa ederek kendisi için bir kopuş sürecini başlatan Aziz Ali el-Mısri, 9 Şubat 1914 akşamı, İstanbul Tokatlıyan Otel'de akşam yemeği yedikten sonra yanına gelen polisler tarafından gözaltına alındı ve akabinde tutuklandı. Tutuklamanın *El Ahd* örgütünün kurulup örgütlenmeye başlamasının ardından gelmesi ve Harbiye Nezareti'nde Mısri ve beraberindekilere yönelik tedbirlerin konuşulduğu toplantıdan kısa süre sonra gerçekleşmiş olması, varsayımsal olarak bu olaylar arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurmaya olanak vermektedir. Ancak kamuoyuna aksettirilen tutuklama gerekçeleri farklıydı; dahası, devletin iç yazışmalarında bile tutuklamadan bahsedilirken Mısri'nin sıyası faaliyetlerinden ve kurduğu gizli cemiyetten söz edilmiyordu.

12 Mart 1914 tarihli *El-Şaab* gazetesi, Aziz Ali el-Mısri'nin tutuklanmasına ve kamuoyunda bu olaya ilişkin yürütülen tartışmalara geniş yer ayırmıştı. Tutuklanma sebebinin tam olarak belli olmadığını söyleyen gazete, kamuoyunda Mısri'nin "Berka'da bazı Arapları casus olduğu gerekçesiyle öldürttüğü", "hükümet emrine karşı gelerek savaşı terk ettiği", "zimmetine para geçirdiği", "hükümeti devirmek için gizli bir cemiyet kurduğu" gibi farklı şayiaların dolaştığını yazmış ve Mısri'nin hükümet aleyhinde hareket ettiğinin kesin olduğunu ve hükümetin de ondan korktuğu için Anadolu'da bir göreve atamak istediğini söylemişti.[11]

Diğer yandan Britanya hükümeti de gelişmelerle yakından ilgileniyordu. Britanya'nın İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet, Londra'ya gönderdiği raporda, tutuklamanın esas sebeplerinin Mısri'nin etkili kişiliği ve geniş bir bölgede yaşayan Araplar nezdinde sahip olduğu mevki olduğunu ileri sürüyordu.[12] Mısri'nin arkadaşları Mallet'a, "Irak'ta, Kuveyt'i, hatta İbni Suud'u da içine alacak büyük bir ayaklanma hazırlığında olduklarını" da söylemişlerdi.[13]

Dahiliye Nezareti tarafından Mısır Fevkalade Komiserliği'ne gönderilen 22 Mart 1914 tarihli yazıda ise, Mısır kamuoyunda farklı şayialar

bulunmakla beraber Aziz Ali Bey'in tutuklanmasının birkaç nedeni olduğu kaydedilmişti. Dikkat çekici bir şekilde söz konusu yazıda, Mısırlıların söylediğinin aksine Aziz Ali'nin siyasi nedenlerle değil, Trablusgarp Savaşı sırasında vuku bulan çeşitli olaylar sebebiyle tutuklandığının altı çizilmiyordu. Mısırlılar arasında "su-i tefhimata mahal kalmamak üzere" "hakikati ilan etmek" için gönderildiği söylenen yazıda, Arap binbaşının tutuklanma nedenleri altı başlık altında toplanmıştı: Mühim miktarda parayı zimmetine geçirdiği ve bu miktarın gerekli görülmesi halinde yakın zamanda Divan-ı Harb tarafından ilan edileceği; korkaklığı nedeniyle muhtelif mevkilerde ordunun hezimete uğramasına sebep olduğu; savaş esnasında, devletten maaş almasına ve devletin askeri olmasına rağmen bağımsız hareket ettiği; savaş esnasında meydana gelen bir olayda İtalyan esirleri Arap kabilelerin elinden zorla almaya çalıştığı ve başarısız olunca da hem nizami askerlerden, hem de urbandan çok sayıda kişinin ölümüne sebep olduğu; "Bingazi'de Türk ve Arap arasında neşr-i fesad ederek iki tarafı yekdigerine düşürmeye" ve orduda karışıklık çıkarmaya çalıştığı; son olarak da savaş bölgesinden dönüşü esnasında Tobruk dolaylarında meydana gelen bir olayda sebepsiz bir şekilde Arap kabilelerin üzerine ateş açtırdığı, bu olay sonrasında hem kabilelerden hem de ordudan çok sayıda kişinin ölümüne sebep olduğu söyleniyordu.[14]

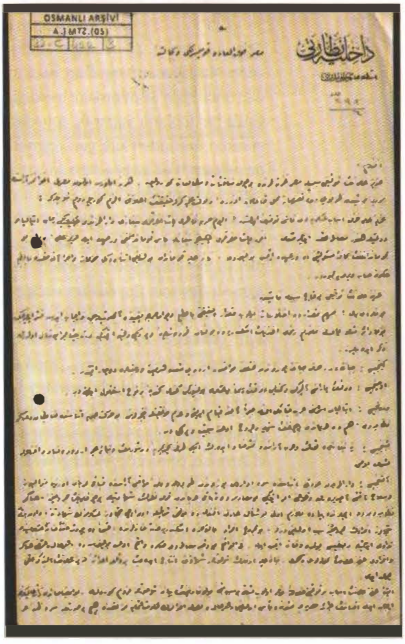
Mısır Fevkalade Komiserliği'ne gönderilen bu yazı, "İşte Aziz Ali'nin esbab-ı mevkufiyeti hülasaten bunlar olup başka bir sebebe mebni bulunmadığının beyanına lüzum görüldü" sözleriyle sona eriyordu. Bu yazışma devletin kendi kurumları arasında gerçekleştiğinden, gerçek sebeplerin bunlardan ibaret olduğu, bir başka deyişle tutuklamanın gerçekten de siyasi nitelikli olmadığı şeklindeki olası bir anlatı için zemin oluşacaktır. Burada Aziz Ali'nin Türkler ve Araplar arasında fesat çıkardığından söz edilen beşinci madde dikkat çekici olsa da, gizli bir cemiyet kurduğundan hiçbir yerde bahsedilmemesi ve propaganda amaçlı olmayan bir iç yazışmada sebeplerin siyasi olmadığının altının çizilmesi, tutuklama kararı ile *El-Ahd* örgütünün varlığı arasında bir ilinti olsa bile, bunun olgusal olarak kanıtlanmasını zorlaştırmaktadır. Ancak Aziz Ali Bey'in bu dönemde Arap subaylar arasında böyle bir cemiyet kurduğu ve takip altında olduğu, yukarıda Tauber aracılığıyla aktardığımız istihbarat kaynakları da dâhil olmak üzere bir dizi kaynak tarafından ortaya konulduğundan, varsayımsal olarak böyle bir ilinti kurulması da "akla yatkın" olacaktır. Bir diğer olası açıklama ise Mısri'nın siyasi faaliyetlerinin devlet içindeki dar bir çember tarafından gizli tutulmak istenmesi ve bunun kamuoyuna hiçbir biçimde yansımaması için azami çaba gösteriliyor olmasıdır.

MAHKEME SÜRECİ VE TEPKİLER

"Gerçek" sebepler her ne olursa olsun Binbaşı Aziz Ali el-Misri, mahkeme sürecinde temel olarak Trablusgarp Savaşı sırasında ölümle sonuçlanan sorumsuz davranışlarda bulunmak ve 20 bin Osmanlı altınını zimmetine geçirmekle suçlandı ve 9 Nisan 1914 günü idama mahkûm edildi. Öte yandan hem mahkeme sürecinde hem de karar açıklandıktan sonra Mısri'nın serbest bırakılması için gerek İstanbul'da ve Osmanlı yönetimindeki vilayetlerde gerekse Mısır'da ve Avrupa'da kampanyalar yürütüldü. Bununla birlikte, başta söylendiği üzere, 1912-1913 yıllarında hükümetle pek çok zeminde karşı karşıya gelmiş Suriyeliler bu süreç karşısında görece sessiz kaldı.

Arap cemiyetleri içinde bu kampanyaların başını çeken, 1909 yılında İstanbul'da kurulan ve nizamnamesinde "siyasetle ilgilenmeyeceği" yönünde taahhütte bulunan[15] *Müntedaü'l-Edebi* idi. Diğer yandan mahkeme devam ederken, Baalbekli Doktor Esad Haydar Bey'in başkanlığı altında Şam ve Beyrut kökenli beş Arap gençten oluşan bir heyet, bir süre önce Nafıa Nazırı olmuş olan (o tarihteki unvanıyla) Cemal Bey'i ziyaret etmiş ve Mısri'nin affedilmesini sağlaması halinde kendisinin "Arap gençliği üzerinde pek ziyade iyi tesir bırakacağını" ifade etmişti.[16] Mısır'da da Aziz Bey'in serbest bırakılması için bir "müdafaa komitesi" kurulmuş, komite Mısri'nin serbest bırakılması için *Le Temps* gazetesine yazdığı bir mektupla, Avrupa kamuoyuna harekete geçme çağrısı yapmıştı:

> Burada bir araya gelmiş çok sayıda Mısırlı ve Osmanlının kararıyla, cesareti herkes tarafından bilinen Aziz Ali el-Misri'nin intikam, hınç ve bencillik sebeplerinden ötürü İstanbul'da hapse atıldığını, işkenceden geçirildiğini ve iftiraya uğratıldığını size bildirmek isteriz.
>
> İki aylık hapsin ardından, tanıklık yapanların bu Mısırlı Arap kahramana iftira etmek için satın alınmış olan ve içlerinden bir kısmı hırsızlık ve casusluk nedeniyle Aziz el-Misri tarafından Bingazi'den kovulmuş olan sahte tanıklar olmasına rağmen, Mısırlı kahramanın tutuklanma sebepleri halen gizli tutulmaktadır.

OSMANLI ARŞİVİ
A.}.MTZ.(05)

Aziz Ali el-Misri'nin tutuklanma gerekçeleri hakkında Mısır Fevkalade Komiserliği'ne gönderilen yazı.

BOA, A.}.MTZ.(05) 32/422.25 Rebiülahir 1332 / 9 Mart 1330 / 22 Mart 1914

Aziz Ali el-Misri'yi kurtarmak için son umudumuz Avrupa adaletindedir. Bu yüzden Avrupa kamuoyundan, adalet, medeniyet ve insanlık adına, onun hayatını kurtarmamız için bize yardım etmesini istiyoruz. Avrupa'nın sesimizi duyacağından ve davamıza yardım edeceğinden eminiz.

Aziz Ali el-Misri'nin Harbiye'den sınıf arkadaşı Enver Paşa'nın, 1916 yılındaki Kudüs ziyaretinden. Kubbetüssahra önünde, 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa kendisine eşlik ediyor.

Library of Congress

Organizasyon komitesi adına,
Başkan Said Abdülhamid el-Mazi[17]

Aziz Ali Bey'in akıbetinden endişe eden Mısırlılar ayrıca idam kararından önce Mısır Şeyhülislamı başkanlığında bir toplantı yaparak, tutuklanmasının üzerinden kırk gün geçmesine rağmen hâlâ mahkemesinin başlamamış olması nedeniyle Sadaret'e ve Harbiye Nezareti'ne telgraflar göndererek, Osmanlı Devleti'ne bağlılığından şüphe etmediklerini söyledikleri Aziz Ali Bey için duydukları endişeyi ifade etmişlerdi.[18] Yaklaşık olarak aynı günlerde, 1912 yılında Mısır'da kurulmuş olan ve giderek radikalleşerek savaş yıllarında ayrılıkçı bir çizgiye gelecek olan *Lâ-Merkeziyye* cemiyetinin yöneticilerinden Hakkı el-Azm ise, cemiyet üyelerinden Mahmud el-Mehmesani'ye Kahire'den gönderdiği mektupla, halk arasında propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırmasını istiyordu:

> Aziz hâlâ mahpusdur. Kendisinin tahliyesine çalışıyoruz. Buna dair ikinci bir ictima akdettik. Lord Kitchener'e müracaatle meseleye İngiltere hükümetinin müdahalesini ve Berka kahramanının tahlis-i hayatını rica ettik. Sizden pek rica ederiz ki, Hükümet-i Osmaniyye'nin Aziz'i idam ve katletmek istemesi[nin] Aziz'in Arap bulunmasından ve Araplığın saadet ve ıslahına çalışmasından mütevellid olduğu hakkında halk arasında mümkün olduğu kadar çok işaatte bulunasınız.[19]

Hakkı el-Azm'ın bahsettiği, Mısır Valisi Lord Kitchener'la yapılan toplantıların (ve yukarıda aktarılan, Büyükelçi Mallet ile İngiliz Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmaların) da işaret ettiği gibi, Londra hükümeti başından sonuna kadar bu süreçle yakından ilgilendi. Üstelik İngiliz kamuoyunda, tutuklama sürecinin ve çıkacak olası sonuçların büyük bir diplomatik krize yol açabileceği değerlendirmeleri de yapılıyordu. Nitekim *The Times* gazetesinin, mahkemenin kararını açıkladığı gün çıkan nüshasında yer alan bir yazı, ciddi bir "ikaz" niteliği taşıyordu:

> Eğer yürekli Arap subaya hâlihazırda uygulanmış olan adaletsizliği, adli bir cinayetten başka hiçbir şey demek olmayacak bir karar izleyecek olursa, Osmanlı Hükümeti ve Mısır arasındaki ilişkiler ciddi bir şekilde etkilenecektir. Ve muhtemelen ciddi bir şekilde etkilenecek olan sadece Türkiye ve Mısır arasındaki ilişkiler de olmayacaktır.[20]

Bu yazının yayınlandığı 9 Nisan 1914 tarihinde, tam da *The Times*'ın "adli cinayet" olarak gördüğü şey gerçekleşmiş ve Divan-ı Harp'ten idam kararı çıkmıştı. Ne var ki bu karar hiçbir zaman uygulanmadı. İç ve özellikle dış baskılar arasında İstanbul geri adım atmak zorunda kalmıştı: Mısri'nin cezası önce on beş yıl hapse çevrildi, arkasından da 21 Nisan 1914 tarihinde – karardan yalnızca on iki gün sonra – Sultan V. Mehmed Reşad, Arap binbaşının cezasını affetti.[21] Aynı gün Enver Paşa Aziz Ali el-Misri'ye derhal Mısır'a gitmesini ve bir daha Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerine karışmayacağına dair yemin etmesini emretti. Misri, 26 Nisan 1914 günü, coşkulu kutlamalar arasında İskenderiye'ye vardı.

İstanbul'da *El-Ahd* cemiyeti lidersiz kalmıştı ve bir süre boyunca kayda değer bir etkinliği olmayacaktı. Ancak Misri Kahire'de Hakkı el-Azm Bey'le birlikte, önceki Arap cemiyetlerinden farklı olarak amacını açıkça "Türklerle mücadele etmek ve Arapları isyana teşvik etmek" olarak tanımlayan Arap Devrim Cemiyeti'ni kuracaktı.[22] Seçimlerin yapıldığı, muhalif olanlar da dahil olmak üzere pek çok Arap unsurun Meclis-i Mebusan'a girdiği ve bir önceki yaz varılan uzlaşının halen yürürlükte olduğu 1914 baharında ufukta bir "Arap İsyanı" görmek için yeterince sebep yoktu. Ancak yine de bazı şahıslar ve cemiyetler bu doğrultuda çaba sarf ediyordu. Geriye dönüp bakıldığında "isyan dinamiği" olarak okunması mümkün olan dinamikler birikmeye başlamıştı.

"EPİLOG": ARAP İSYANI'NDA AZİZ ALİ EL-MİSRİ

Her ne kadar bu makalenin kaleme alınma amacı 1916 Arap İsyanı'nın kendisinden ziyade, genişletilmiş bir tarih okuması içinde, isyandan iki yıl önce yaşanmış bir sürecin ortaya çıkardığı dinamikleri değerlendirmek olsa da, son söz olarak Aziz Ali el-

Mısrı'nın 1916 yılındaki konumundan ve faaliyetlerinden de kısaca söz etmek faydalı olacaktır.

I. Dünya Savaşı'nın başladığı süreçte Britanya hükümeti, Aziz Ali'yle irtibat halindeydi. Londra basınının iddialarına göre Mısrı, hedefledikleri Arap devletinin kurulması için yardıma muhtaç olduklarını kabul ediyordu ancak Britanya'yla işbirliği yalnızca, alınacak desteğin "Rusya'nın 1877'de Bulgar bağımsızlığı için mücadele ettiği şekilde" olması halinde mümkündü ve örneğin o tarihte fiilen işgal edilmiş olan Irak'ın Britanya İmparatorluğu'na katılmasına rıza gösterilmesi mümkün değildi.[23]

Takip eden dönemde İngilizler ve Mısrı arasında güvensizlik devam etse de, Haziran 1916 tarihinde Hicaz'da isyan başladığı zaman İngilizler, Mısrı'nın Bedevi kuvvetlerin başına geçmek üzere, Irakli subaylarla birlikte Hicaz'a gitmesine onay verdi. Mısrı Mekke'de Şerif Hüseyin tarafından karşılandı ve kendisi tarafından "Harbiye Nazırı" ilan edildi. Kendisinden ve kuvvetlerinden beklenen, Fahrı Paşa'ya bağlı kuvvetleri Medine'den çıkarmasıydı. Ancak Mısrı ve yanındaki kuvvetler, isyana liderlik eden Haşımi ailesine çok da fazla bağlılık göstermiyor gibıydı.[24] Hüseyin'in başıbozuk kuvvetleriyle Mısrı'nın ordu tecrübesine ve disiplinine sahip nizami kuvvetleri arasında da ciddi bir uyumsuzluk söz konusuydu. İngilizlerle olan ilişkilerin sadece Hüseyin'in büyük oğlu (ve geleceğin Irak Kralı) Faysal aracılığıyla yürütülmesi de, bir kez daha Mısrı'nın "gururunu incitti". Üç ay boyunca isyancı kuvvetlerin yanında yer almış olan Aziz Ali el-Mısrı, 1916 yılı sonbaharında Mısır'a dönmek amacıyla Hicaz'dan ayrıldı. Ne var ki kontrolleri dışında hareket edecek bir unsurun Mısır'da bulunmasını istemeyen İngilizler kendisini İspanya'ya gitmeye zorladı. Aziz Ali el-Mısrı, doğum yeri olan ve en büyük destekçi tabanına ev sahipliği yapan Mısır'a ancak savaş bittikten sonra dönebilecekti.

SONUÇ

Aziz Ali el-Mısrı'nin 1916 isyanındaki fiili rolü, başta kişisel anlaşmazlıklar olmak üzere, yukarıda tanımlanan sebeplerden ötürü sınırlı kalmış olsa da, 1914 yılında yaşanan kriz sürecini genişletilmiş bir Arap İsyanı anlatısı içine yerleştirmek mümkün görünmektedir. Ancak bunun, yazının en başında düştüğümüz şerhlerle birlikte yapılması gerekir.

Bugün özellikle Arap tarihyazımında *El-Ahd* cemiyetinin belki de gücüyle orantısız bir ilgi gördüğü ileri sürülebilir. Gerek bu cemiyetin, gerekse de kurucusu olan Aziz Ali el-Mısrı'nın 1914 yılında İstanbul'da ya da Osmanlı devletinin fiili yönetimi altındaki (bir başka deyişle, Mısır dışındaki) Arap bölgelerinde büyük ve etkili aktörler olduğunu söyleyecek yeterince olgusal veri mevcut değildir. Ancak yine de belli bir kitle tabanının olduğu söylenebilir. Öte yandan Mısrı vakası, 1914 baharında bütün Arapların İstanbul'la uzlaşma içinde olduğunu ya da İttihatçılarla Araplar arasındaki ilişkilerin pürüzsüz olduğunu iddia etmeyi olanaksız kılacak derecede ciddi bir olay olmuştur. Kuşkusuz Mısrı'nin doğum yeri olan Mısır'da çok daha geniş bir destekçi kitlesine sahip olması ve Mısır'ı 1882 yılından beri fiilen yöneten Britanya'nın sürece olan yakın ilgisi, meseleyi bir bakıma bir "uluslararası kriz"e dönüşmesine neden olmuştur. Her ne kadar yukarıda söylendiği gibi, o tarih itibariyle yakında patlak verecek bir Arap isyanını "kaçınılmaz" görmek için bir sebep mevcut değilse de, Mısrı vakasında ismi geçen yerel ve uluslararası aktörler – Mısrı'nin kendisiyle birlikte – Arap İsyanı anlatılarında da ismi geçen aktörler olacaktır.

SELİM SEZER
NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

* Bu makalenin ana gövdesi, yazarın geçen yıl sunduğu doktora tezinin beşinci bölümünün bir alt bölümü temelinde hazırlanmıştır. Bkz. Selim Sezer, "Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Tartışmaları ve Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Suriye Siyaseti", Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, yayınlanmamış doktora tezi (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet Kuyaş), Ocak 2017, 308 s.

2 Yücel Demirel (haz.), *Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü: "Daima Mütehalliet"* (İstanbul: Arma Yayınları, 1991), s. 136.

3 Eliezer Tauber, *The Emergence of Arab Movements* (Londra: Frank Cass, 1993), s. 215.

4 *A.g.e.*, s. 216. Aziz Ali el-Mısrı'nin bu dönemde Balkanlar'da yürüttüğü faaliyetler için ayrıca bkz. Rashid Ismail Khalidi, *British Policy towards Syria & Palestine 1906-1914: A Study of Antecedents of the Hussein-MacMahon Correspondence, The Sykes-Picot Agreement, and The Balfour Declaration* (Londra; Ithaca Press, 1980), s. 341-342; Orhan Koloğlu, *Üç İttihatçı: Arap Kürt ve Arnavut milliyetçilikleri ve İttihat-Terakki* (İstanbul; Kırmızı Kedi Yayınevi, 2011), s. 9-12.

5 Bu kısa biyografinin hazırlanmasında, Tauber ve Koloğlu'nun yukarıda alıntılanan çalışmalarının yanı sıra Tufan Buzpınar'ın İslam Ansiklopedisi için hazırladığı metinden de yararlanılmıştır. Bkz. Şit Tufan Buzpınar, "MİSRİ, Aziz Ali", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30 (2005), s. 2-3. Bu kaynakların dışında Aziz Ali el-Mısrı'nin Harbiye'deki sınıf arkadaşlarından Mahmut Ülkümen'in 5 Ağustos 1938 tarihli *Son Posta* gazetesinde yayımlanan anıları da Mısrı hakkındaki önde gelen biyografi kaynakları arasında yer almaktadır

6 Sözü edilen makalelerin tam metinlerinin Türkçe çevirisi için bkz. Koloğlu, *a.g.e.*, s. 28-38

7 Cemal Paşa, *Hatıralar: İttihat ve Terakki, 1 Dünya Savaşı Anıları*, haz. Alpay Kabacalı (İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), s. 74-77.

8 Tauber, *a.g.e.*, s. 220-221. Bu slogan Kuran'daki bir ayette (Necm, 39) geçmektedir

9 *A.g.e.*, s. 221-222.

10 Aziz Bek, *El İstihbarat vel-Casusiyye fi Lübnan ve Suriye ve Filastin hilale'l-Harb el-Alemiyye* (Beyrut, 1937), s. 9-10; aktaran: Tauber, *a.g.e.*, s. 225.

11 Koloğlu, *a.g.e.*, s. 39.

12 Khalidi, *a.g.e.*, s. 344.

13 *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, c. X/II, s. 833'den aktaran: Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, çev. Türkan Yöney (İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), s. 171-172.

14 *BOA*, A.}MTZ.(05) 32/422, 25 Rebiülahir 1332 / 9 Mart 1330 / 22 Mart 1914

15 Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri* (Antalya; Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Yayınları, 2007), s. 127.

16 Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 77.

17 "Le cas d'Aziz Ali", *Le Temps*, 13 Nisan 1914

18 *BOA*, A.}MTZ.(05) 39/23, 13 Cemaziyelevvel 1332 / 27 Mart 1330 / 9 Nisan 1914

19 *Âlay Divan-ı Harb-i Örfiisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyasiyye Hakkında İzahat*, Dördüncü Ordu-yı Hümayün tarafından neşredilmişdir (Dersaadet: Tanin Matbaası, 1332 [1916]), s. 21

20 9 Nisan 1914 tarihli *The Times* nüshasından aktaran: Antonius, George, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (Londra: Jarold and Sons Ltd, 1938), s. 120.

21 Aley mahkemesi sonrasında kaleme alınan "izahat" metninde ise Mısrı'nın serbest bırakılmasında hiçbir dış müdahalenin etkisinin olmadığı, af kararının yalnızca Enver Paşa'nın Sultan nezdindeki arabuluculuğu sonucunda gerçekleştiği iddia edilmektedir. Bkz: *Âlay Divan-ı Harb-i Örfiisi*, s. 21

22 Tauber, *a.g.e.*, s. 237.

23 6 Aralık 1914 tarihli *The Times* nüshasından aktaran, Koloğlu, *a.g.e.*, s. 76.

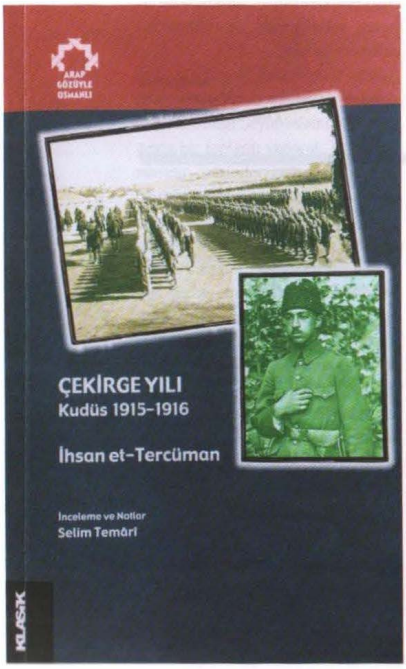
24 *A.g.e.*, s. 82

OSMANLI'YA ARAP GÖZÜNDEN BAKMAK
FRAGMANLAR

SERHAT ASLANER

Osmanlı siyasetini İstanbul merkezli olarak algılamanın ötesine geçmek için akademik çalışmaların daha farklı kaynak türleri ve bakış açılarıyla ve daha yeni sorularla yapılması da önem arz ediyor. "Arap Gözüyle Osmanlı" hâtırat serisi, "Araplar bizi sırtımızdan vurdu" ve "Türkler bizi yüzyıllarca sömürdü" aksiyomlarından hareketle meseleye yaklaşmanın açıklayıcılıktan çok uzak olduğunu göstermesi bakımından önem arz ediyor.

Osmanlı modernleşmesinin uzun ve tafsilatlı, çok katmanlı hikâyesinin yazıldığını söylemek henüz mümkün değil. Bu durumu açıklamak için birçok sebep ve mazeret bulunabilir ancak hiç kuşku yok ki bunlar içerisinde en belirleyici olanı, bugün bu meseleye bütün tarafların ulus devlet tecrübelerinin etkisiyle bakıyor olmalarıdır. Osmanlı gibi çok dinli, çok etnisiteli, çok kültürlü ve katmanlı, oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan bir imparatorluk yapısının kabaca 19. yüzyıl başında başlayan ve nihayet 20. yüzyıl başlarında bilhassa I. Dünya Savaşı sonrasında çok sayıda yeni devletin kurulması ile sonuçlanan hikâyesi, uzun zaman farklı uluslaşma tecrübelerine malzeme devşirme alanı olarak ele alındı/kullanıldı. Her ne kadar beşeri bilimlerin edebiyat ve iktisat gibi alanlarında bu keskin tavırlar törpülenmeye başlamış olsa da bu yazının ağırlık merkezini teşkil eden "siyaset" açısından kat edilmesi gereken daha çok mesafe olduğunun altını çizmek gerekiyor. Gerek Türkiye Cumhuriyeti gerekse Osmanlı bünyesinden ayrılan ve ayrı bir siyasi yapıya dönüşen müslim/gayrımüslim unsurlar açısından modern Osmanlı siyasi tecrübesi "anlaşılma" kaygılarından oldukça uzak, kimlik politikalarının "ötekileştirici" zeminini teşkil eden boyutu ile öne çıktı. Söz gelimi hikâyenin Türkiye ayağında, Osmanlı bütün unsurları bünyesinde tutmak için Türkleri ve Türklüğü feda eden; Araplar "varlıklarına en fazla ihtiyacımız olduğu sırada sırtımızdan vuran"; Rumlar ve Ermeniler imparatorluğu parçalamak için ellerinden geleni yapıp ekonomimizi ellerine geçiren unsurlar olarak resmedildi. Bütün bu devletlerin gözünde ise Osmanlı, bu "ulus"ları yüzyıllarca hemen her açıdan sömüren, onlara varlık alanı tanımayan bir yapı olarak işlendi. Kabaca ulus devlet, Osmanlı modernleşme sürecini her biri birbirinin kaçınılmaz sonucu/devamı imiş gibi görülen Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük hareketlerinin tabii istikameti olarak karşımızda duruyor. Bu hikâyede, gayrımüslim unsurlar Osmanlıcılık safhasından sonra müslim unsurlar ise İslamcılık safhasından sonra kendi yollarını çizmeye karar verirler. Hemen her kurguda hikâyenin mekânsal zeminini bir ölçüde İstanbul (Halife/Sultan, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meclis-i Mebusan) ve ilgili coğrafya (Anadolu/Türkiye, Balkan, Arap) temsil eder.

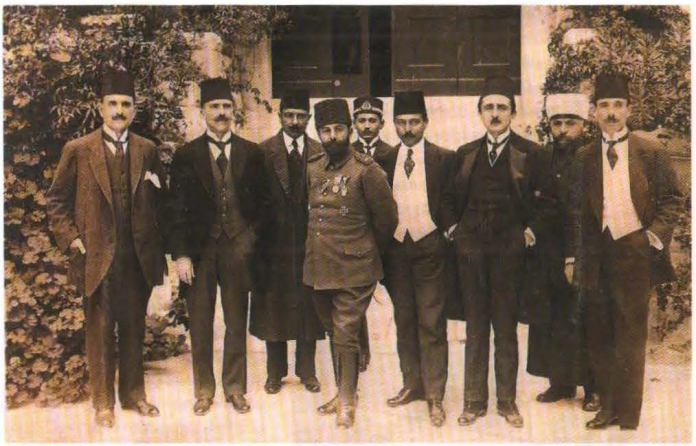

Bir imparatorluk tecrübesinin neye tekâbül ettiği, daha özgül ve ortak bir tecrübe olarak Osmanlı'nın nasıl bir mekanizma olduğu, bu mekanizmanın nasıl anlaşılıp nasıl anlamlandırılabileceği gibi sorular yukarıda bahsedilen yaklaşımın gündeminde yer almayan sorulardır. Bu durum elbette imparatorlukta siyaset yapmanın anlaşılması bakımından da geçerlidir. Bütün argümanlarını makro değerlendirmeler ve yaygın sorgulanmamış ön kabuller üzerine inşa etmekle malûl olan bu bakış açısı, bir meseleyi yerli yerinde ele alabilmenin önündeki en büyük engellerden birisi oluyor aynı zamanda. Oysa bütün bu meseleleri imparatorluk bağlamını ve bunun yanı sıra farklı siyaset etme biçimlerini göz ardı etmeden, yerel unsur ve dinamikle-

rı, merkez-taşra ilişkilerini hesaba katarak ele almak ama her şeyden önce İmparatorluk mirasına bir ulus devlet çıkarmak üzere bakmayı icbar eden teleolojik gözlükleri çıkarmak gerekiyor. Öte yandan Osmanlı siyasetini İstanbul merkezli olarak algılamanın ötesine geçmek için akademik çalışmaların daha farklı kaynak türleri ve bakış açılarıyla ve daha yeni sorularla yapılması da önem arz ediyor. Ve elbette tüm bu zengin bakış açılarını daha genel bir zemine taşımak atılacak kritik adımlardan bir başkasını temsil ediyor. Bu bağlamda yapılacak önemli işlerden birisini ise başta hâtıratlar olmak üzere imparatorluk bünyesinde farklı dillerde yapılan yayınların (Arapça ve Balkan dillerinin akademik camiada yeterli düzeyde bilinmediğini hesaba katarak) araştırmacıların ve elbette daha geniş kitlelerin istifadesine sunmak teşkil ediyor. Bu noktada bu metinlerin sübjektif metinler olduklarını, her birinin farklı saiklerle inşa edilmiş olabileceğini hatırdan çıkarmamak gerektiğinin de altını çizmek gerekir. Ancak bu durum onların kaynaklık vasfını ortadan kaldırmayacak ihtiyatlı bir yaklaşımı, metne doğru sorular sormayı, cevaplanacak yeni soruların doğuşunu da beraberinde getirecektir. Haddizatında hâtıratların sübjektif metinler olmaları onlara ihtiyatla yaklaşmamızı gerektirirken, bu aynı zamanda onları değerli kılan boyutları oluyor. Zira her hatıra, anlatıcısının hafızasına ve zaviyesine göre şekilleniyor, kişisel bir anlatıya bürünüyor. Dolayısıyla bir vaka, tarafların her biri için farklı anlamlar taşıdığında ortaya da farklı (bazen tamamlayıcı) anlatılar, vurgular çıkıyor ve bu da beraberinde herhangi bir hususa dair verilen genel hükümlere karşı ihtiyatla yaklaşmaya araştırmacıyı icbar ediyor.

Klasik Yayınları tarafından yayımlanan "Arap Gözüyle Osmanlı" hâtırat serisi, atılması gerektiğini ifade ettiğimiz adımların önemli örneklerinden birisini teşkil ediyor. "Araplar bizi sırtımızdan vurdu" ve "Türkler bizi yüzyıllarca sömürdü" aksiyomlarından hareketle meseleye yaklaşmanın açıklayıcılıktan son derece uzak olduğunu ortaya koymasının yanı sıra, "biz"in kapsam ve bileşenlerinin geçirgen ve muğlaklığını göstermesi bakımından da önem arz ediyor. Diğer taraftan, bir yandan Arap kimlik inşa süreçlerine bir yandan da modern Osmanlı siyasetinin taşra ayağına, merkezi ve yerel elitlerin pozisyonlarına, ilişki ağlarına, örgütlenme biçimlerine, özellikle II. Meşrutiyet sonrasının ve savaş yıllarının olgusal boyutuna dair önemli veriler sağlaması itibariyle de Arap coğrafyasına dair yapılacak çalışmaların daha sağlıklı bir bağlamda ele alınmaları gerektiği fikrine kuvvetli bir zemin hazırlıyor. Metinler, Arap bölgelerinin idari tarihi, Arap milliyetçiliğinin karakter(ler)i ve toplumsal tabanı, Arap coğrafyasının toplumsal yapısı ve bunun siyaset üzerindeki etkileri, Osmanlı siyasi merkezinin özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında bölgedeki çalışmaları ve müttefikleri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın taşrada temsilleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arap milliyetçiliği üzerindeki etkileri, taşrada merkezin algılanma biçimleri, İngiliz-Arap ilişkileri, Arap siyasal ve milliyetçi hareketlerinin odakları, savaşın iktisadi faturası, uluslaşma sürecinde tarihin yeniden nasıl yorumlandığı gibi pek çok hususa dair çok önemli bilgi, yorum ve ipuçları içeriyor.

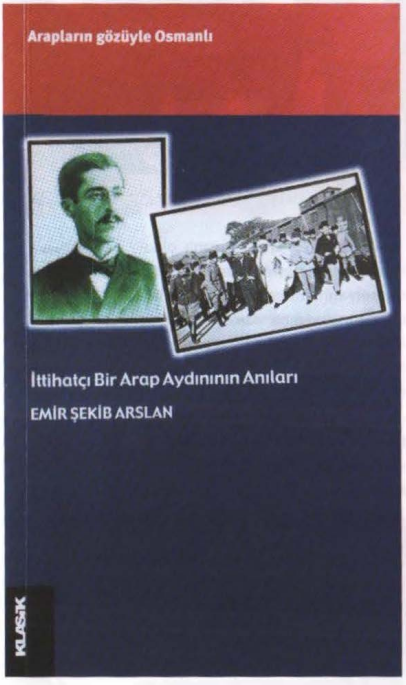
Elinizdeki yazı aşağıda kendilerinden kısaca bahsedilecek hâtıratlar üzerinden, yukarıda varlığına işaret edilen problemlerin en canlı olduğu alanlardan birine, Osmanlı Arap coğrafyasına/meselesine ve özellikle de Arap isyanına dair gözlemlerde bulunmaya çalışıyor.[1] Bu yazıya kaynak teşkil eden hâtıratlar şunlardır: Şam ulemasından, hayatını ekseriyetle Mısır'da geçiren Muhammed Abduh'un talebelerinden ve çağdaş İslam düşüncesi dolayısıyla İstanbul üzerinde etkili olmuş isimlerinden Muhammed Reşid Rıza'nın *İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına* adlı seyahat hatıraları derlemesi; erken yaşlardan itibaren gazetecilik mesleği içerisinde yer alan, Mısır ve Şam'da yayın faaliyetleri ile meşgul olan, I. Dünya savaşı yıllarında Cemal Paşa'nın maiyetinde yer alan ve *eş-Şark* gazetesinin yayımlanmasında görev alan ve nihayet Şam Arap İlimler Akademisinin kurucusu olan Muhammed Kürd Ali'nin *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları* başlığıyla çevrilen hatıraları; Şerif Hüseyin'in oğlu, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı Mekke mebusu, Şerif Hüseyin isyanının baş aktörlerinden birisi olan Kral Abdullah'ın *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik* başlıklı hatıraları; aslen Bağdatlı olup İstanbul Mekteb-i Harbiye mezunu olan, Almanya'da askeri eğitim alan, Balkan ve Trablusgarp savaşlarında Enver Bey'le birlikte çarpışan ve esir düşen, esir alındıktan sonra 1917 başlarında Şerif Hüseyin/Emir Faysal saflarına katılan, el-Ahd Cemiyeti ve bağımsız Irak'ın kurucu kadrosundan Cafer el-

Cemal Paşa Suriye'de.

Zafer Toprak arşivi.

Askerî'nin *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli* ismiyle yayımlanan hatıraları; Beyrut Belediye Başkanlığı, Osmanlı Meclis-i Mebusan Beyrut vekilliği ve Islahat Cemiyeti liderliği yapan, 1913'teki I. Arap Kongresi'ne katılan Selim Ali Selam'ın *Beyrut Şehremininin Anıları (1908-1918)* başlıklı hatıraları; Osmanlı/İttihat

Terakki Cemiyeti ve Araplar arasındaki ilişkinin önemli aktörlerinden birisi olan, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi, Mebus, Cemal Paşa, Talat Paşa ve özellikle Enver Paşa'nın yakın arkadaşı[2] Emir Şekip Arslan'ın *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları* isimli hatıraları; Filistin Posta Teşkilatı personelinden, Arap milliyetçisi örgütlerin yanı sıra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da başkanlığını yapmış olan ve savaş yıllarında el-Fetat'a katılan İzzet Derveze'nin, özellikle Filistin bölgesi siyasi/sosyal tarihi bakımından oldukça ayrıntılı bilgiler içeren ve altı ciltlik hatıralarının Osmanlı ile ilgili bölümlerinin tercümesinden oluşan *Osmanlı Filistin'inde Bir Posta Memuru* ismiyle yayımlanan hatıraları; Mısır bağımsızlık hareketinin önemli aktörlerinden Hizbü'l Vatanî'nin başkanı olan Muhammed Ferid'in, kahir ekseriyeti I. Dünya Savaşı yıllarına tekabül eden İttihat ve Terakki Cemiyeti - Hidiv Abbas Hilmi - İngiltere/Almanya/Mısır ilişkilerinin merkezinde yer aldığı, Osmanlı savaş diplomasisi ve propaganda faaliyetleri bakımından eşsiz bilgiler içeren *Mısır Mısırlılarındır İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti* başlıklı hâtırat/günlükleri ve nihayet I. Dünya savaşı sırasında seferberlik ilanıyla eğitimini yarıda bırakarak Kudüs'te 4. Ordu hizmetine giren İhsan et-Tercüman'ın savaşın sokağa bakan yüzüne, savaş sırasında İngilizler tarafından uçaklar marifetiyle dağıtılan bildirilerin muhtevalarına, savaş esnasında tedavüle giren asılsız haberlerin mahiyetine (İstanbul düşmüş, Enver Paşa ölmüş vb.), kıtlığın ve çekirge istilasının yol açtığı travmatik durumlara, iktisadi buhranlara, kışlada ve Kudüs'te gündelik hayatın detaylarına dair çok önemli veriler barındıran *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916* başlığıyla yayımlanan günlükleri.

Arap milliyetçileri ve "Arap İsyanı"na dair gözlemlere geçmeden önce birtakım ön tespitlerde bulunmakta fayda var:

A. Söz konusu kitapların hepsi I. Dünya Savaşı'na yoğunlaşmakla birlikte her biri farklı hususları ön plana çıkarıyorlar: Aralarında ilmiye mensuplarının (Reşid Rıza), askerlerin (Cafer el-Askeri, İhsan et-Tercüman), aydınların (Muhammed Kürd Ali, Muhammed Ferid, İzzet Derveze), Osmanlı Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyelerinin (Kral Abdullah, Emir Şekib Arslan, Selim Ali Selam) hatıraları bulunuyor. Diğer taraftan kahir ekseriyeti 1930'lu yıllardan sonra yayımlanmaya başlanan bu metinler içerisinde çok daha farklı değerlendirmelere imkân veren günlükler (Muhammed Ferid, İhsan et-Tercüman) de yer alıyor. Öte yandan bu kitapları, yazarlarının Osmanlı siyasi merkezi ile kurdukları ilişkinin mahiyetine göre ittifak (Emir Şekip Arslan, Muhamed Kürd Ali, Muhammed Ferid, kısmen Selim Ali Selam) ve ihtilaf (Kral Abdullah, Cafer el-Askeri, Reşid Rıza, İhsan et-Tercüman, İzzet Derveze) hatlarında da değerlendirmek mümkün olabilir. Keza mekân merkezli bir yaklaşımla da (Filistin, Suriye, Hicaz) bu metinleri değerlendirmek mümkün.

B. Kitapların hemen tamamının aynı döneme, meselelere, bölgeye yoğunlaşması, yapılacak çapraz okumaların olgusal birtakım boşlukların giderilmesini ya da yeni boşluklar/sorular doğmasını sağlaması bakımından oldukça verimli bir zemin sağlıyor. Abdülaziz Çavîş'in idaresinde Medine'de açılan ve literatürde hakkında pek bilgi olmayan Darülfünun'u burada basit bir örnek olarak zikredebiliriz. Kral Abdullah'ın hatıralarından Darülfünun'un müessesenin değil de bir gazeteci olarak niteleidiği İttihatçı Şeyh Abdülaziz Çavîş'in idaresine teslim edilmesinden memnun olmadığını;[3] Muhammed Ferid'in günlüklerinden, Çavîş'in, Darülfünun nizamnamesinin hazırlanma sürecinde Fransa üniversitelerini incelemek üzere Paris'e gittiğini, okulun planlarını hazırlamak üzere Mühendis Nihad Bey'in görevlendirildiğini;[4] Şekib Arslan'ın hatıralarında ise Arslan, Abdülaziz Çavîş ve Şeyh Abdülkadir Mağribi'nin beraber Medine'ye giderek okul arazi ve binasının ayarlayarak açılış yaptıklarını öğreniyoruz.[5]

C. Hâtıratların ekseriyetle asker, mebus, alim, aydın gibi yerel elitler tarafından yazılmış olması bu metinleri aynı zamanda merkezi elitler açısından da birer kaynak durumuna getiriyor. Metinlerin hemen tamamının menfi olarak resmettiği Cemal Paşa'yı bir yana bırakırsak, örneğin Emir Şekip Arslan'ın hatıraları Meclis-i Mebusan ve Enver Paşa hakkında; Muhammed Ferid'in hatıraları İstanbul hükümetinin işbirliği yaptığı Arap unsurlar ve bilhassa Cavit Bey'in savaş sırasında Avrupa'da yürüttüğü faaliyetler hakkında; Cafer el-Askeri'nin hatıraları İngiltere hakimiyeti altındaki Mısır'ı batı cihetinden meşgul ederek Kanal seferinin başarıya ulaşmasını temin maksadıyla Trablusgarp'a yapılan gizli sevkiyatların ve bu bölgede Mustafa Kemal ile Enver beyler arasındaki taktik anlayış farkından kay-

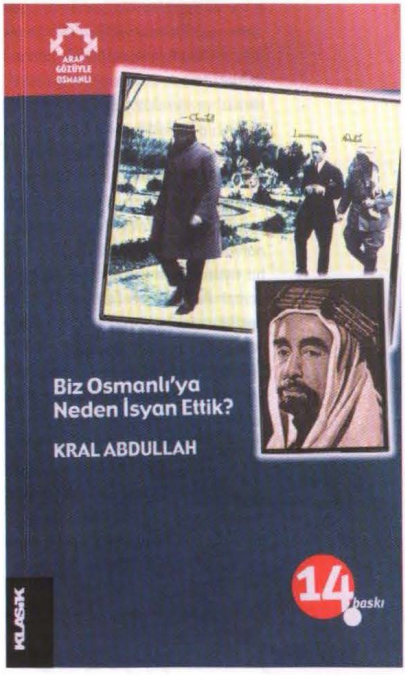
naklanan gerilimlerle bu gerilimlerin askeri birlikler üzerindeki etkileri hakkında; Kral Abdullah ve Selim Ali Selam'ın hatıraları – özellikle mebusluk yaptıkları dönemler için – Osmanlı Meclis-i Umumisi hakkında; Reşit Rıza'nın *Menar*'da yayımladığı yazılarından derlenen hatıraları ise İstanbul'da *Sırat-ı Müstakim* ve *Beyanul Hak* gibi İslamcılık bakımından ıkı önemli dergiye/çevreye dair verdiği bilgilerle öne çıkmaktadır. Kitapların hemen tamamı aynı zamanda merkez teşkilatının taşra temsilcileri hakkında da önemli birer bilgi havuzu mahiyetindedir.

D. Kitaplar aynı zamanda farklı kliklere, siyasi pozisyonlara mensup isimler tarafından yazıldığı için özellikle bağımsızlık sonrası yazılan metinler birer müdafaaname veya yeniden inşa hüviyetinde de okunabilir. Örneğin savaş yıllarında siyasi merkezle yan yana duran ve özellikle Enver Paşa ile gelişkin bir hukuku olan Emir Şekip Arslan'ın hatıraları bir yandan pozisyon tercihinin gerekçelendirilmesi diğer yandan da aldığı bu pozisyon için kendisine yöneltilen eleştirileri bertaraf etmeyi ve hatta bu eleştirilerin haksız olduğunu ortaya koymayı da amaçlamaktadır. Keza savaş boyunca Cemal Paşa'nın yakınında bulunan ve Çanakkale heyetinde yer alan Muhammed Kurd Ali de hatıralarında Arap milliyetçisi olarak kendisinin Cemal Paşa ile teşrik-i mesai edebiliyor olmasını izah etmeye çalışır ve bunu Avrupa devletleri ile iş yapmaya yanaşmayan, vatanperver bir duruşun netıcesi olarak açıklama yoluna gider. Öte yandan Cemal Paşa'nın Çanakkale'ye gönderdiği heyet içerisinde yer alan ve bu seyahatin bir ürünü olan *Türklerle Omuz Omuza* kitabının dört müellifinden birisi olan Muhammed Kürd Ali yıllar sonra yazdığı hatıralarında bu kitabın muhtevasını onaylamadığını aktaracaktır.[6]

E. Ekseriyetle milliyetçi çevreler tarafından kaleme alınan bu hâtıratlar Arap milliyetçi hareketlerinin kurumsal ve toplumsal zeminine, siyasal/sosyal ilişki ağlarına dair tespitlerde bulunma imkanı da sağlıyor. Bu bağlamda Selim Ali Selam Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Islahat Partisi'nın; İzzet Derveze Hürriyet ve İtilaf Fırkası, el-Lâmerkeziyye Partisi ve el-Fetât Cemiyeti'nin; Cafer el-Askeri Hizbü'l Ahd'in; Muhammed Ferid başkanı olduğu Hizbü'l Vatani'nin şubeleri, mensupları, teşkilatları, temel talep ve politikaları, ittifak arayışları, rakipleri, parti içi hizipleşmeler vb. gibi hususlara dair önemli bilgiler aktarırlar. Keza bütün bu hareketlerin nâşir-i efkarları olan matbuat organları ve kitaplar da haklarında yoğun bilgiler edinilebilecek başka bir boyutu teşkil etmektedir. Metinlere bakıldığında Arap milliyetçiliğinin entelektüel ve kurumsal merkezlerinin Mısır ve Suriye olduğunu, Hicaz'ın bu büyük resim içerisinde oldukça küçük bir yer işgal ettiğini ifade etmek mümkün. İlerleyen satırlarda daha etraflı ele alınacağı üzere kendisini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (ve istibdadının) karşısında konumlandıran bir anlatı kurmayı tercih eden Arap milliyetçiliğinin muhalefet ve örgüt kültürünün İttihat ve Terakki'den mülhem olduğunu, daha analojik bir ifade ile bu örgütlerin İttihat ve Terakki'nin paltosundan çıktıklarını söylemek de mümkün. Cafer el-Askerî'nin Arap milliyetçi subaylar arasında kurdukları Hizbü'l Ahd'in kuruluşu çerçevesinde anlattıkları bu bakımdan kayda değer:

> Beşiktaş'taki dairemizi partimizin merkezi haline getirdik. Arap subayları yemin etmeleri için gece karanlığında gizlice buraya getiriyorduk. Bu arada, eve getirdiğimiz kişilerin gözlerini bağlıyor ve yerimizi anlamalarına izin vermiyorduk. Gelenler Kuran ve tabanca üzerine el basıyor, ölümüne yol açsa bile Hizbü'l Ahd'den alacağı emirlere göre hareket ederek kendini Arapların hizmetine adayacağına ve bağımsızlık için çalışacağına yemin ediyordu. Yemin merasimi baştan ayağa siyah elbiseler giymiş üç kişinin huzurunda yapılıyordu. Yeni üyeler, kendilerini yemin merasimine getiren üye dışında hiçbir kimseyi tanımıyorlardı. İstanbul'da bulunan Arap subayların birçoğu Hizbü'l Ahd'e katıldı.[7]

F. Hâtıratlarda göze çarpan hususlardan bir diğeri ise hatıralarını çok geniş bir şekilde kaleme alan İzzet Derveze[8] ve kısmen Muhammed Kürd Ali dışındaki yazarların[9] II. Abdülhamit döneminden ancak değiniler şeklinde bahsetmeleri veya hiç bahsetmemeleridir. Bunun en önemli sebeplerinden birisinin hemen bütün anlatılarda Arap bağımsızlık hareketinin genelde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, özelde ise Cemal Paşa'nın siyaset tarzının bir aksülameli olarak kurgulanması ve II. Abdülhamit anlatısının bu kurguyu zayıflatacağı düşüncesi olmalıdır. Mesela , Selim Ali Selam hatıralarına "çokça açıklama yapmalsıl ve birçok şeyi gözden kaçırma ihtimali söz konusu" olduğu ve "savaştan önceki birçok önemli meseleyi ihmal etmemek" için daha öncesi ile değil II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlamayı tercih eder.[10] Yahut Cafer el-Askeri Trablusgarp ve sonrası savaş tecrübelerine ilişkin verdiği onca detaya mukabil, II. Abdülhamit döneminde okuduğu Mekteb-i Harbiye yıllarından sadece birkaç sayfa[11] ve ancak umumi bazı tenkitleri zikretmek su-

retiyle bahseder. Kral Abdullah'ın yıllar sonra yazdığı hatıralarında II. Abdülhamit ile ilgili tespitinin yukarıda varlığına işaret ettiğimiz kurgu bağlamında değerlendirilebileceğini söylemek yanlış olmasa gerektir:

> Bence Sultan Abdülhamid İslâm dünyasının son büyük sultanıydı. Onun tahttan indirilmesinden sonra meydana gelen olaylar, Kufe ve Mısırlıların Hz. Osman'a yaptıklarından sonra meydana gelen olaylara benzer. Hz. Osman nasıl fitne ile Müslümanlar arasında sınır idiyse, Abdülhamid de bu çağda insanlarla fitne arasındaki perdeydi. Bu perde yırtılınca fitne ortaya çıktı.[12]

Abdulhamit dönemi ile ilgili bu tavra mukabil İttihat ve Terakki, Cemal Paşa, I. Dünya Savaşı gibi hususlar bütün bu hâtıratların en belirgin ve bariz başlıklarını/temalarını oluşturmaktadırlar. Bu noktada hemen bütün anlatılar Halife/Sultan'ı değil İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni merkezi aktör olarak ele alır ve "öteki"lerden biri olarak onu inşa eder. Dolayısıyla Arap bağımsızlık hareketi, aynı zamanda, İttihat ve Terakki Cemiyeti politikalarının doğal bir sonucu olarak ortaya koyulur. Bu anlatıda, İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkçü/Turancı politikaları ile Arapları Türkleştirmeyi (tetrîk) amaçlayan[13] veya Türk birliğini, İslam birliğinden daha ziyade önemseyen bir pozisyonu temsil eder.[14] Enver Paşa bu tablonun dışında İslam birliğini savunan[15] bir figür olarak yer alırken, Talat ve Cemal Paşa'lar ve hatta İttihat ve Terakki idaresi Türkçü/Turancı politikanın sahipleri olarak resmedilirler. İttihat ve Terakki ile en yakın ilişkiler içerisinde olan Emir Şekib Arslan'ın dahi savunduğu bu görüşe[16] hemen her metinde yer verilmekte ve milliyetçiliğin dozu arttıkça Türklerin Araplara sıyaset hakkı, kimi metinlerde ise yaşam hakkı tanımayacağı[17] (Tetrîk/Türkleştirme politikası uygulayacağı) düşüncesi zikredilir. Kudüs'te Osmanlı karargâhında görev yapan genç Arap milliyetçisi İhsan et-Tercüman'ın *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916* isimli günlüğünde (Mart 1915 – Ağustos 1916) bu çerçevede kullandığı "Vahşi barbar Cengiz devleti", "Cengiz kavmi", "Timurlenk'in milleti", "Cengiz Han'ın devleti", "Cengiz hükümeti"[18] gibi ifadeler bu anlayışın vardığı noktaları göstermesi bakımından önemlidir.

FRAGMANLAR: CEMAL PAŞA, ŞERİF HÜSEYİN VE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ

I. Dünya Savaşı'nın hemen başında Suriye'ye gelen ve savaşın bitimine kadar bölgenin adeta tek hâkimi durumunda bulunan Cemal Paşa, yukarıda bahsedilen "öteki" kurgusunun en canlı figürlerinden birisini teşkil etmektedir. Osmanlı siyasi merkezi ile ilişkisi ne olursa olsun, bütün yazarlar Cemal Paşa'yı tenkit etme noktasında birleşmektedirler. İttihatçı Emir Şekip Arslan'ın satırlarında "zorba"[19] olan Cemal Paşa için, milliyetçi tarih yazımında ise çok daha sert ifadeler kullanılır ki bunların en yaygın olanı "seffah/kan dökücü" dür.[20] Bu bağlamda, Cemal Paşa'nın bölge halkının ileri gelenlerinin bir kısmını idam ettirmesi ve daha büyük bir kısmını ise Anadolu'ya sürgüne göndermesi bu müşterek tenkit alanının merkezini teşkil eder. Fransız Konsolosluğu'nun el koyulan ve el-Lâmerkeziyye partisinin Mısır'daki merkezinden elde edilen evrak üzerinden yapılan yargılama sonrasında verilen idam kararları bölge milliyetçilik tarihi bakımından da önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiş ve aktivist karakterini daha baskın hale getirmiştir. Bu tavır değişikliğinin çok tipik örneklerinden birisini, Enver ve Mustafa Kemal Beylerle silah arkadaşlığından başlayıp Şerif Hüseyin'in yanında Osmanlı'ya karşı savaşmak şeklinde seyreden Cafer el-Askeri'nin kariyerinde görebiliriz:

> Haziran 1915'te Türkiye'de ayrıldığımdan beri olan bitenden haberim yoktu. Doktor Abdurrahman Şehbender de ziyaretime geliyor ve Seffah Cemal Paşa'nın Suriye'de yaptıklarını, İttihat ve Terakki'nin Arap davasıyla mücadele etmek için aldığı kararları anlatıyordu. Doktoru daha önce bizzat tanımadığım ve anlattıklarını destekleyen herhangi bir bilgiye sahip olmadığım için, söylediklerine hemen inanmıyordum.
>
> Birgün Doktor Şehbender Suriye'de çıkan er-Re'yu'l-âmm gazetesini getirdi. Gazetede Cemal Paşa'nın bir açıklaması vardı. Paşa açıklamasında, Arap dünyasının ileri gelenlerine uyguladığı idam kararını temize çıkarmaya çalışıyordu.
>
> İdam edilenler arasında Selim el-Cezâiri'nin ismini gördüm. Aynı zamanda el-Ahd Partisi'nin kurucularından biri olan bu azız dostumun ismini gazetede görmek bana çok dokundu, uzun süre ağladım. (...) Ayrıca şunu da anladım ki, aralarında el-Ahd Partisi'nin de bulunduğu birçok gizli Arap cemiyeti Cemal Paşa ve İttihatçıların öfkesini üzerlerine çekmiş, bu cemiyet ve partilerin üyeleri tutuklanmış, eziyet, tahkir veya işkenceye maruz bırakılmışlardı. Bu yüzden intikam almaya ve bulduğum ilk fırsatta Mekke Şerifi'ne katılmak için her yolu denemeye karar verdim.[21]

Nitekim el-Askeri bundan çok kısa bir süre sonra, Reşid Rıza ile birlikte İngiliz hapishanelerini dolaşacak, Şerif Hüseyin ordusuna gönüllü katılmaya ikna edeceği tutsak esirlerle birlikte Emir Faysal'ın birliklerine iştirak edecektir. İlerleyen satırlarda daha tafsilatlı ele alınacağı üzere Şerif Hüseyin de isyan hareketini bu idamlardan sonra başlatacaktır. Cemal Paşa'nın idamlar nedeniyle başta Araplar olmak üzere hemen her kesim tarafından tenkit edilmesinin temelinde yargılama sürecinin hukuken yeterli dayanaklardan yoksun olması ve siyaseten 1913 Arap Kongresi sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongreyi tertip eden Arap aydınlarıyla İstanbul'da vardığı anlaşmaya riayet etmemesi düşüncesi yer alır. Bu bağlamda, el-Lâmerkeziyye delegesi olarak Arap Kongresi'ne katılan ve kongre başkanlığını yürüten, İstanbul'la yapılan anlaşmanın ardından Meclis-i

Ayan üyesi yapılan ve fakat Âliye'de yargılanarak idama mahkum edilen Abdülhamid ez-Zehravi bu sürecin simgeleşen isimlerden birisini teşkil eder. O tarihlerde Avrupa'da Osmanlı lehine temaslarda bulunan Mısır merkezli Hizbü'l-Vatanî reisi Muhammed Ferid'in günlüğüne düştüğü şu cümleler, milliyetçi Arap aydınlarının halet-i ruhiyesini ve idamların uyandırdığı hissiyatı göstermesi bakımından kayda değerdir:

> Bu şahıslar arasında Ayan Meclisi üyesi Abdülhamid Zehravi de vardı. Onu Kanun-i Esasi'nin gerektirdiği şekilde Ayan Meclisi'nin kararını almadan asmışlardı. Bütün bu yapılanlar Mısırlıların Türklerden soğumasına ve Cemal Paşa'nın Mısır'a girmesi halinde bizim nasibimizin de -Suriye'de bizi birçok kez tehdit ettiği gibi- asılmak olduğundan korkmamıza neden oluyordu.[22]

Sonuna kadar Osmanlı çatısı altında formüller arayan Emir Şekib Arslan da Cemal Paşa ile (İttihat ve Terakki ile değil!) aralarının idam hadisesinden sonra açıldığını ifade eder ve bu siyasetin yanlışlığını çeşitli gerekçelerle izah eder. Ona göre asılanların suçu devlete ihanet etmek değil, İttihat ve Terakki'ye muhalif olmaktı ve yargılananlardan bazılarının idamı için yeterli bilgi ve belge yoktu. Şekib Arslan idamların siyaseten yanlışlığını ise "Diyelim ki bu şahıslar gerçekten suçlu ve devlet düşmanıydılar. Savaş döneminde böyle bir meseleyi gündeme getirip önceden affedilmiş kişileri cezalandırmak ve yeni iyileşmeye yüz tutmuş bir yarayı kaşımak siyasi açıdan ne derece uygun olabilir ki?"[23] cümleleriyle ifade eder.

Cemal Paşa'nın, idamların yanı sıra, Türkleştirme (tetrik) politikaları bağlamında da, tenkitlere konu olan bir diğer politikası da yerel ailelerin Anadolu'ya sürülmeleriydi. Gerek idamlar/yargılamalar gerekse sürgünler konusunda Şekib Arslan, Esad Şukayri gibi nüfuzlu isimler aracı olmaya çalışmışlar, idamlar konusunda pek olmasa da sürgünlerin geri döndürülmeleri konusunda

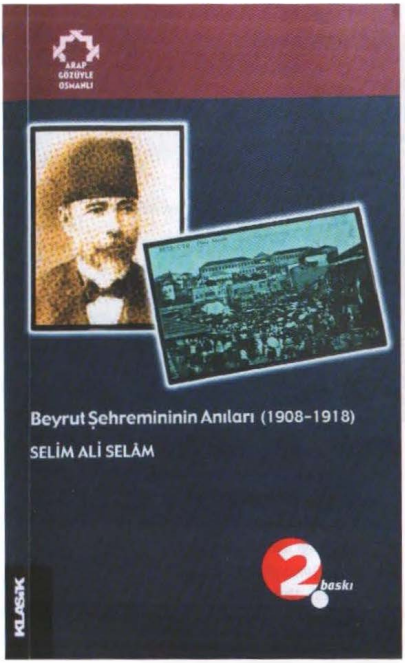
Cemal Paşa'nın Suriye ordusu.

Zafer Toprak arşivi

muvaffak olabilmişlerdir. Selim Ali Selam sürgünlerin memleketlerine dönmesi için izin çıkarılmasını İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Meclis-i Mebusan'daki Arap mebuslar arasında Reji antlaşmasının yenilenmemesi çerçevesinde yapılan pazarlığa ve varılan anlaşmaya bağlar.[24] Müdafaaname mahiyetindeki hâtıratında kendisinin İttihat-Terakki'ye olduğu kadar Araplara da dost olduğunu uzun uzun anlatmaya gayret eden Şekip Arslan, sürgünlerden bahsettiği sayfalarda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yapılan görüşmelere temas etmez. Ancak şahsi gayretleri ile (Enver Paşa ile yakın ilişkileri olduğunu hatırlayalım) sürgünlerin devletten aldıkları tahsisatların artırılmasını ve bazı sürgünlerin dönüşünü sağladığını hatta bazı sürgünlerin de tahsisat alıyor olmaları hasebiyle dönmek istemediklerini belirtir.[25]

Cemal Paşa'nın idam ve sürgün politikasının Arap milliyetçi hareketi bakımından yeni bir faza geçildiği döneme işaret ettiğini yukarıda belirtmiştik. Hiç kuşku yok ki bunun en önemli göstergelerinden birisini Şerif Hüseyin isyanı teşkil etmektedir ki bu yazı çerçevesinde temas edilen hâtıratlar da büyük ölçüde bu inancı yansıtmaktadır. Bununla beraber buradaki sebep sonuç ilişkisinin zamanlama açısından kurulabileceğinin altını çizmek gerekir. Zira Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal vasıtasıyla Cemal Paşa'dan idamları durdurmasını istemesi ve aldığı olumsuz cevap üzerine isyan hareketini başlatması şeklinde kurgulanan bu hikayenin,[26] İngiltere ile Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Abdullah üzerinden, görüşmelerin başladığı 1914 yılına giden bir temeli olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Kral Abdullah hatıralarında isyandan çok zaman önce Lord Kitchener ile ilk görüşmesinin Hidiv'in teşviki ile olduğunu anlatırken,[27] Muhammed Ferid de Şerif Hüseyin isyanını haber aldıklarında (23 Haziran) Lozan'da Hıdıv Abbas Hilmi ile beraber olduklarını, Hıdıv'in olayı duyunca, "eskiden beri Araplarla yürüttüğü gizli işleri" anlattığını kaydeder. Muhammed Ferid ayrıca dolaylı bir şekilde de olsa Hidiv'in bu süreçte rol ve inisiyatif sahibi olamadığı ve kendi "Mısır Sultanlığı ve Arap hilafeti" projesinin tehlikeye girdiğini düşündüğü için rahatsızlık duyduğunu belirtir.[28] Şu durumda anlaşılan o ki, Faysal'ın Suriye'deki temaslarının amacı Cemal Paşa'yı idam fikrinden vazgeçirmekten ziyade Suriye bölgesinde milliyetçi Arap merkezleriyle koordinasyonu sağlamaktı.[29] Herhalde Şerif Hüseyin, bu idamlar üzerinden isyanın daha geniş bir tabana yayılabileceği uygun bir konjonktürün oluştuğunu düşünmüş olsa gerekir.[30] Cafer el-Askerî örneğini hatırlarsak bunun çok da yanlış bir düşünce olmadığını söyleyebiliriz.

İzzet Derveze hatıralarında bu isyanın "aydın gençler ve bilhassa milliyetçi hareket ve teşkilatlarla irtibatı olan gençler üzerinde olumlu

tesirlerde bulundu"gunu söyler.[9] Bu aydın ve milliyetçi hareket ve teşkilatlarla irtibatlı gençlerden birisi olan İhsan et-Tercüman'ın Kudüs'te iken Şerif Hüseyin isyanını haber aldığında günlüğüne düştüğü notlar Derveze'yi doğrular niteliktedir:

> Bugünlerde Şerif Hüseyin Paşa devlete karşı isyan bayrağı açtı. (...) Evet, başlangıç budur işte, hamle budur işte. Irkını (cins) seven her Arap sevinsin bu işe. Nasıl sevinmesin, ürünümüzü, neslimizi, halkımızı perişan eden bu zorba, zalim milletin muamelesinden sonra nasıl sevinmesin. (...) Allah Hicazlı adamın yolunu açık etsin! (...) Senin de bu kutlu mücadelenin de sonunu hayr etsin! Mücadeleniz bütün Arap dünyasında yayılsın da bu uğursuz yönetimden kurtulalım.[12]

İsyanın ve isyan sonrası yeni durumun milliyetçi, eğitimli ve genç çevrelerin dışında büyük kalabalıklar tarafından benimsenmesini sağlamak için İngiltere etkisindeki Mısır'dan ve Fransa hakimiyetindeki Fas ve Tunus'tan hacca gidilmesine izin verilmiş, bazı ekonomik kolaylıklar gösterilmiş ve hacıların yanı sıra ulema heyetleri de gönderilmiştir. Muhammed Ferid bu hac politikasını aynı zamanda "Şerif Hüseyin'in bağımsızlığı kazandığını ve Türklerden tamamen ayrıldığını göstermek"[13] amacı taşıdığını söyler ki Reşit Rıza'nın Hicaz seyahati notlarını da bu bağlamda değerlendirmek icap eder.[14]

Yine de bu, isyanın geniş bir toplumsal zemine oturduğu intibaını vermemelidir. Zira yine Derveze, Cemal Paşa'nın Şeyh Esad Şukayrî, Abdurrahman el-Yusuf ve Muhammed Fevzi el-Azm'den oluşan bir heyeti Şerif Hüseyin karşıtı propaganda yapmaları için Medine'ye gönderdiğini, bunların yanı sıra diğer Arap ileri gelenlerinin de katıldıkları bu propaganda faaliyetlerinin Mısır, Hindistan ve Arap memleketlerinde küçümsenemeyecek bir tesiri olduğunu kaydeder.[15] Keza, Şerif Hüseyin isyanının askeri kanadındaki en önemli isimlerden birisi olan (Emir Faysal'a bağlı birliklerin başında bulunmaktadır) Cafer el-Askeri'nin bu bağlamda aktardığı bilgiler de konumuz açısından kayda değerdir, "Azımsanamayacak miktarda Arap subayı"nın muhtelif sebeplerle harekete destek vermediklerini belirtir.[16] İsyan ordusunun en önemli asker kaynağını İngilizlere esir düşen Müslüman/Arap askerler, kısmen yerel halk ve para karşılığında desteklerini alabildikleri bedeviler oluşturur.[17] Bedevilerle bu süreçte kurulan ilişkiler de oldukça kırılgan bir yapı arz etmektedir:

> İnce elbiselerini giymeyi tercih ediyorlar ve umursamaz bir tavırla uygunsuz tabiat şartlarına kendilerini maruz bırakıyorlardı. Üstelik sağlıkla ilgili emir ve tavsiyelere de kulak asmıyorlardı. Bu konularda üstlerinin yaptıkları baskılara çoğu zaman karşı çıkıyorlardı. Dağılacakları ve yanımızdan ayrılacakları endişesiyle susmak zorunda kalıyorduk.[18]

Hiç kuşku yok ki II. Meşrutiyet öncesi için Arapçılığın kurumsal merkezi Mısır, entelektüel merkezi ise Mısır ve Suriye'dir. Arap milliyetçiliğini ve milliyetçilerini yeknesak bir bütün olarak göremeyeceğimiz gibi bunların tek bir kurtuluş reçetesine sahip olacaklarını da düşünmemeliyiz. Bu bakımdan, Şerif Hüseyin isyanını ne büyük bir isyan ne de bütün Araplaların katıldığı bir isyan olarak görmek doğru olmayacağı gibi meselenin anlaşılmasını da zorlaştırmakta, diğer aktörlerin ve eylemlerin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Oysa isyan dışında farklı reçete arayışlarının varlığından da rahatlıkla bahsedilebilir ki bu yazı çerçevesinde kullanılan hâtıratlardan birkaçı bile bu çeşitliliği yansıtmaya yetecek veriler içermektedir.

Bütün gayesini üzerinde İngiltere'nin veya başka bir yabancı unsurun söz hakkının olmadığı, "Mısır Mısırlılarındır" sloganıyla ifade eden Hizbü'l Vatanî reisi Muhammed Ferid'in günlükleri bize birkaç farklı tablo sunmaktadır. Muhammed Ferid Mısır'ın kesinlikle bağımsız olması gerektiğini, bunun olmaması halinde Osmanlı-Mısır ilişkilerinin ancak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu benzeri bir formda, başka bir ifade ile iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde İstanbul'a/Halife-Sultan'a bağlı olarak seyredebileceğini savunur. Buna mukabil Hizbü'l Vatanî'ye hakim olmaya çalışan Şeyh Abdülaziz Çaviş öncülüğündeki bir başka grup ise Mısır'ın yoluna Osmanlı hakimiyetinde devam etmesi gerektiği fikrindedir. Tabii bütün bunların, Kanal Harekâtı'nın başarıya ulaşacağı ve Cemal Paşa'nın Mısır'ı alacağı düşüncesiyle gündeme gelen söylemler olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekiyor.

Osmanlı idaresini tahammül edilemez bir istibdat olarak gören Dördüncü Ordu'nun Kudüs'teki karargahında vazifeli olan et-Tercüman'ın gelecek tasavvuru Mısır merkezlidir ve yaklaşık bir yıl boyunca tuttuğu günlüğünde sık sık Filistin'in Mısır'la birleşmesi dileklerini yineler:

> Biz Türk baskısı altında bulunuşumuzun çıkarlarımıza zarar verdiğini düşünüyoruz. (...) Şimdi

> Osmanlı bizim ülkelerimizi bir sömürge gibi almış. Fakat biz öyle değiliz. Biz bu devletin yönetimine ortağız. Ama Türk baskısından kurtulacağımız, bağımsızlığa kavuşup Mısır'a dahil olacağımız bir gün elbette gelecektir.[39]

Selim Ali Selam'ın öncü temsilcilerinden olduğu Beyrut merkezli Islahat Hareketi ise esas itibarıyle idari reform talepleri ile ön plana çıkmaktadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Mısır merkezli el-Lâ-Merkeziyye Cemiyeti ile de dirsek temasında olan bu hareket, devletin mevcut durumunu düzeltmek için adem-i merkeziyetçi anlayışın hakim olduğu bir dizi ıslahat talep eder[40] ve bu çerçevede de vilayet kanunun değişmesi için yerel ve merkezi düzlemde girişimlerde bulunur. Siyasi merkez ile en yakın ilişkiler içerisinde olan Şekib Arslan, bağımsızlık ya da federatif yapı taleplerinde bulunmaz ancak onun da yerel taleplerin dikkate alındığı ve yerel kurumların daha etkin olduğu bir sistem beklentisi içerisinde olduğu söylenebilir. Şekib Arslan'ı diğerlerinden ayıran nokta ise, merkezin ya da İttihat ve Terakki'nin bu talepleri dikkate aldığına ve şayet savaş çıkmasaydı uygulayacağına olan inancıdır: "Eğer şu uğursuz Dünya Savaşı olmasaydı devlet o günlerde Türklere, Araplara ve bütün Müslümanlara birçok iyilik getirecek yepyeni bir döneme girmişti. Ancak takdir buna müsaade etmedi."[41]

Yukarıda Şerif Hüseyin isyanının geniş bir toplumsal zeminden mahrum olduğunu, ancak belirli kesimler tarafından desteklendiğini ifade etmiştik. Bu durum genel manada Arap milliyetçi hareketleri için de geçerli midir? Bu soruya net bir cevap vermek güç olsa da yine hâtıratlardan hareketle birtakım ipuçlarına ulaşılabileceğini söylemek de mümkün. İhsan et-Tercüman, günlüğünün 7 Mart 1915 tarihli sayfasına şu cümleyi yazar: "Yaptığı bütün haksızlıklara ve bu sert muameleye karşın ahalinin hükümeti nasıl destekleyebildiğine şaşırıyorum."[42] İzzet Derveze ise yıllar sonra yazdığı hatıralarında yabancısı olmadığımız şu tespiti yapar:

> Biraz evvel söylediklerimiz öncelikle son derece sınırlı bir sayıdaki münevver, kültürlü siyasetçi ve gençler için, ikinci olarak da bu çevrelerle irtibatı olan bilhassa büyük kentlerin sakinleri için geçerlidir. Arap halkının büyük çoğunluğu ise bu işe milliyetçi düşünce ile uyumlu ve Arap hareketinden memnun olduklarını söylemeyi mümkün kılacak kadar taraftar değildi. Bu büyük çoğunluk açısından milliyetçi aydınların üstlendikleri bu hareket ve savaşın ilanından önce Arapların hakları, talepleri ve bunların izahına dair yaptıkları çağrılar, [sadecel dikkat çekici ve uyuşuklluktan uyarıcı bir özelliğe sahipti.[43]

Aynı şekilde halkın çoğunluğundan olmayıp, açık ve itibarı olan seçkin tabakalarından sayılan muhafazakarlar, görenekçiler ve meşayih de -bunların bilhassa mevki sahibi olanları- Arapçı fikirleri benimsemiyor ve çekimser tavır takınıyorlardı. Bunların bir kısmı bu harekete soğuk bakıyor, bazıları ise ona düşmanca saldırıyordu. Bu tabakaların nazarında birlik, dini-İslami birlikten ibaretti.[44]

Biraz propaganda halkın Türk yönetimi ve hilafetinden razı olmasına yetiyordu.[45]

SERMAT ASLANER
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

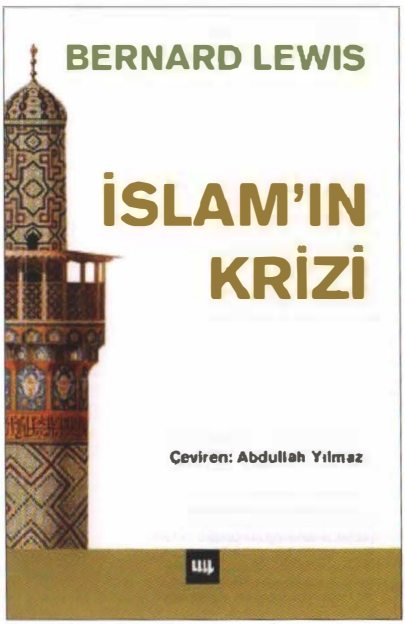
1 Bu çalışma daha geniş bir hâtıralı literatürü üzerinden yapılacak daha tafsilatlı bir çalışmanın parçası olarak hazırlanmıştır.
2 Emir Şekip Arslan, Enver, Talat ve Cemal Paşa'nın 1. Dünya Savaşı sonrası hayat hikayelerini ve devam edegelen ilişkilerinin muhtevasını anlattığı eserinin ismi İttihatçı kadro içerisinde Enver Paşa'yı daha farklı bir yerde konumlandırdığını da hissettirmektedir- *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları* Bu metnin tercümesi Şekib Arslan'ın hatıraları içerisinde de yayınlanmıştır
3 Kral Abdullah, *Biz Osmanlıya Neden İsyan Ettik*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017 (1. baskı 2006), s. 74-75.
4 Muhammed Ferid, *Mısır Muarrirlarından*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007, s. 70, 188
5 Emir Şekib Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005, s. 67.
6 Muhammed Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014 (1. baskı 2006), s. 376
7 Cafer el-Askeri, İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli, İstanbul: Klasik Yayınları, 2008. s. 177.
8 İzzet Derveze, *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007. ss. 3-240
9 Muhammed Kürd Ali, a.g.e., s. 1-74
10 Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremininin Hatıraları (1908 1918)*, 2. bs., İstanbul: Klasik Yayınları, 2009 (1. Baskı 2005), s. 81
11 Caferel-Askeri, a.g.e., s. 4-7
12 Kral Abdullah. a.g.e., s 18
13 Derveze, a.g.e., s. 359.
14 Muhammed Ferid, a.g.e., s. 339-342, 346
15 a.g.e., s. 346.
16 Emir Şekib Arslan, a.g.e., s. 113; ayrıca bkz. Derveze, a.g.e., s. 422
17 Abdurrahman el-İngilizi'nin bu mealde görüşleri için bkz. Derveze, a.g.e., s.
18 İhsan et-Tercüman'ın bu ifadeleri için bkz. *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012, s. 243, 256, 271, 289.
19 Emir Şekip Arslan, a.g.e., s. 101.
20 Örnek olarak bkz. Derveze, a.g.e., s. 322, 320, 348, 401; Selim Ali Selam, a.g.e., s. 168.
21 Cafer el-Askeri, a.g.e., s. 93-94.
22 Muhammed Ferid, a.g.e., s. 352. Muhammed Ferid bu konu hakkında görüştüğü Ahmet Rıza Bey'in de yapılanları desteklemediğini defterine kaydemiştir. Bkz. a.g.e., s. 352
23 Şekib Arslan, a.g.e., s. 193. Selim Ali Selam da hatıralarında bölge valilik yapan Bekir Sami Kunduh'un Talat Paşa'ya "Arap sorununu alevlendiren şey bizzat Cemal Paşa'nın uygulamalarıdır" dediğini kaydeder. Bkz Selim Ali Selam, a.g.e., s. 136
24 Selim Ali Selam, a.g.e., s. 170-173
25 Emir Şekib Arslan, a.g.e., s. 94-95
26 İhsan et-Tercüman günlüğüne isyanın sebeplerine ilişkin redavülde bulunan gerekçelerin Şerif Huseyin'in idamların affedilmesi yönündeki talebinin reddedilmesi ve bedevilere ihzaz demiryolu nedeniyle uğradıkları zararı telafi sadedinde verilen paranın bu sene ödenmemesi olduğunu kaydediyor. Bkz. İhsan et-Tercüman, a.g.e., s. 290
27 Kral Abdullah, a.g.e., s. 61
28 Muhammed Ferid, a.g.e., s. 351
29 Kral Abdullah, a.g.e., s. 97.
30 İlk idamlar 6 Mayıs 1916'da, Şerif Hüseyin isyanı ise 10 Haziran 1916'da gerçekleşir. Kral Abdullah hatıralarında ayaklanmanın başlayacağı zamanı belirtmenin Suriye'deki Arap gruplara bırakıldığını kaydeder. Bkz., a.g.e., s. 97.
31 İzzet Derveze, a.g.e., s. 421.
32 İhsan et-Tercüman, a.g.e., s. 289, 290
33 Muhammed Ferid, a.g.e., s. 363.
34 Bkz. Reşit Rıza, *İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007, ss. 245-346
35 Derveze, a.g.e., 412-413. Cafer el-Askeri 1919'da Halep askeri valisi iken şehirde Osmanlı propaganda ve desteğinin hâlâ bir tehdit unsuru olarak varlığını sürdürdüğünden bahsetmektedir. Bkz. Cafer el-Askeri, a.g.e., s. 166.
36 Cafer el-Askeri, a.g.e., s. 178.
37 A.g.e., s. 107.
38 A.g.e., s. 149.
39 İhsan et-Tercüman, a.g.e., s. 158
40 Bu taleplerin bir hülasası için bkz. Selim Ali Selam, a.g.e., s. 95-96.
41 Şekib Arslan, a.g.e., s. 70.
42 İhsan et-Tercüman, a.g.e., s. 177
43 Derveze, a.g.e., s. 421
44 A.g.e., s. 422
45 A.g.e., s. 349. Cemal Paşa tarafından Suriye, Halep ve Filistin'i temsilen ulema, meşayih, gazeteci ve aydınlardan oluşan otuz bir kişilik bir heyetin, Ağustos 1915'de gerçekleşen ilk idamlardan yaklaşık bir ay sonra Anadolu üzerinden önce İstanbul'a ve ardından Çanakkale cephesine yapılkarı seyahati gün be gün anlatan ve heyetin gerek seyahat sırasında gerekse dönüşte pek çok yerde verdiği çok sayıda konferansın bir kısmının metinlerini içeren ve devlet tarafından neşredilen *Türklerle Omuz Omuza* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017) kitabını bu doğrultuda değerlendirmek gerekir.

BERNARD LEWIS'İN ARDINDAN

ALİM ARLI

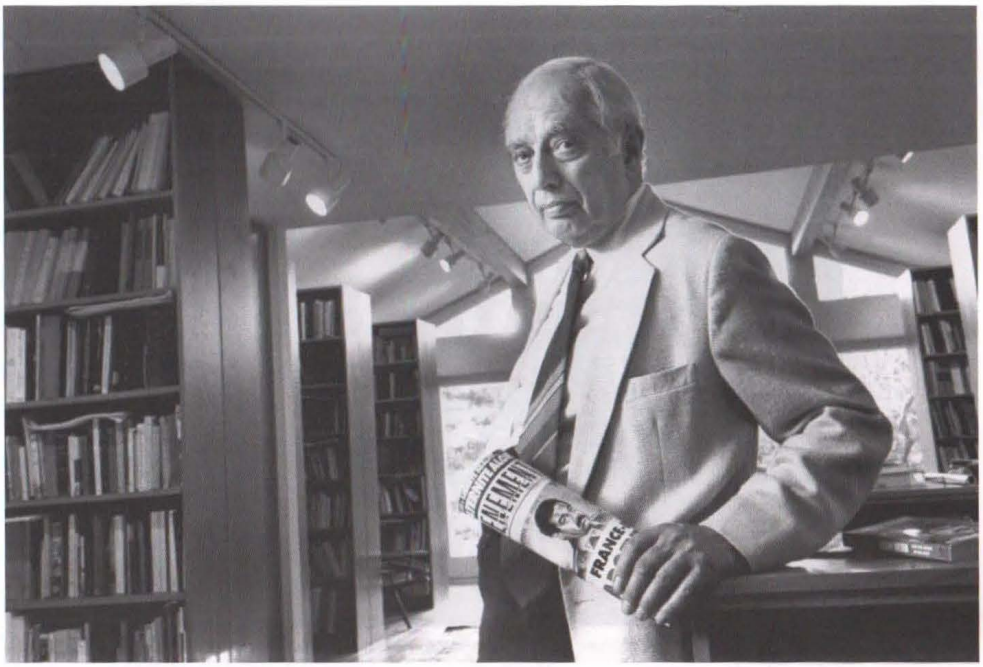
Hayatı I. Dünya Savaşı yıllarında başlamış, iki savaş arasının krizlerle dolu yıllarını ülkesi İngiltere'de yaşamış, Soğuk Savaş yıllarındaki kariyeri Birleşik Krallık'ın sönümlenen hegemonik konumu kadar İsrail'in kuruluşundaki politik ve metafizik sancıların belirleyiciliğinde geçmiş, bildiği çok sayıda dil ve entelektüel ilgi alanının genişliği ile geniş bir şöhret kazanmış olan tarihçi Bernard Lewis, 19 Mayıs 2018'de 101 yaşında öldü.

Döneminin etkili bir tarihçisi olarak Arap halkları tarihi, modern Türkiye tarihi ve ilgili birçok alanda otuzun üzerinde kitap ve çok sayıda makale yazdı. Kariyerinin en iyi dönemi olan 1980'lerin başında, kendisini büyük bir entelektüel çatışmanın göbeğinde bulurken, hayatının ilerleyen dönemi akademik kimliğinin yanında politik tercihleriyle de ilgili bir kamusal eleştiri dalgası altında geçti. Geniş dönemler içinde, İslâm tarihi ve kendi ifadesiyle "Orta Doğu tarihçiliği" alanlarında eserler veren Lewis, özellikle Amerikan Cumhuriyetçileri ve Siyonist hareket için büyük bir bilgin, geri kalan liberal ve eleştirel kültür çevreleri içinse yeni muhafazakar ve Siyonist politikanın angaje entelektüeli olarak görüldü. Bunlardan hangisiydi acaba? Hiçbiri mi, yoksa her ikisi de mi?

Bernard Lewis'in yer yer oldukça açık sözlü, ancak seçici şekilde kurgulanmış otobiyografisi *Tarih Notları*'nda zengin bir anlatım içinde bu tartışmalı kişiliğin renkli yaşamını görmek de mümkün. Eserin birçok bölümüne sinen gerginliğin odağında onun için olumlu anlamı olan oryantalist sıfatının, Edward Said'in kitabı sonrasında açık bir suçlamaya dönüşmesinin yarattığı sarsıntı yer alır. Yer yer bu suçlamaları cesaretle ele alacağı izlenimi verse de, genelde oryantalistliğin akademik erdemleri sıralanarak konu dağılıyor. Bu kararsız ve yer yer kızgın ruh halini, "doğru ve titiz tarihçiliğin" nasıl olması gerektiğine ve tarihi anlatıda belirli türden bir objektifliği talep etmenin haklılığına dair pasajlar izliyor. Said'in Şarkiyatçılık kitabında, yaşayan oryantalistler içinde ağır şekilde eleştirdiği Lewis'le 1980'lerde alevlenen ve sonrasında geniş bir entelektüel çevre üzerinden de devam eden büyük tartışma, salt akademik gözlüklerle bakıldığında "önemli bir tarihçi" ile "derin bir hümanist"in trajik karşılaşması olarak da gözükebilir. Hatta duyarlı okuyucu fenomenolojik bir mesafe ile baktığında, kendi alanlarında belirli bir otoriteyi temsil eden her iki yazara da şefkat geliştirebilir. Ancak meselenin bu olmadığı açık. Bilginin organizasyonunun, kendi çağının epistemolojik ve politik tehdit ve kısıtları içinde yapıldığı gerçeğine bugün daha yakınız. Yazarın, hatta öznenin ölümünün ilan edildiği bir çağda yaşadığımız için büyük kamusal tartışmaları kişiselleştirerek anlamanın imkânsızlığı da takdir edilebilir. Anglo-Amerikan akademi alanına gömülü kültürel-bilimsel çatışma çizgileri ile politik angajman üretimi arasındaki hassas teraziyi görmek için Lewis ve Said etrafındaki tartışma neredeyse kusursuz bir fırtınaymış gibi incelenmeye uygundur. Bu önemli tartışmayı ve kariyer çizgilerini doğru anlamlandırabilmek için 20. yüzyılı ortaya çıkaran gelişmelerle derin bir diyalog içinde olmak gerektiği de açıktır.

Eserleri ve yaşamlarının çeşitli dönemleri tüm ortamdan yalıtılarak bakıldığında durum daha da ilginçleşebilmektedir. Belki de sonunda tekrar bağlamsallaştırıp toparlamak kaydı ile böyle bir yapıbozumu faaliyeti daha adil değerlendirmeler ve belki daha acımasız kritiklere de kapı açabilir. Yeri geldiğinde Avrupa merkezli tarih kategorilerini Arap ve İslam tarihini açıklamak için yetersiz ve açıkça zayıf gören ancak açık bir özcülükten de kaçamayan bir Ber-

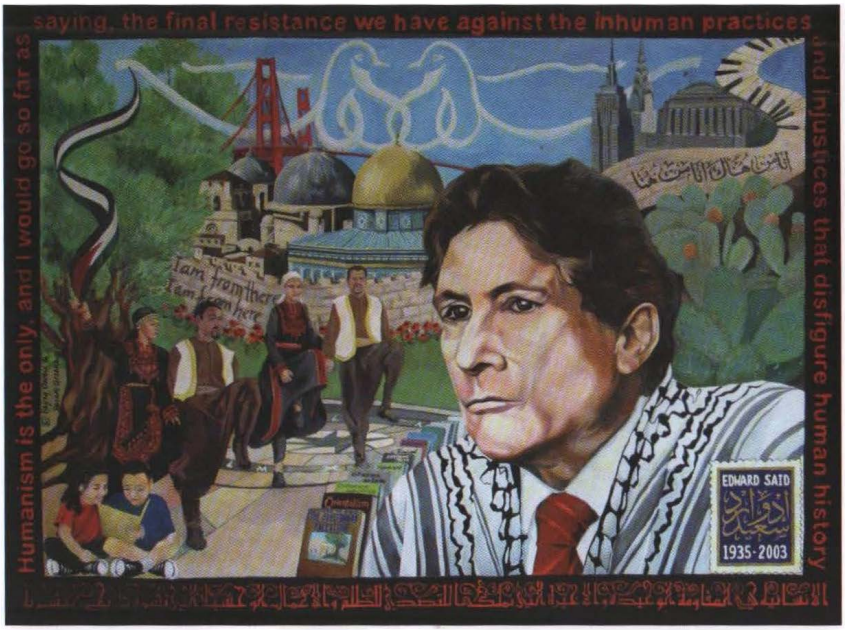
Bernard Lewis çalışma ofisinde.

nytimes.com

nard Lewis karşımıza çıkar. Başka bir yerde ise tarihsel açıklamanın kültürel görelilikten uzak durmasını salık veren, tarihçilik mesleğinin temel objektif erdemlerini savunan ancak İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi geniş kategoriler üzerinden büyük çıkarımlarla ilerlemekten de imtina etmeyen nominalist bir evrenselci gibidir Lewis. Said ise Şarkiyatçılık'tan başlayarak kültürel göreliliğin erdemlerini şarkiyatçıların suratına çarpan ve –felsefi olarak aşmakta zorlandığı- özcülüğün türlü zararlarını tek tek örnekleyen biridir. Ancak bu kişi, entelektüelin konumunu tartışırken "marjinal, sürgün ve yabancı" varoluşunu entelektüelin üzerine giydirerek hümanist bir evrenselciliği gerçekleştirme misyonunu ise ona yörünge olarak belirler. Lewis'de kendi kültürüne, politik angajmanlarına ve yere derin bir bağlılık varken; Said'in diasporik varoluşu kendini bir yer ait hissetmeyi bilgiye haksızlık olarak gören Adornocu bir yersiz yurtsuzlukla iç içedir. Entelektüel alan içinde bu farklılık da birçok çelişki üretir. Pek çok eleştirel entelektüel -içlerinde sayısız Yahudinin de olduğu- Said'in konumunu desteklerken; Lewis'in akademik otoritesini olumlayan yorumlar ABD'nin egemen siyaset ve üniversite çevrelerinden gelir. Şüphesiz kültürel eleştiride alınan mesafe ile politik alan arasındaki uçurumun büyümesinin bir semptomu olarak da okunabilir bu durum. Özetle her iki yazar da kendi standartları içinde karşılaştıkları çeşitli türden çelişkilerle boğuşan ancak politik tutumları itibariyle bilgi eylemine farklı şekillerde bağlanan entelektüeller. Ancak soru ortada durmaktadır. Gerçekte uluslararası akademik kamuoyunu bu kadar derinden bölen tartışmanın kaynağında ne vardı?

Amerikan akademisinin 1950 sonrasında beşeri ve sosyal bilimler ile tarihçilik alanlarındaki hakim konumlarında, yeni kuşakların itirazlarının nasıl idare edileceği ve yaşanan kültürel krizin nasıl kavranabileceği soruları da soruluyordu. Ortaya çıkan derin bölünmenin ulus aşırı politik karşılıkları da şekillenmişti. Bu büyük atılım döneminde, Vietnam Savaşı gençlik hareketini ve kültürünü nasıl derinden etkileyip dönüştürdüyse, İsrail-Filistin sorunu da akademik alanlardaki eğilimleri şekillendirici etkiler üretti. Savaş karşıtı hareket, 68 olayları, linguistik ve postmodern dönüş, *apartheid* karşıtı hareket ve yeni sosyal hareketler gündemi yoğun şekilde işgal etti. Şüphesiz bu etkinin daha geniş kültürel bağlamında, sömürge sonrası dünyada toplumların kendini anlamlandırma çabası gibi boyutlar da vardı. Oryantalizm ve oryantalist mesleği etrafında kopan fırtına; tarihyazımının 19. yüzyıl kategorilerine, tarihe yalnızca siyasi mercekten bakan perspektifin egemenliğine, kültürel özcülüğe, Avrupamerkezciliğe, ulus-devlet önyargılarına gömülü çerçevelerin tamamına ilişkin birikmiş itirazların patlak verdiği yerdi.

Lewis'in akademik nitelikleri ne olursa olsun, böylesi büyük eleştirel yenilenme ortamında işgal ettiği entelektüel konum ve politik tutumlarında büründüğü dil emperyal devirlerin kibrini dışa vuruyordu. Filistin halkına ve topraklarına yönelik açık kolonyal tedhişin politik olarak ko-

San Francisco Eyalet Üniversitesi duvarında Edward Said için yapılmış resim.

alaraby.co.uk

runup kollandığı bir ortamda, durmaksızın Arapların anti demokratik eğilim ve geleneklerinden dem vurmak ve bunu tarihten özenle seçilmiş örneklerle müşfik şekilde formülleştirmek hatta Arap ve İslam kültürleri ile çağdaş dünya arasında karşılaşmayı bir savaş felsefesi şeklinde vazetmek eleştirel entelektüeller için açıkçası dehşet vericiydi. Yine İsrail'in kurumsal devlet tedhişinden söz etmeden veyahut sömürge devirlerin uygulamalarını uysallaştırarak Arap öfkesinin kökenlerini olabildiğince özcü biçimde otantik kültürel temellere mal etmek postkolonyal eleştirinin tüylerini diken diken etmeye yetti. Hatta egemen devletlerce özenle korunan Arap diktatörlük ve monarşilerinin inşasını Arapların "gelenekleriyle" uyumlu olarak yorumlarken, demokratik seçimlerle iktidara gelen Hamas'ı bir demokrasi kuramamakla eleştirmenin tuhaf çelişkilerinden bahsetmeye gerek bile yok. Lewis'e göre Arap ve "Orta Doğu halkları" için tarihsel tablo, günü açıklamak için oldukça açık ve netti. Çünkü demokrasi Anglo-Sakson ulkelerin sorunlarını çözmek için icat ettikleri bir teknik ve tradisyondu. Ne yaparlarsa yapsınlar kültürlerinin temelindeki anti-demokratik öze dönmekten başka pek yol gözükmüyordu. Bu söylem gücünü bütün ömrünü Arap ve "Orta Doğu halklarının" tarihini incelemeye adamış ve oradan büyük dersler çıkarmış olmanın otoritesinden alıyordu. Buradaki ağır önyargılar bir yana, bütün ömrünü anlamak için seferber ettiği Arap halklarına karşı açık sevgisizliği ve mesafesi hakikaten anlaşılması zor bir durumdur.

Lewis anılarında, Said'in takipçilerini kendi çalıştığı alanlardaki ortodoksiyi ele geçirmekle eleştirirken, onların aslında İslam'ı neredeyse sorgulanamaz konuma yerleştirdiklerini çarpıtarak iddia eder. Kendi konumunu akademik olarak saygın bir geleneğin birikiminin hoyratça yok sayıldığı mağdur bir konumda resmeder. ABD başta olmak üzere birçok ülkenin politik karar alıcılarının kendisinin rehberliğine başvurma ihtiyaçlarını ise Said'in izinden giden postkolonyal akademik alanın güncel gelişmeler karşısındaki körlüğünün bir kanıtı gibi sunma eğilimdedir. Ona göre, onların sordukları sorular açıkça yanlıştı. Kendisine yönelik eleştirilerin zirveye çıktığı II. Körfez Savaşı yıllarında, kitabına seçtiği başlık oldukça provokatifti: *Yanlış Giden Neydi?* Terör söyleminin gölgesi altında yazılan İslam'ın Krizi kitabında da Körfez'deki yıkıcı savaşların politik, kültürel ve dinsel anlamlarını Amerikan sağının ve siyonist entelektüel hareketin merceğinden okumaya devam etti. Daha ilginç olanı, Avrupa Birliği elitlerine seslenerek göç ve nüfus artışını İslam'ın "Batı"ya doğru yeni yayılma (fetih) hamlesi olarak formüle etmesiydi. Benzer bir vurguyu aynı aylarda Samuel Huntington, ABD sağına Hispanik nüfus ve göç tehdidini işaret edecek şekilde *Biz Kimiz?* kitabıyla yaptı. 1960'larda *Asker ve Devlet*, 1990'larda *Medeniyetler Çatışması* kitaplarını yazan Huntington ile Lewis arasındaki zihinsel yakınlıklar entelektüel tarih yazarları için çok miktarda malzeme sağlar. Huntington ses getiren medeniyetler çatışması tezini doğrudan Lewis'in çalışmalarından hareketle geliştirmişti.

Soğuk savaş döneminde yaşanan sömürgesizleşme ve soğuk savaşın bitişiyle ortaya çıkan kültürel çoğulculuğun, hegemonya ile tarihçi arasında zor bir karar dinamiği yarattığı açık-

ça görülüyor. Harry Harootunian'ın İmparatorluğun Yeni Kılığı'nda da ızah ettiği gibi, sömürgesizleşme ortamının coşkusu içinde özgürleşmenin entelektüel potansiyelleri de belirmişti. Takip eden yıllar imparatorluk ve emperyal ilişkilerin yeniden tesisi yönünde zincirlerinden boşanan zamanı tekrar dizginlemek için tarihçiyi de göreve çağırıyordu. Bastırılanın geri dönüşünün akademik yollarını kuran postkolonyal araştırmacıların çabası tarih yazımını dönüştürse de, bu etkinin ne kadar yayıldığı tartışmalı kalmaya devam etti. Savaşlar, terör, sınır aşan gerilimler başka türlü düşünebilmenin olanaklarını ortadan kaldırmak üzere örgütlenmiş politik tutumlara haklılaştırma araçları verir. Modern zamanlarda savaşların kurucu rolüne dair farkındalığımız son dönemlerde artmış olsa da, her savaş yarattığı dost-düşman tanımlarıyla tarihsel zamanı özcü kategorilerle düşünmeyi salık veren yalınkat anlatılar için alanlar açmaya devam ediyor. Günümüzde entelektüel yenilgilerini örten politik zaferleri, kültürün kalıcı bilgisine sahip olduğu duygusuyla kibirli kehanetlerinin doğrulaması gibi görerek kutlayanlara şahitlik etmek mümkün. Sesi kısılmışlar, madunlar, tarihin bilinçdışına itilen ve bakış açıları yok sayılanlar lehine bilgiyi yeniden düzenleyenlerin entelektüel zaferlerine keder veren politik yenilgiler eşlik edebiliyor. Entelektüel çaresizliğin kaba kuvvetin dili içinde yutulduğu durumlar, tarihe olduğu kadar tarih yazımına da yön veren çeşitli toplumsal aktif ve reaktif eğilimler arasındaki tekrarlanan anlardandır. Her savaş ve yıkım, kültürün örgütlü yapılarını yerinden ederek krizlerin kökenini açıklayabilmek için travmatik konumlar da üretebilir. Bu nedenle Lewis'in metinlerinin akademik değeri ile politik değeri arasındaki ilişkinin salt akademik ölçüler içinde değerlendirilmesi imkansızdır. Said'in metinlerindeki aşırı genellemeler, çelişkiler, bilgi yanlışları hatta bariz teorik uyumsuzluklar çokça gösterildi ve hatta kınandı. Ancak neredeyse her akademik disiplin için geçerli olan ancak şarkıyatçı veya tarihçi için istenmesi epey geciken kritik düşünce kapısını tamamen açarak çığır açıcı bir özgürleştirici rol oynadı. Yargılarının keskinliğini, geniş bir okuyucu kitlesinin katılımıyla bereketlenen zenginleştirici ve derinleştirici bir şüphecilik takip etti. Bu doğurgan şüphenin kendisi, genç kuşaklara metinleri üzerinde daha çok içgörü sağladı. Kendi bilgi eyleminin içine gömülü özel çıkar hakkında farkındalığa ve entelektüel bir dürüstlüğe kapı açarak *sui generis* görünen angajmanların tarihsel haklılaştırılmasını açıklamaya zorladı. Bu bereketli ortamın metodolojik değerini unutmaksızın, süregiden tartışmaların sayısız katmanını açarak kültürel kavrayışımızı derinleştirmek ve araştırma nesnemize daha fazla açılardan bakabilmeyi denemek en makul yol gibi gözüküyor. Habermas'tan ilhamla, entelektüeller cumhuriyetinde argümanın gücü açıklık, eşitlik, ahlaki haklılaştırma ve içtenliğin tutarlı bütünlüğü ile sağlanabiliyor.

SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNE GİRİŞ

TARİHYAZIMI, TEMEL YAKLAŞIMLAR VE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Siyasal düşünceler tarihi alanında çok sayıda çalışma kaleme alınmış olsa da siyasal düşünce tarihçiliği üzerine sorgulayıcı eserlerin sayısı son derece azdır. Bir dizi filozofun "dâhiyane" kabul edilen düşüncelerinin özetlenmesiyle sınırlı kalan geleneksel düşünce tarihi yaklaşımları çok sayıda araştırmacı tarafından eleştirilmiş olsa da, literatürün önemli bir kısmında bu yaklaşımların tahakkümü devam etmektedir. Bu kitapta siyasal düşünceler alanının siyaset felsefesinin yanında siyasal ilahiyat, siyasal ideoloji ve sistemli olmayan siyasal düşünüş biçimlerini de içeren bir alan olduğunun altı çizilmektedir. Bu tespitten hareketle siyasal düşünceler tarihinin bir akademik disiplin olarak genel kamu hukuku ve siyaset felsefesi tarihi gibi disiplinlerle bağlantı içinde gelişiminin izi sürülmektedir. Cambridge Okulu yaklaşımı ve Marksist yaklaşımlar başta olmak üzere düşünce metinlerinin siyasal-entelektüel ve toplumsal bağlam ile ilişkisi üzerine düşünen araştırmacıların tarihyazımına katkıları incelenmekte; siyasal düşünceler tarihini üst sınıf, erkek ve Batılı yazarların incelemesinden ibaret gören tarihyazımı geleneklerine yönelttilen eleştirilere de yer verilmektedir. Metodoloji tartışmalarından hareketle siyasal düşünceler tarihyazımının tartışmalı konularına değinilmektedir. Kitapta sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerini nicel yöntemlerle ya da alan araştırması ile sınırlı tutan yaklaşımlara eleştiri yöneltilmekte, siyasal düşünceler tarihçilerinin kendilerine özgü araştırma yöntemleri olduğu hatırlatılmakta ve araştırma yöntemlerine ilişkin bir çerçeve çizilmektedir.

Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

BÜLENT ÖZÜKAN İLE SÖYLEŞİ: "HARİTA OKUMAK BAŞKA BİR İŞ"

SEFA ASLAN

İlk çağlardan günümüze kadar, merkezinde Anadolu'nun yer aldığı 2000 yıllık eşsiz bir harita koleksiyonu Bülent Özükan'ın editörlüğünde Boyut Yayıncılık tarafından yayınlandı. İlk çağlardan başlayarak, İslam coğrafyacıları, dinsel motifli haritalar, keşifler çağının haritaları ve Osmanlı İmparatorluk haritaları ile devam eden eser, cumhuriyet yıllarının Arapça harfli haritalarına kadar uzanıyor.

-Bülent Bey merhaba, bizi kabul ettiğiniz için teşekkür ediyoruz, biz "Tarihte Türkiye Haritaları" çalışmanızı gördüğümüzde çok heyecanlandık ve eser üzerine sizinle konuşmak istedik. Eseri incelerken 20 yıllık bir hazırlanış sürecinin olduğunu fark ettik. Bu süreci besleyen motivasyonunuzun kaynağı neydi?

-Harita merakı diyelim... En kısa yoldan böyle ifade edebiliriz. Yurtdışı temaslarımda ve yayıncılıkla ilgili gittiğim gezilerde eski haritalar gördüğümde satın alırdım. Daha sonra kitap fuarlarında o ülkelerin tarihteki haritalarıyla ilgili kitaplarla tanışmaya başladım. Bu defa harita kitapları toplamaya başladım. Sonrasında harita okumaya başladım. Harita okumak başka bir iş. Özellikle tarihi haritaları okumak; işin içine savaşın, siyasetin, kültürün ve coğrafyanın girdiği başka bir süreç demek. Bazı haritalarda göçlerin izlerini bazılarında insanlığın gelişimini ve insan barbarlığının varabildiği boyutları görebiliyorsunuz. Artık coğrafya üzerinden tarihi okumaya başlıyorsunuz. Böyle bir merakla başladı diyebilirim.

Tarihte Türkiye Haritaları.
Boyut Yayıncılık.

Sonrasında Türkiye'de bu konu hakkındaki bilgi birikimini merak ettim ve araştırmaya başladım. Hiçbir kaynak bulamadım. Türkiye'nin tarihi haritalarını bulunduran kaynak maalesef yoktu. Bunu yapması gereken ilk başta Türk Tarih Kurumu olmalı diye düşündüm ve çıkardıkları yayınlara bakmaya başladım. Hatta belki geçmişte yayınlanmış ama mevcudu kalmamıştır diye düşünerek taramaya devam ettim. Hiçbir kaynak elde edemedim. Kültür Bakanlığı'nın çalışmalarını inceledim ve ilginçtir orada da kaynak olmadığını gördüm. Milli Eğitim Bakanlığı'nda ve askeri kaynaklarda da böyle bir kitap bulamadım. Özel yayınlara baktığımda da farklı bir sonuçla karşılaşmadım. Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmiş mirasıyla birlikte tarihi haritalarını merak eden bir araştırmacı ya da okuyucu için kaynak yoktu!

-Artık var!

-Bu şekilde daha da ilgimi çekmeye başladı ve "galiba bu iş bana kaldı" gibi bir düşünceyle yola çıktım (gülüşmeler). Merkezinde Asya Minör'ün olduğu haritaları toplamaya devam ettim. Artık topladıklarım kişisel merakımın ötesine geçmeye başlamıştı. Öncelikle belirteyim "yazarlık" ya da "tarihçilik" iddiam yok. Meraklıyım ve araştırıyorum. Tarih yazıcılığı denemelerim var. Editör ve amatör kalmayı tercih ediyorum. Ama yayıncı olduğumu, farklı bir yayıncı olduğumu söyleyebilirim.

Kimsenin yapmaya cesaret edemediği kitapları projelendirdim ve yayınladım. Klaudios Ptolemaios'un ilk Dünya Atlası'nın replikasını ve araştırma raporunu İsviçre Berne Üniversitesi, kitap projesinin bütçesi çok yüksek olduğu için yayınlamaktan vazgeçmişti. Ben yayınladım. Tabula Peutingeriana'nın Türkiye Edisyonu fikri de uygulaması da yazıları da bana ait özel bir proje. Bence tarih meraklıları için ilginç bir harita denemesi. 6 metre uzunluğunda tek parça bir harita. Milattan sonra 380'lerde son şeklini almış. Tek kopyası Viyana Devlet Kütüphanesinde. Lisansını alarak Tabula Peutingeriana Türkiye Edisyonu isimli istediğim kitabı oluşturdum.

Celal Şengör ve Bülent Özükan İstanbul Teknik Üniversitesi'nde.

Türkiye'yi ilgilendiren haritaların çoğu Avrupa ülkeleri ve özellikle Rusya müzelerinde bulunuyordu. Oralardaki haritaları edinmeden bu kitabın olamayacağını anladım. Bu işin doğru yapılması gerekiyordu. 2012'de Celal Şengör'ün evinde Doğan Uçar (İTÜ) ve Mustafa Kaçar (İÜ) ile birlikte bu konuda bir eksiklik olduğundan yola çıkarak bir toplantı yaptık. Bahsettiğim dostlarım ve hocalarla birlikte Viyana'ya, Berlin'e, Frankfurt'a, Moskova'ya ve St.Petersburg'a giderek profesyonel bir anlayışla müzelerdeki haritaların dijital kopyalarını talep etmeye başladım. Bu çok yorucu ve oldukça masraflı bir süreçti. 20'den fazla ülkede 40'dan fazla şehre yolculuklar yapıldı. Batılı gelişmiş ülkelerin yanı sıra Suriye'nin, Mısır'ın, İsrail ve Kıbrıs'ın, Hırvatistan'ın hatta Makedonya ve Sırbistan'ın bile geçmişindeki tarihi haritalarına ilişkin çalışmaları vardı. Ama Osmanlı İmparatorluğu geçmişine sahip Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihteki Haritalarını topladığı bir kaynak kitabı yoktu. Zaten Celal Şengör de kitaba yazdığı sunum yazısında bu konuya da dikkat çekti.

-Yanlış anlamadık değil mi? Suriye gibi pek çok küçük ülkenin tarihteki haritalarına ilişkin çalışmaları var, fakat Türkiye'nin yok?

-Yok. Osmanlı'da da yok. Türkiye Cumhuriyeti'nde de... Tarihte Türkiye Haritalarını hazırlarken keşfettim. Milattan önceki yıllarda "güneşin doğduğu toprak"lara Natolia adı veriliyormuş. Biz Anatolia demişiz. Sonraları Anadolu olmuş. Batıdaki Natali ya da Nadya gibi çocuk isimleri de Natolia kökünden geliyor. Güneşin doğduğu toprakları anlatıyor Anatolia. "Bilinen Dünya'nın Kalbi"ni oluşturuyor ve binlerce yıldır, Akdeniz'in güneşine ev sahipliği yapıyor. Tarihin Babası Herodot, bu topraklarda, Anatolia'nın Akdeniz'e en yakın ucunda, Halikarnassos'da yaşamış. İlyada ve Odysseia destanlarıyla tanıdığımız Homeros, hemen yakınındaki Smyrna'da, bugünkü İzmir'de doğmuş. Antik Çağ'ın en ünlü coğrafyacısı Strabon, Anatolia'nın kuzeyindeki kentlerden Amasra'daki astronomi ve coğrafya gözlemleriyle ünlenmiş.

Tarihteki haritaların yaratıcısı Klaudios Ptolemaios kabul ediliyor. Ptolemaios, İslam dünyasındaki adıyla Batlamyus, dünyayı küresel yuvarlak olarak öngören ve haritalaştıran ilk kişi. Ptolemaios'un haritaları günümüze ulaşmasa da, onun Coğrafya El Kitabı'nda yayınladığı 4.500'ün üzerindeki kent koordinatlarıyla yapılmış haritalar, günümüze ulaşan tarihi haritaların temelini oluşturuyorlar. En zoru, hayal edilen dünyayı ilk olarak kağıdın üzerine aktarabilmek olmalıydı diye düşünerek başladım harita kitabına.

Seçtiğim haritalara İstanbul Teknik Üniversitesi'nde kartografya ve haritacılık dersleri veren Doğan Uçar hocamız, bilgi içeren çok güzel yazılar hazırladı. Yeni haritalar elimize geçtikçe bu süreç uzadı. Bu arada Doğan Uçar emekli oldu ve Bodrum'a yerleşti... Ama kurduğumuz bağlantılar nedeniyle yeni haritalar elde etmeye devam ediyorduk. Yeni haritaların yazımlarını kendim yapıyor, eski yazımlara yeni bilgiler ekliyordum. Şayet hatalar varsa benim yazdıklarımda, ya da eklediklerimde olmalı diye düşünürüm.

Sonrasında haritaları tematik bölümlere ayırdım. Her bölüm için açıklayıcı yazılar hazırladım. Bölümleri kendi kronolojisinde düzenleyip birbiriyle ilgili olan haritaları yan yana getirmeye çalıştım. Bu haliyle aynı zamanda "haritacılık tarihi kitabı" oldu. Türkiye'nin yer aldığı dünya haritalarına bakarken dünyadaki haritacılığın evrimini görüyoruz. Benim için hem hazırlayıp hem öğrenmem açısından çok değerli bir kaynak oluştu. İçerisinde İslam coğrafyacılarının haritaları, kilise etkisinde yapılmış dinsel motifli haritalar, keşifler çağının haritaları (Kolomb

döneminin haritaları) mevcut. İncelerken görüyoruz ki Türkiye'nin tarihteki haritalarının üzerinde "Osmanlı" yazmıyor. Çok büyük çoğunluğunda "Türkler" ifadesi geçiyor. Batı için bu gizemli coğrafyanın adı "Türkiye", halkları ise Türkler! Türklerin hakimiyetindeki topraklar olarak bakılmış. 18. ve 19. yüzyıl Alman haritalarında ve bazı Fransız haritalarında ender olarak Osmanlı ifadesini görüyoruz. Onun dışında görmek çok zor.

Rusya coğrafyası bizim tarihimiz için çok önemli. Osmanlı 1677-1917 yılları arasında 240 yıl Ruslarla savaşmış. Bunun 50 yıldan fazlası Balkan ve Kafkas cephelerinde savaşarak geçmiş. Büyük bir birikimin savaşlarla yok edildiğini görüyoruz. İki taraf da büyük insan zayiatları vermişler. Osmanlı, borç batağında kapitülasyonlarla mücadele ederken Rusya da aynı sefaleti yaşamış. Çoğunda Ruslar savaşı kazansa da toprak kazanımları sınırlı olmuş. Kitabın bu bölümünün adını Lev Tolstoy'a gönderme yaparak "Savaş ve Barış" koyduk. Rusların gözünden Anadolu ve Osmanlı coğrafyasını gösteren haritalara, öyküleriyle birlikte yer verdim.

-İdeolojik birer belge niteliğinde olduklarını söyleyebiliriz o halde.

-Tabii. Rus haritalarında Istanbul'un daha doğrusu Konstantinopolis'in adı "Çarigrad". Yani "çarlara layık şehir" (Çarlar Şehri). Aynı şekilde Türkler Ruslarla savaşırken Hollandalıların, İngilizlerin ve Fransızların haritalarında da görüyorsunuz ki Asya Minör ve Kırım'ın üzerinde Rus coğrafyası aynı haritanın içerisinde çizilmeye başlanıyor. Türkler ve Ruslar birlikte aynı haritada gösterilyor. Tarihi, harita üzerinden okumuş oluyorsunuz. Egemen devletlerin paylaşım savaşları dönemindeki haritalar da çok önemli. Orada da İngiliz, Alman ve Fransız haritalarında Ortadoğu'nun nerdeyse şehir şehir çizilmeye başlandığını görüyoruz. Kürdistan ayrı bir coğrafya olarak yine çizilmeye başlanmış. Musul, Kerkük neredeyse mahallelerine kadar haritalaşmış. İngilizler buraların petrolüne sahip olmaya 1900'lerin başında karar vermişler. Almanlar buraları İngilizlere kaptırmamak ve Hindistan bağlantısını kurmak için demiryolları döşemeye başlıyorlar. Fransızlar da aman biz de boşta kalmayalım diyerek Suriye'de hegemonya kuruyorlar. Bunları kitabımızdaki haritalara bakarak okuyabiliyorsunuz.

Bu kitapta Türklerin yaptığı harita yok denecek kadar az. Ali Macar Reis'in bir haritası var. Bir de Katip Çelebi. Ama o haritalar özgün değil. Ben o haritaları Türkler tarafından yapılmış harita olarak kabul etmiyorum. Yapıldıkları yıla göre çok geri haritalar. Çünkü aynı haritaların Batı'da üretilmişleri var. Belli ki -doğal olarak- Katip Çelebi Osmanlı seferlerinde eline geçen bir kitaptan haritayı kendi kitabına kopyalayarak koyuyor. Gördüğü yerleri anlatabilmesi için ona ihtiyacı var ama benim görüşüme göre bu bir haritacılık faaliyeti değil. Haritacılık faaliyeti olarak görülebilecek tek çalışmayı Piri Reis gerçekleştirmiş. Kitab-ı Bahriyesi çok önemli bir kartografya çalışması. Kolomb'dan yola çıkarak yaptığı dünya haritası da çok önemli. Osmanlı daha sonra onun da kellesini almış. Yıldızları gözlemleyen rasathaneler de "bu işlere şeytanları karıştırıyorlar" denip Osmanlı ordusu tarafından yıkılmış.

-Piri Reis üzerine hazırladığınız ve yine o zamana kadar yapılmamış bir çalışmanız mevcut. Aynı şekilde boş bırakılmış bir alan da Piri Reis idi. Peki haritacılık gibi tarihsel olarak önem arz eden bir konuda bu zamana değin çalışma yapılmamış olmasını siz nasıl değerlendiriyorsunuz? Hangi nedenlerle açıklıyorsunuz?

-Tamamen duyarsızlık ve üniversitelerin bu konudaki affedilemez ihmal-

lerinin olmasıyla açıklıyorum bu durumu. Sizin de belirttiğiniz gibi, 2013 yılı, Piri Reis'in haritasının 500. yılıydı. Dostum Celal Şengör ile Piri Reis üzerine bir kitap yapalım diye konuştuğumuzda Türk Tarih Kurumu'ndan Afet İnan'ın hazırladığı 32 sayfalık kitapçıktan başka kitabın olmadığını gördük. Piri Reis' den bahseden pek çok makale ve kitap var ama özellikle haritacılığı üzerine yapılmış özgün bir çalışma maalesef yok. Yüksek lisans ve doktora tezlerine de baktım, kitaplaştırılmış özgün bir çalışmaya rastlamadım.

Kristof Kolomb, Amerika'yı keşfettiğini hiçbir zaman bilememiş. Hindistan'a varmak amacıyla çıktığı deniz yolculuklarında kullandığı tüm haritalar kayıp. Kolomb'dan günümüze kalan harita bulunmuyor. Topkapı Sarayı müzeye dönüştürülürken Latin dillerindeki evrakların incelenmesi için Batıdan uzmanlar geliyor. Topkapı Sarayı Asarı Atika müdürü Hakkı Eldem'in önündeki dünya haritaları parçalarını gören Alman Profesör Paul Kahle, harita üzerindeki Osmanlı Türkçesiyle derkenar yazılarını tercüme ettirdikten sonra, kayıp Kolomb haritalarından birinin izinin önünde durduğunu görmenin heyecanını yaşıyor. Piri Reis yazısında, çizdiği haritada yararlandığı kaynakları sayarken mealen "Kolomb denilen kafirin haritalarından yararlanarak" çizdiğini belirtiyor.

Piri Reis bu haritayı 1513'te çizdiğinde ilgi görmemiş. 1517'de Yavuz Sultan Selim, 1524'de Kanuni Piri Reis haritalarının önemini anlayamamışlar. Osmanlı'nın gerilemesinin en önemli sebeplerinden ikisi resim sanatını ve haritayı yok saymasıdır. Osmanlı'nın savaşa dair bilgilerini içeren haritalar var ve hiçbirini Türkler yapmamış. Maalesef Osmanlı'nın savaş haritası yok denecek kadar az ve ilkel. Plevne Savaşı'na dair haritalar var. Aynı şekilde 1. Viyana kuşatması ve 2. Viyana kuşatmasına ait haritalar var. Fakat hepsini yabancı ülkelerin kartografları yapmış. Dolayısıyla deniz ve denizciliğin ihmal edildiğini görüyoruz. Osmanlı'nın iki kere donanmasının yakılmasının sebebi de haritayı kullanamamasındandır. Tuna Nehri'nin karşı kıyısına geçmek için Ruslar yüzlerce harita yapmış; derinlikleri, mevsimlere göre su durumu, nerden geçilebilir, ona göre ordunun ilerisi nasıl yapılır vb. Ama Osmanlı Ordusu'nun hiç böyle bir derdi olmamış. "Yüzerek geçeriz, yüzemediğimiz yerde kalasa tutunur öyle geçeriz" gibi bir anlayışla hareket edilmiş. Bu anlayış beraberinde mağlubiyetleri de getirmiş.

-Çok ilginç dedikleriniz. Düşman hattının haritaları devletler tarafından çizilirken "bizimkiler" hiçbir haritacılık faaliyetinde bulunmamışlar. Peki Fransa'dan getirilen askeri uzmanlar bu tür çalışmalara girişmişler mi?

-Fransa'dan getirilen uzmanlar 20. yüzyıl başlarında 11. Abdülhamid döneminde üçer yıllık sözleşmelerle gelmişler. Abdülhamid birinci yılın sonunda "bunların hepsi casus beni izlemeye geliyorlar" deyip işlerine son vermiş. Bir tek Almanlar 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı üzerine çok ciddi çalışmalar yapmışlar. Onların niyeti de bizi sevmeleri veya yardım etmek istemeleri değil elbette. Örneğin Osmanlı Genel Kurmayının haritalarını Almanlar hazırlamışlar. "Alman Rüyası" da Hamburg'dan Hindistan'a kadarki demiryolunu inşa etme üzerinedir ve bu hatta en önemli toprak parçası Anadolu'dur. Dolayısıyla tren hatlarını da döşemişler ve buraları haritalandırmışlar. Kiepert'in, Moltke'nin Osmanlı coğrafyası ve özellikle Kerkük, Musul ve Bağdat ile ilgili hiçbir yerde yayınlanmamış haritalarına yer verdik kitabımızda. Buna karşılık 1916 tarihli, Birinci Dünya Savaşı devam ederken çizilen "geleceğin Avrupası" başlıklı haritada ise Almanya devletine yer verilmemiş. Bu harita da var kitabımızda.

TARİHTE TÜRKİYE HARİTALARI

ÖNSÖZ

HAYALİ COĞRAFYALAR

BÜLENT ÖZUSAN

-3000 harita arasından seçim yaptığınızı belirttiniz. 300'e yakın haritanın kitapta yer aldığını biliyoruz. Peki bu eserin dışında kalan haritalarla ilgili -ileriki zamanlarda kullanmak istediğiniz- bir projeniz veya çalışmanız olabilir mi?

-Olabilir tabii ama bunların en önemlilerini ve en iyilerini kullandığımı düşünüyorum. Ancak İstanbul'un Tarihteki Haritaları kitabı için yüzlercesini ayırdım. Üzerinde çalışıyorum. Bazı haritaların çok ufak değişikliklerle kısa dönemlerde tekrar kitaplara koyulduğunu görüyorsunuz. Kimisi elle renklendirilmiş, kimisi taramayla yapılmış, kimisinde hatalar düzeltilmiş. Fakat hepsi ayrı birer harita olarak geçiyor. Haritacılık adına dünyada yapılmış iyi çalışmalar var. Fakat diyebilirim ki harita sayısı olarak da önemli haritaları barındırması açısından da bizim yaptığımız *Tarihte Türkiye Haritaları* kitabı onların bir tık üzerinde. Onların elinde olanlar dışında, ulaşamadıkları kaynaklardan da aldığımız haritalar sayesinde çalışmayı daha ileri götürme şansına sahip olduk.

-Bizler de eserin çok önemli olduğunu düşündük ve bu çalışmanın paltosundan çıkacak yeni çalışmaların da olacağından eminiz. Bu eseri oluştururken yaşadığınız zorluklar nelerdi? "Ruslar bize başta arşivlerini açmadılar" dediniz örneğin. Bu hazırlık sürecinde belge bulma dışında yurtiçinde veya yurtdışında yaşadığınız sorunlar oldu mu?

-Ruslarla ilk temasımızda zorlandık. Moskova'da ilk başvurumuzda olumsuz yanıt aldık. Saint Petersburg'da çok yardımcı oldular. Moskova Devlet Kütüphanesi "çekimi siz yaparsanız haritaları açarım" dedi. Zorluklarıyla keyifli çalışmalar oldu. İngiltere, Fransa ve Belçika'da işlerimiz profesyonelce yürüdü. Bedellerini ödedik ve dijital kopyalarını edindik. Bazı üniversite kitaplıkları, kitabımızı bağışlama karşılığında haritalarının kopyalarını paylaştılar. New York Devlet Kütüphanesi, başvurduğumuz yıl Osmanlı haritalarını daha tasnif edememişti ama çok yardımcı oldular.

Biraz Boyut'un yayıncılığından bahsetseniz?

-Yayıncılık refleksimiz biraz farklı. Biz var olan bir eseri yayınlamıyoruz. Boyut Yayıncılığı ben 1985 yılında kurdum. 20'den fazla yurtdışı yayıncılarıyla lisans anlaşmalarımız oldu. Yurtdışına kitap lisansı sattığımız da oldu. Yurtdışındaki yayıncıların şöyle bir prensibi vardır: "Bu kitabı Türkiye'de yayınlayacaksan kapağı bu, hiçbir şey ekleyip çıkaramazsın, aslına sadık yayınlarsan sana lisansını veririm", der. Ben hep tersini uyguladım. "Ben bu kitabı yerelleştireceğim, bilgi de ekleyeceğim, kapağını da istediğim gibi yapacağım", dedim. İlk başta karşı çıktılar. Ben de eserlerine saygılı olduğumu fakat eserlerin içine yerel bilgilerin de eklenmesi gerektiği konusunda fikirlerimi ısrarla savundum. Kabul ettiler. Sonrasında da "Siz bizim kitaplarımızı bizden daha güzel yayınlıyorsunuz" dediler. Bu da bizim çok hoşumuza gitti.

Osmanlı Genel Kurmayının haritalarını Almanlar hazırlamışlar. "Alman Rüyası" da Hamburg'dan Hindistan'a kadarki demiryolunu inşa etme üzerinedir ve bu hatta en önemli toprak parçası Anadolu'dur. Dolayısıyla tren hatlarını da döşemişler ve buraları haritalandırmışlar.

-Eseri yazıldığı yerde ve tarihte bırakmayıp her gittiği coğrafyada bir şeyler katılmasını istiyorsunuz. Bu bir tarafıyla eseri-kitabı bir iletişim aracı haline getirmek olarak değerlendirilebilir mi?

-Yayıncılığın bu olması gerektiğini düşünüyorum. Öbüründe kağıdı 3 liraya alıp 5 liraya satmış oluyorsunuz! Tabii ki bunu da küçümsemiyorum, o da saygı duyulacak bir yayıncılık. Benim tercih etmediğim bir yayıncılık. Roman yayıncılığında seçimimiz ve denetiminiz dışında yapacağınız pek bir şey yok. Bu yüzden bu tür yayınlarımıza sanayi üretimi olarak baktık ve sayılarını çok artırmadık. Bizim tercih ettiğimiz yayıncılık referans kitaplar niteliğinde olup, Türkiye'de eksikliğini hissettiğimiz konulara yönelik oldu. "Haritacılık" ve "Piri Reis" kitaplarında olduğu gibi zamanı yakalamak boyutuyla baktığımız için dünyada olup bitenin içerisine Türkiye'yi iyi bir şekilde yerleştirmek amacında olduk. Çoğunlukla, kendisi proje olan kitapların yaratılmasına soyunduk. Piri Reis konusunda en geniş yayın paletine sahibiz. Svat Soucek'in, Fuat Sezgin'in, Cevat Ülkekul'un, Mustafa Kaçar'ın kitaplarıyla Kitab-ı Bahriye'nin Türkçe ve İngilizce versiyonlarıyla ve 1513 kitabıyla... Sizin sorunuza dönersek evet biz kitabı da bir iletişim aracı olarak, yeniden üretilen üzerine bir tuğla daha eklenerek yeni bir ürüne dönüştürülebilen bir bakışla üretiyoruz.

1995'ten sonraki dönemde Compact Disc'i (CD) kültür ürünü olarak kullanan Türkiye'de ilk yayıncı olduk. CD Kitap'ın Türkiye ve Dünya hakları, patenti Boyut'a aitti. Klasık müzik CD'lerini kitaplarıyla yüz binlerce okura ulaştırdık. CD üzerine görüntü kaydedilmeye başlanınca Türk sinemasını önemli klasiklerini, yok olmaya az kalmış filmleri dijitale dönüştürerek kitaplarıyla yayınladık. Şener Şen'in "Züğürt Ağa"sı, Zülfi Livaneli filmleri, Türkan Şoray filmleri dijital olarak ve kitaplarıyla yayınladığımız kültür ürünleri oldu. DVD döneminde BBC belgesellerini yayınladık. 1000 kadar dijital ürün oldu.

-Bülent Bey yayıncılık hayatınıza girmişken... Geçmiş çalışma-

larınıza göz gezdirirken Ankara Belediyesi'nde Ali Dinçer döneminde yaptığınız ve UNESCO'dan da ödül aldığınız "Bir Milyon Çocuk Kitabı"ndan bahsedelim isterseniz.

-O benim ilk yayıncılık faaliyetim. Mekteb-i Mülkiye'de öğrenciyken gazetecilik de yapıyordum. TRT haber dairesinde çalıştığım dönemde, 1978 yılıydı zannediyorum, bir gün Ankara Belediyesi'nde Basın-Yayın ve Kültür işleriyle ilgilenir misin, diye sordular ve çok ısrar ettiler. Kabul ettim. İşe başlamamın 2. veya 3. günü belediye başkanı Ali Dinçer toplantıda, UNESCO'nun 1978 yılını Dünya Çocuk Yılı ilan ettiğinden bahsetti ve belediye olarak bir şey yapılabilir mi, diye sordu. "Tabii yapılır, kitap yapılır!" dedim. İyi fikir yapılsın dediler. İkinci toplantıda bu konuyla ilgili ne yaptın dediler. 1 milyon kitap yapacağız dedim ama ben 1 milyonun ne demek olduğunu bilerek söylemedim. Derken projenin adı "1 Milyon Çocuk Kitabı" oldu. Komisyon toplanıp dağıldıktan sonra ben projemle baş başa kalıyordum.

6 ay boyunca oturup kitapların içeriklerini seçtim. Aziz Nesin'den Orhan Kemal'den Nazım Hikmet'ten ve Orhan Veli gibi çocuklar için eser veren yazarlardan içerik hazırladım. Hatta Bülent Ecevit'in bile çocuklar için bir şiirini aldım. Çocukluğumda okumadığım kadar çocuk kitabını o dönemde okudum ve çok keyifliydi.. Ancak işçisine maaş ödeyemeyen Ankara Belediyesi'nde para yoktu. Ben de okunmuş gazeteleri toplama kampanyası düzenledim. O dönem SEKA'nın en önemli hammaddesinin okunmuş gazeteler olduğunu öğrenmiştim ve genel müdürlükle görüşmeye gittim. Onlara projeden bahsettim ve okunmuş gazete kağıtları karşılığında onlar da bize kitap kağıdını vereceklerini söylediler. Sümerbank'ın da karton üreten bir tesisi vardı onlardan da kapak kartonlarını temin ettik.

O zaman belediyede Genel-İş sendikası vardı. Toplu sözleşmeye kitapların onlar tarafından basılmasını ilave ettirdim. Dolayısıyla kimsenin cebinden beş kuruş para çıkmadan 1 milyon tane kitap basıldı, dağıtıldı ve UNESCO Dünya Çocuk Yılının başarılı projeleri arasında yerini aldı.

Sonrasında Simavi Vakfı tarafından da en başarılı "çocuk yılı projesi" seçildi. Fakat ben Kültür Bakanı' ından fırça yedim. Çünkü Ankara Belediyesi tarafından "1 Milyon Çocuk Kitabı" kampanyasının afişlerinin asıldığı dönemde Kültür Bakanlığı da Çocuk Yılına özel bir başka kampanya başlatmış ve ismi Dünya Çocuk Yılında "5000 Çocuk Kitabı". Ahmet Taner Kışlalı dönemin kültür bakanıydı. Beni makamına çağırdı. Bakanlığa danışmadan yapılan bu girişimin bakanlığı zor durumda bıraktığını anlatırken ilk "diplomatik fırça"mı da yemiş oldum. Benim ilk yayıncılık denememe 40 yıl önce böyle gerçekleşti.

-Bu projenin 2000'lerde güncellendiğine dair haberlere eriştik, güncellenmesi nasıl oldu?

-Onun da ayrı bir hikayesi var. Bu proje çok beğenildi ve çok güzel geri dönüşler alıyorduk. Kitapları önceden okumuş olanlar çocukları için yeniden temin edemez miyiz, diye soruyorlardı. Benim de çok sevdiğim bir proje olduğundan yeni baskısını yaptım. 1978'de izin aldığım yazarların çoğu ölmüş ya da yayın hakları bankaların yayın şirketlerine geçmişti. Kitapların tüm gelirini Nesin Vakfı'na bağışladım. Benden ayrıca telif hakları istediler ve ödedim. Yeni baskılarını yapmamı engellediler.

-Bülent Bey dijital yayıncılığa ya da yayınların dijitalize edilmesine önem veren yayıncılardan birisiniz. 2006 yılında bir "e-kitap" fenomeni ortaya çıktı ve yayıncılıkta önemli bir yer edindi. Bunun matbuu yayıncılığa bir alternatif olabileceğini düşünüyor musunuz?

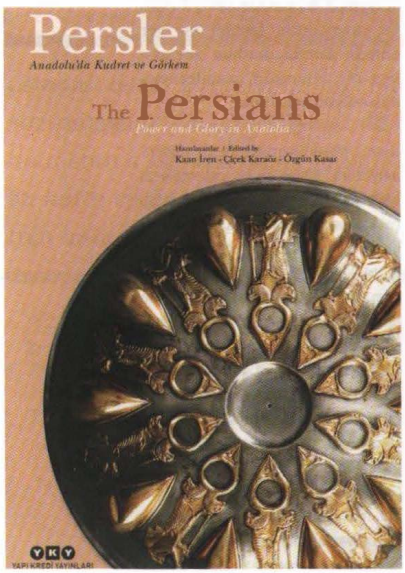
-Hem düşünüyorum hem düşünmüyorum. Bizler de bu çalışmaların başladığı dönemden itibaren e-kitap çalışmaları yaptık çünkü araştırmamız gerekiyordu ve gerisinde kalamazdık. Ben selüloz manyağı olduğum için yayını basılmış olarak elime almak isterim. Ne kadar dijital yayıncılığa karşı olsam da yayıncılık gereği bu çalışmaları yaptık. Burada da belli sıkıntılar var. İyi niyetli olmayan biri tarafından eser herkese açık hale gelebiliyor. DRM (digital rights management) olayları henüz tam olarak çözülmüş değil. Gelecekte karşı konulamaz şekilde kitabın yerini alacak ama kitaplar da var olmaya devam edecek.

PERSLER: ANADOLU'DA KUDRET VE GÖRKEM

DAVUT YİĞİTPAŞA-İSMAİL ERCAN

Editörlüğünü Kaan İren, Çiçek Karaöz ve Özgün Kasar'ın yaptığı Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem *başlıklı kitap, Anadolu Uygarlıkları Serisi'nin altıncı ürünü olarak, Yapı Kredi Yayınları tarafından Haziran 2017'de yayımlandı. Kitap, yurtiçi ve yurtdışında farklı üniversitelerde Persler üzerine çalışan bilim insanlarının bitmiş veya devam etmekte olan kazı, araştırma ve incelemeleri hakkındaki değerlendirmelerini bir araya getirerek Pers çalışmalarında elde edilen son bilgileri bilim dünyasına sunuyor.*

Asya ile Avrupa kıtaları arasında ya da Doğu ile Batı kültürleri arasında bir geçiş veya köprü konumunda olması dolayısıyla çağlar boyunca çeşitli yönlerden gelen halk ya da toplulukların hâkimiyet altına alma isteklerine sahne olan Anadolu, birçok uygarlığın büyük etkiler yaratıp derin izler bıraktığı bir nevi kültür havuzudur. Persler'in de Anadolu açısından tarihteki yeri büyüktür. MÖ 550-331 arasında, yani, 200 yıldan

fazla süre hüküm süren, dünyanın en büyük imparatorluğu olan Akhamenidler, Ege'den Indus Bölgesi'ne, Mısır'dan Kafkaslar'a kadar çok büyük bir alanda hüküm sürerek pek çok insanın kaderini ve tarihin akışını değiştirmiştir.

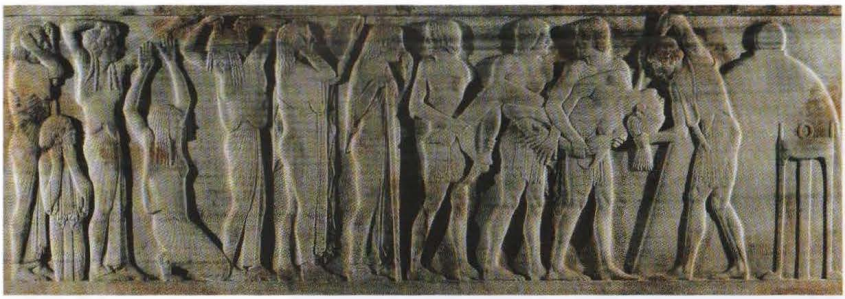
Önsözünü İbrahim Yelmenoğlu'nun yazdığı kitap, on iki makaleden oluşup 440 sayfada derlenmiştir. Genel olarak bölümlere bakıldığında; Demir Çağı'nda Anadolu'ya damgasını vuran güçlü bir imparatorluk olan Persler'in kim olduklarının, nereden geldiklerinin, Anadolu'ya etkilerinin, yayılım alanlarının, mimarî yapıları ninve diğer buluntularının yer yer eksiklikler olsa da ayrıntılı bir biçimde incelenip Türkçe ve İngilizce olarak ortaya konulduğu görülmektedir. Makalelerde ifade edilen bütün bilgiler görsel açıdan uygun resim, plan ve çizimlerle desteklenmiştir.

Kitabın Kaan İren, Çiçek Karaöz ve Özgün Kasar tarafından kaleme alınan "Anadolu Topraklarında 200 Yıl ve Çok Kültürlülük" başlıklı giriş bölümünde Pers tarihi ve kitap içeriği hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca yazarlar, Pers egemenliği altındaki Anadolu'nun kültür birliğini tek bir kitapta tanıtmayı amaçladıklarını yine bu bölümde okuyuculara aktarmışladır.

"Anadolu'da Persler'in İzinde" başlıklı Tomris Bakır'a ait makalede, Persler'in Anadolu'ya nasıl geldikleri ve 200 yıl süren hâkimiyetlerinin MÖ 334 yılında nasıl ve kimler tarafından sona erdirildiği; bu süreçte kurulan satraplıklar, siyasi ve askeri olaylar ve ticari faaliyetleri de içeren bir biçimde anlatılmıştır. Pierre Briant tarafından kaleme alınan "Persler Kimdir?" başlıklı makalede Anadolu'yu uzun yıllar hâkimiyet altında tutan bu büyük ve görkemli imparatorluğu kuran Persler'in kim oldukları ve kökensel özellikleri alt başlıklar halinde açıklanmıştır.

Fahri Işık'ın "Persler'den Önce Anadolu" başlıklı geniş makalesinde ise bölge tarihi ve coğrafyasına büyük etkileri olup tarihte derin izler bırakmış Pers öncesi uygarlıklardan Urartu, Hitit, Frig, Lidya, Karia, Lykia ve Ionia devletleri ve dönemlerindeki siyasi, askeri, ekonomik ve beşeri olaylar bölümler halinde kaleme alınmıştır.

Eric. A. Raimond, "Pers Anadolusu'nda Tanrılar ve Halklar: Lykia Tanrıları Örneği" adlı yazısında Anadolu'da Persdöneminde tanrıların ve halkların incelenmesinin tarihsel açıdan çapraşık bir olgu olduğunu saptamaktadır. Anadolu tarihinde Pers dönemi, bir yandan Pers idaresi altında

Frizin sol tarafında, üç erkek ve dört kadın figürünün yas tuttuğu görülmektedir. Sağ tarafta ise üç erkek figürü tarafından taşınan bir genç kızın, bir başka erkek tarafından kurban edilmesi betimlenmiştir.

Aktüel Arkeoloji Dergisi, s. 25.

Küçük Asya kültürlerinin hakimiyeti olarak değerlendirilebilirken; burada öte yandan onomastik, mimari ve kültürel öğeler aracılığıyla bazı İran etkilerinin varlığından da söz edilebilir. Bunun yanında Raimond, MÖ 5. ve 4. yüzyıllar boyunca Küçük Asya kültürlerinin, Pers varlığından kaynaklanan yabancı etkenlerle karışmış olup bununla birlikte, Geç Tunç Çağı'nda başlayarak ve MÖ 5. yüzyılda Atina İmparatorluğu'nun genişlemesine dek süregelen Yunanlılar'la kurulan uzun süreli ilişkilerden de etkilenmiş olabileceğinden bahsetmektedir. Sevgi Sarıkaya ve Murat Arslan'ın ortak çalışmalarıyla kaleme alınan "Anadolu'da Persler: Savaş, İsyan ve Diplomasi" başlıklı makalede ise başlıktan da anlaşıldığı gibi Anadolu'da Pers döneminde yaşanan siyasi ve askeri olaylar etkileriyle birlikte açıklanmıştır.

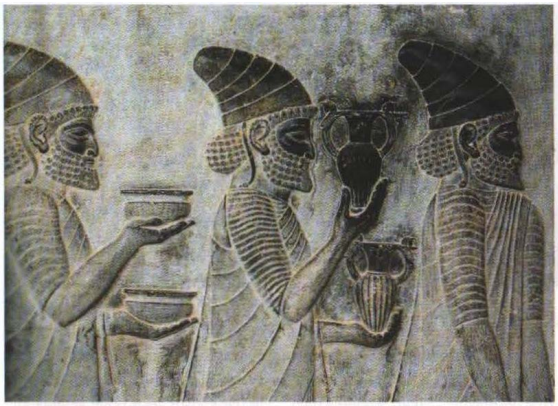
Para ve ticaret her dönemde olduğu gibi Pers döneminde de önemli bir yere sahipti. Bu konuya yönelik Oğuz Tekın tarafından yazılan "Pers Dönemi'nde Anadolu'da Para ve Ticaret" başlıklı makale, Anadolu'yu ele geçiren Persler'in ilk zamanlar sikkeyi tanımadıklarını, kendi ülkelerinde para yerine değerli külçeleri kullandıklarını saptamaktadır. Persler daha sonra Sardes'i ele geçirdiklerinde sikkeyle tanışmışlardır. Tekın, "Kendilerine Özgü İlk Sikkeleri", "Satraplık Sikkeleri", "Pers Dönemi Kent Devlet Sikkeleri" ve "Pers Dönemi'nde Ticaret" gibi konuları tek tek ara başlıklarla ve ayrıntılı bir şekilde örnekler vererek açıklamıştır. "İskender'in Küçük Asya Seferi ve İssos Muharebesi" isimli makale de ise Murat Arslan, Makedon-Pers ilişkisinden ve sonuçlarından bahsetmektedir.

Suat Ateşlier "Anadolu'da Pers Dönemi Yapıları" başlıklı makalesinde Persler'in kendilerine özgü mimari özelliklerini ve Anadolu'ya etkilerini yazmıştır. Fakat Anadolu'daki Persler'le ilişkili askeri ve sivil mimariye değinilmeden dini mimari ile ilgili olarak sadece mezar yapılarının ele alınmış olması, konuya yönelik bir eksiklik oluşturarak makalenin başlığıyla uyumsuzluk yarattığı görülmektedir.

Hülya Bulut "Yeryüzü Cennetleri: Pers Bahçeleri ve Paradeisosları" makalesinde, günümüze kadar ulaşan yazılı belgelerden anlaşıldığına göre her satraplıkta en azından bir Paradeisos tesis edildiğini, imparatorluğun ilk yıllarından itibaren Büyük Kyros'un (II. Kyros) satraplarına, eyaletlerinde saray yaşamını yansıtan paradeisoslar kurmalarını ve vahşi hayvan yetiştirmelerini emretmesiyle birlikte paradeisos tesis etme geleneğinin resmi olarak, bazen de bir yarış halinde uygulandığını göstermektedir. Gürcan Polat'ın "Anadolu'da Pers Etkili Taş Plastik Eserler" başlıklı makalesi, Persler'in friz ve kabartmalara etkisinden bahsetmektedir. Polat, Sardes ve Daskleion'da yapılan kazılarda, bölgedeki iki yüzyıllık hakimiyet göz önüne alındığında, Pers etkisi gösteren heykeltıraşlık eserlerine çok fazla rastlanılmadığını kaydetmektedir. Figen Çevirici-Coşkun ise "Polyksena Lahdi: Bir Soylunun Lahdi mi?" adlı yazısında lahitteki sahneleri ve figürleri açıklayarak ve farklı

Hippokampos biçiminde broş, altın ve cam. Güre, olasılıkla Toptepe Tümülüsü'nden. Kaybedip kavuştuğumuz balık kuyruklu bir at biçimindeki karışık varlık *hippokampos'u* betimleyen Toptepe broşu ile aynı akımın ürünüdür. (Özgen ve Öztürk 1996: no, 112).

Persepolis'te Apadana Kabul Salonu duvarına alt krala sunu sahnesinden bir kesit. Heyet muhtemelen metalden yapılmış, gövdeyle ağız kenarına bitişik oyularak yapılmış kulp ve bunlar üzerinde karşılıklı kanatlı grifon şeklinde çıkıntılı anfora-riton ve kaseleri krala sunmaktadır.

Aktüel Arkeoloji Dergisi, s. 25, s. 51

lahitlerle karşılaştırarak başlıktaki sorusuna cevap aramıştır.

Sedef Çokay-Kepçe, "Anadolu'da Bulunmuş Pişmiş Toprak Akhaimenid Kase ve Phialeler: Genel Bir Değerlendirme" adlı yazısında merkezleri tek tek inceleyip karşılaştırarak genel bir değerlendirme ortaya koymuştur. Ancak Doğu Anadolu ile ilgili Veli Sevin'in 1998 yılında yazdığı makalesi dışında, son dönemlerde yapılan araştırmalardan faydalanılmadığı görülmektedir. Özellikle Mehmet Karaosmanoğlu başkanlığındaki Erzincan/Altıntepe kazıları yayınları ile tarafımızdan yazılan "Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü" üzerine yazılmış kitap ve makalelere atıf yapılmamıştır. Ayrıca Çokay-Kepçe, makalesinde bahsettiği Altıntepe'yi Erzincan'da değil yanlış bir şekilde Van'da göstermiştir.

Çavuşköy mezar stelinde, üstte yer alan beyin kahramanlığını hikaye eden etkileyici av sahnesi ile aynı beyin ölümü ardından verilen ölü yemeği sahnesi bütünleştirilmiştir.

Foto: N. Tekdemir

İnci Delemen, "Anadolu'da Pers Etkili Prestij Nesneleri (Insignia)" başlıklı makalesinde özenli işçilikleri ile dikkati çeken varsıllık ve güç simgesi olan dekorasyon eşyalarını, kapları ve takıları işlemiştir. Deniz Kaptan ise "Anadolu'da Pers Dönemi Mühürleri" başlıklı makalesinde Eski Çağ araştırmalarının en zengin kaynakları arasında yer alan mühürleri ele alıp Pers mühürlerinin buluntu yerlerini, kullanım amaçlarını, tipolojilerini, hangi malzemeden yapıldıkları, ikonografi ve stil özelliklerini görsellerle destekleyip ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir.

Margaret C. Miller, "Atinalıların Gözünde Anadolu'da Pers Varlığı" başlıklı makalesinde Perslerin Atina üzerine etkilerini ve Atinalıların Perslere bakış açılarını işlemiştir. Adnan Diler'in "Anadolu-Pers Dönemi Sanatında İkonografi: Gelenek, Gerçeklik ve Paradoks" adlı makalesinde de cenaze töreni ikonografisi, ziyafet ya da ölü yemeği ikonografisi, av ve hayvanlarla mücadele ikonografisi, savaş ve insanla mücadele sahnelerinde gerçeklik, huzurda görüşme ikonografisi ve tapınma ikonografisi gibi konular ele alınmıştır. Kaan İren ve Handan Yıldızhan'ın ortak kaleme aldıkları "Pers Daskyleionu: Güney Marmara Bölgesi'nde Bir Satraplık Merkezi" başlıklı makale ise kentin araştırma ve tarihçesini, tarihi coğrafya, kentsel morfoloji ve jeopolitik konumunu, satraplığın kuruluşunu, Pers bulgu ve buluntularını, kentteki mimari yapıları konu almaktadır.

Olivier Can Henry "Hyssaldomos'un Oğlu Hekotomnos: Pers Tarihinde Benzersiz Bir Kişilik" başlıklı makalesinde Hekotomnos'un kim olduğu, Hekotomnos'un sta-

tüsü, Hekotomonos'un mirası, Hekomonos'un mezarı gibi konulara alt başlıklar halinde değinmiştir. Hekotomnos Pers yönetiminin kadrolarında satraplık kademesine kadar yükselmiş bilinen tek yerel beydir ve bu nedenle Pers İmparatorluğu tarihinde benzersiz bir kişiliktir. Henry, Hekotomnos'tan "Maussollos'un anıtsal mezarı dünyanın yedi harikası arasında yer almaktadır. Maussollos kadim Karia hanedanı Hekatomnidler'e mensuptur ve hanedan topraklarının yönetimini Hekotomnid beyliğinin kurucusu da olan babası Mylasalı (Milas) Hyssaldomos'un oğlu Hekatomnos'tan devralmıştır" şeklinde bahsetmektedir.

> Anadolu arkeolojisinde ve Anadolu genel tarihinde önemli bir yeri işgal eden Persler'in bu bölge topraklarında bıraktıkları izler yüzyıllarca hakim oldukları bir coğrafya için oldukça azdır. Yine de yerel sanatla birleşmiş birkaç ipucu Persler'in etkilerini açıkça göstermektedir. Aslında beklenen; Pers sanatı, mimarisi ve düşüncesine dair maddi verilerin Pers satraplık merkezlerinde yoğun olarak görülmesi yönündeyken bu sanatın Paphlahgonia (Batı Karadeniz) gibi bir coğrafyada özellikle ölü gömme adetlerinde hem mimari öğeler hem de ikonografik anlatımlarla yoğun olarak izlenmesi şaşırtıcı olmalıdır.

"Batı Karadeniz Bölgesi'nde Pers İzleri" başlıklı makalesine bu saptamayla başlayan F. Eray Dökü, yeni buluntular ışığında Perslerin Anadolu'da bıraktığı ve bırakmadığı izler konusunda yeni bir değerlendirme yapmıştır.

Stuart Blaylock'un "Fırat Üzerinde Tille Höyük'te Akhaimenid Tabakası ve Güneydoğu Anadolu'da Akhaimenid Arkeolojisi İçin Diğer Bulgular" başlıklı yazısında Tille Höyük'teki Pers izlerinin bölgeye etkileri açıklanmıştır. Tille Höyük; ülkemizin güneydoğusundaki Adıyaman ilinde, bugunkü Türkiye-Suriye sınırındaki Karkamış'ın 130 km kuzeyinde, Fırat Nehri'nin batı kıyısında yer alan orta büyüklükte bir höyüktür. Tille'nin en önemli katkısı kanıtlanabilir Pers mimari etkisiyle iyi planlanmış ve iyi inşa edilmiş binaların varlığını gösteriyor olmasıdır.

Tanıtımı yapılan bu kitapta Pers İmparatorluğu'nun Anadolu bağlamında tarihteki önemi, izlediği politikalar, faaliyetleri, mimari yapıları, buluntuları ve diğer tüm ayrıntıları

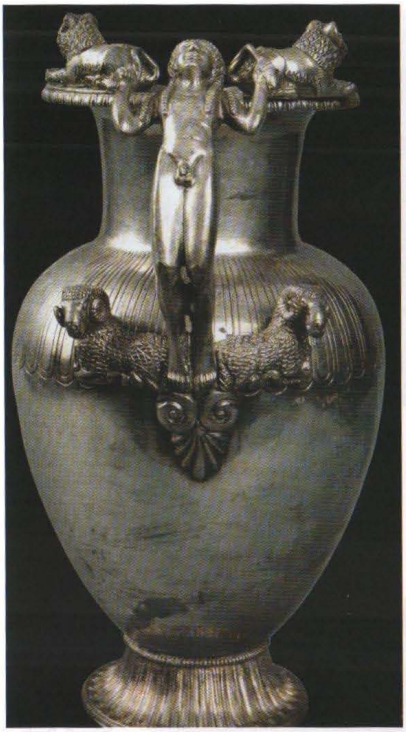

Gümüş kâse (Uşak Arkeoloji Müzesi). Derin omuzlu kase, çıkık dudağa, dışa dönük ağza, altında merkezleme izi olan sığ bir omphalosa sahiptir (sol üstte).

Doğu Anadolu'da metal ritonlardan tek örnek, bugün Londra British Müzesi'nde sergilenen boynuz biçimli keçi boynuzlu grifon *protomlu* gümüş *"rhyton"* şeklindedir (üstte).

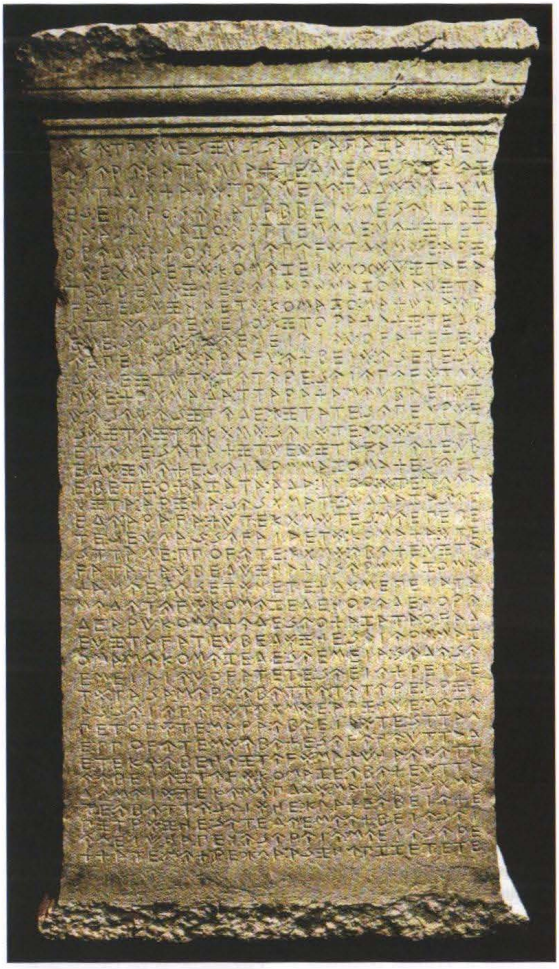
Trustees of the British Museum.

Kroisos stateri tarzında Pers altın sikkesi. 8,05 g, 16 mm. (Roma Numismatics Ltd, Auctlon 4,363)

"Despotes Theron" kulplu olnokhoe, gümüş. Güre, olasılıkla Toptepe Tümülüsü'nden.

Uşak Arkeoloji Müzesi.

Letoon üç dilli yazıtı, geniş yüzü. Yazıtın üç yüzünde 41 satır Likçe, 35 satır eski Yunanca, 27 satır Armanice yazılar bulunur (üstte sağda).

Foto E. Dündar

her bir makalede yazarlar tarafından ayrı ayrı ele alınıp yalın bir dil ve uygun başlıklarla okuyucuya sunulmuştur. Ele alınan konuların daha iyi anlaşılmasını sağlayan, aynı zamanda görselliğin ön plana çıkarılmasını amaçlayan çok sayıda fotoğraf, çizimler ve haritalar kullanılmıştır. Ayrıca kitabın son bölümlerinde verilen sözlük ve dizin kısmı okuyucuların kitabı daha iyi anlayıp kavramalarına yardımcı olmaktadır. Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlanan Anadolu Uygarlıkları Serisi'nin genelinde olduğu gibi bu kitapta da önemsiz ayrıntılara ve okuyucuyu konuyu kavramaktan uzaklaştıracak bilimsel tartışmalara girilmemiş olması eserin kalitesini ortaya çıkarmaktadır. Buna karşın Doğu Anadolu Bölgesi Pers araştırmalarına yer verilmemesi içerik açısından büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Unutulmamalıdır ki Doğu Anadolu'da Akhaimenidler'e ait apadana, kale, sivil mimari, dini amaçla yapılmış platform ve kaya mezarları gibi çok önemli mimari elemanlar tespit edilmiştir. Doğu Anadolu'da Van Kalesi'ndeki Kserkses'e ait üç dilli yazıt, Iran'daki I. Dareios Mezarı'nın küçük bir kopyası niteliğinde olan Van Kalesi'ndeki Küçük Horhor Kaya Mezarı ve Geoffrey D. Summers'in, Erzincan/Altıntepe ve Saztepe/Cimintepe II'nin, aynı yerleşimin iki ayrı bölümünü veya bir yerleşim kompleksini oluşturduğunu ve 19. satraplık merkezinin büyük bir olasılıkla burada yer aldığını düşündüğü önemli alanlar bulunmaktadır. Ayrıca Doğu Anadolu'da 14'ü kazı ve 47'si de yüzey araştırmalarıyla tespit edilmiş

Aslan başlı, halka biçimli bilezik, altın ve cam. Güre, olasılıkla Toptepe Tümülüsü'nden.

Uşak Arkeoloji Müzesi.

Kappadokia Bünyan'dan ateş altarı. Ateş sunağının dört yüzüne kabartma olarak işlenmiş Med giysileri içinde ritüel halindeki *magos*, başında *tiarası*, *kandys*, belden bağlanmış *serapis* ve *anakyridesi* ile bir Pers'tir.

Lititz, Y. 2013. "Anatolian Iconography during the Achaemenid Era." *Aetuul Archaeology Magazine* 6, 104-113.

Tabloid damga mühür, Kalsedon (sağda).

Anadolu Medeniyetleri Müzesi

6ı merkezden; monokrom, "Triangle Ware/Üçgen Bezeli Seramik" ve "Festoon Ware/Fisto Bezeli Seramik"ler, Erzincan/Altıntepe'den gümüş buluntular, Van Kalesi Höyüğü'nden küpe, İmikuşağı Höyüğü'nden de boncuk, ağırşak, spatül, bıçak, orak ağzı, hayvan başı ve aslan üst çene parçasına ait küçük buluntular ele geçirilmiştir.

Ayrıca Tahsin Özgüç, Erzincan/Altıntepe Apadanasını Urartu döneminin II. yapı katına, yani MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemişse de sonradan ikinci dönem kazılarını yapan Mehmet Karaosmanoğlu, bu adapananın Akhamenidler'e ait olduğunu ileri sürmüştür. Apadana zemininin tapınak avlusu seviyesinden yaklaşık 2 metre yüksekte bulunması, apadananın tapınak gibi önemli bir yapının güney duvarının doğu köşesi üzerine oturtulması, Altıntepe'nin doğunun satraplık merkezi olduğu düşüncesi ve boyalı seramiklerin ele geçmesini bu iddiasını destekleyici unsurlar olarak göstermiştir.

Özellikle Doğu Anadolu'yu İran'a bağlayan yol üzerinde bulunan Van/Karagündüz Höyüğü ile Kuzeydoğu Anadolu'da önemli yol üzerinde yer alan Saztepe'nin, 19. satraplık merkezinin yakınında olmasından dolayı buranın seramik üretim merkezi olabileceği düşünülmektedir. Veli Sevin, çok ince cidarlı monokrom malları form açısından Zendan ve Ziwiye'dekilerle karşılaştırmış, işçilik açısından Karagündüz örneklerinin daha kaliteli olduklarını belirtmiştir. Dolayısıyla yukarıda bahsi geçen yerler ve buluntular da kitaba dahil edilmiş olsaydı daha da bütüncül bir çalışma olarak ortaya çıkardı.

Sonuç olarak alanındaki boşluğu dolduran çalışmalarından dolayı editörler ve makale yazarlarına teşekkür eder, bu alandaki çalışmaların sayısının daha artmasını temenni ederiz.

DAVUT YİĞİTPAŞA
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ,
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ,
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

İSMAİL ERCAN
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ,
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Karaosmanoğlu, Mehmet, "İkinci Dönem Kazıları Işığında Altıntepe Apadanası", *Türk Tarih Kongresi*, XV, Ankara, 2010, 209-220.

Sevin, Veli, "The Excavations at the Van Castle Mound", *Anatolian Iron Ages*, III, (Eds. A. Çilingiroğlu-D. French), Ankara, 1994, 221-228.

Sevin, Veli. İmikuşağı I: 6-1. Yapı Katları, Ankara, 1995.

Sevin, Veli, "Van/Karagündüz Kazılarının Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağ Çanak Çömleği", *Karatepe'deki Işık. Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*, (Eds. G. Arsebük-M. J. Mellink-W. Schirmer), İstanbul, 1998, 715-726.

Summers, Geoffrey, "Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey", *Anatolian Studies*, XLIII, 1993, 85-108.

Yiğitpaşa, Davut. *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Gece Kitaplığı, 2016, Ankara

ZERRİN İREN BOYNUDELİK
EMİNE ÖNEL KURT
ÇAĞLA ORMANLAR OK

GİYSİDE ABARTININ ZİRVESİ: BEYAZ YAKALAR

Tarih boyunca tüm kültürlerde insanın baş bölgesi itibar, onur, asalet ve otoritenin simgesi olarak öne çıkarıldı. Sureti çevreleyen unsurlar olarak saç, boyun ve omuzlarsa başla olan ilişkileri nedeniyle iktidar ve varlığa yönelik prestij sembollerinin sergilendiği bölgeler oldu. Görsel malzemeler üzerinden giyim kuşam geleneklerine ve modalarına bakıldığında bu bölgelerin en dikkat çekici giysi parçalarından biri de yakalardır.

Avrupa'da 16. yüzyıla gelindiğinde boynu vurgulamak ve onu daha uzun göstermek için çeşitli duruş teknikleri kullanılıyor, resmini yaptırmak isteyenler de ressamlara bu tür pozlar veriyordu. Koyu renk giysilerin içinden açık renk yakaların görünmesi de bu dönemlerde başladı. Bu yakalarla birlikte siyah takım elbiseli, beyaz yakalı, ağırbaşlı, itidalli burjuva geleneğinin görsel kökenleri de oluşmuş oldu. İlk beyaz kırmalar, dış giyimi vücut terinden ve kokusundan korumak, giysinin vücuda sürtünerek yıpranmasını önlemek için giyilen ham renkte, pamuklu içliklerin görülebilir yaka ve kol ağızlarıydı. Süsleme ve işlemeler uygulanarak işlevselliklerinin yanı sıra görsel olarak da giysiyi takviye ediyorlardı.

Genç Hans Holbein'ın (1497-1543) yaptığı boy portresinde, koyu renkli giysiler içindeki Danimarkalı Christina'nın (1521-1590) öne çıkarılmış yüzü ve elleri içliğinin beyazlığıyla daha da vurgulanmıştır.

Portre, sanat tarihinin ilginç nedenlerle yapılmış resimlerindendir; VIII. Henry'nin, üçüncü karısı Jane Seymour'un ölümünden sonra kendisine aynı zamanda politik güç de sağlayacak bir evlilik için Avrupa aristokrasisinden yeni bir eş aramaya başlamasına denk düşer. Kutsal Roma İmparatoru V. Charles'ın yeğeni Christina iyi bir aday gibi görünmektedir. Henry bu yüzden İngiltere sarayının kadrolu sanatçısı Holbein'ı Brüksel'e giderek genç Christina'yı görmesi ve mümkünse bir resmini yapıp getirmesi için görevlendirir. Holbein, İngiliz elçisiyle birlikte düşesin yanında sadece üç saat kalır ve bazı eskizler yapar ve İngiltere'ye dönüşünde resmi tamamlayarak krala sunar. Muhtemelen kadının giysilerini Holbein sonradan kendisi uydurmuştur. Genç sanatçının İngiliz sarayında kostüm ve mücevher tasarımcısı olduğu bilindiğinde, bu o kadar da yadırganacak bir durum değildir.

Holbein'ın yaptığı eskizler, daha çok modelin elleri ve yüzü üzerinde çalıştığını göstermektedir. Henry aslında düşesi çok beğenir, hatta aşık olduğu bile söylenir ama Christina elçiyle görüşmesi sırasında, imparatordan aksi yönde bir telkin gelmezse, teklifi kabul etmeyeceğini beyan etmiştir. Kralını övmeye çalışan elçi Philip Hoby'yi, kralın ölen karılarını (terk edilen Aragonlu Catherine, ihanetle suçlanıp idam edilen Anne Boleyn, lohusalığında bakımsızlıktan ölen Jane Seymour) hatırlatarak tersler ve tarihe geçmiş bir söz olarak, "İki başım olsaydı birini krala verirdim", diyerek özellikle Anne Boleyn'in idamını vurgular.

Milano'nun dul düşesi[1] Danimarkalı Christina bu resimde henüz 16 yaşındadır ve yas giysileri içindedir. Genç Holbein'ın günümüze kalmış olan tek kadın boy portresi olarak bilinir. Christina, Luther sempatizanı olduğu için 1523'te tahtını kaybeden Danimarka kralı II. Christian'ın küçük kızıdır ve 1530'a kadar Hollanda yöneticisi olan büyük halası Avusturyalı Margaret ile ondan sonra yerine geçen, Kutsal Roma İmparatoru ve İspanya Kralı V. Charles'ın kardeşi Macaristanlı Mary tarafından büyütülür. Christina, 1535'te kocası II. Francesco Sforza'nın ölümünden sonra Brüksel'e geri gelir, 1541'deyse Bar Dükü Francis ile evlenir. Francis'in babasından devraldığı Lorraine Düklüğü, ölümüyle, oğlu Charles nedeniyle Christina'ya geçer. Bundan sonra hiç evlenmeyen Christina, Avrupa siyasetinde önemli roller üstlenmiş, özellikle İspanya ve Fransa arasında elçilik görevi yapmış ve diplomasi yeteneği saygıyla karşılanmış bir kişiliktir.

Figür, turkuaz rengi düz bir zemin oluşturan arka plandan kolayca ayırt edilebilecek şekilde boyanmıştır. Fondaki gölgeler, resimde görünmeyen bir pencereden gelen ışık nedeniyle oluşmaktadır. Yüzündeki donuk gülümseme, Henry'nin aşık olacağı kadar masum ve samimi görünmektedir. Christina, henüz yas

giysileriyledir ama buna rağmen ipek elbisesi, içi kürklü mantosu ve elindeki deri eldivenleri ve son derece sade yüzüğüyle büyük bir zarafet içinde görünür.

Christina'nın resminde görülen, üst giysilerin içinden utangaçça beliren bu yakalar ve yenler giderek daha iddialı bir alan kaplamaya başlarlar. Bir rivayete göre İspanyol soylusu bir hanım boynundaki kusuru uzun dantelli bir kumaşı kırmalar halinde büzerek oluşturduğu yakalıkla gizlemiş, bu kullanım beklenmedik şekilde yayılarak İtalya'da Mediciler aracılığıyla popüler olmuştur. İngiltere'ye ise Kraliçe I. Mary'nin[2] İspanya Kralı I. Philip ile evlendiği sıralarda ulaşmış ve kadını, erkeği, çocuğu, aristokrasisi ve taşra sınıfıyla tüm Avrupa kısa zamanda bu yakaları benimsemiştir. Giysilerde dantelin moda olması da bu dönemde başlar.

Erken dönem portrelerde yakalık ve manşetlerde dar tırtıklı kenarlı şerit düzenlemeleri görülür. Hollanda patiskasından yapılan ilk kırmalı yakalar kolalıdır ve tek kattan oluşmaktadır. Zamanla üst üste omuzla boyun arasına sığabilecek kadar sayısız kat kullanılmaya başlanmıştır. Bu yakalıklar hızlı bir ivmeyle yüzü tamamen çevreleyeccek bir hacme ulaşırlar. İş o raddeye varır ki büyüyen yakalar boynu tamamen yok edip optik bir illüzyon yaratarak başı gövdeden ayırmıştır. Fiziksel gerçekliğinden uzaklaşan baş, vücudun üzerinde sanki havada yüzüyormuş etkisi yaratmaktadır. Kraliçe Elizabeth döneminin bir servet gerektiren kırmalı yakalıklarını düşündüğümüzde, bir modanın ne kadar şuursuzca ileri gidebileceğine şaşmamak elde değil. Erkeklerin ve kadınların kullandıkları bu devasa yakalıklar ince altın ve gümüş iğne işlemeleri, zarif mücevherleri, dantelleriyle akıl dışı bir tüketim şovuna dönüşmüşlerdi. Örneğin Kral I. James'in 1600'lerin başında kullandığı bir yakalık için yaklaşık 23 metre (25 yarda) malzeme kullanılmıştır. Bunlar dantel ya da ucuna dantel eklenmiş ince patiska olurdu. Olağanüstü ince bir kumaştan yapılanları tek turda 600 kadar

Hans Holbein (Genç), *Milano Düşesi Danimarkalı Christina*, 1538, meşe panel üzerine yağlıboya, 179x83 cm, National Gallery, Londra.

pilisiyle düzenlenebiliyor üstelik iki ya da üç kat üst üste kullanılabiliyordu. Bunu yapabilen ustaların üstün bir sabır ve ciddi bir maharete ihtiyaçları vardı. Önceleri kemik, fildişi ya da tahtayla şekillendirdikleri bu pilileri sonraları ısıtılmış demir çubuklarla yapmaya başladılar

Kullanımları oldukça rahatsız olan bu yakalıklar dik durabilmeleri için bir fırça yardımıyla pililerine nişasta sürülerek kolalanıyor ve uç kısımlardan birbirlerine tutturuluyorlardı. Beyaz olarak adlandırdığımız bu kemik renkli ham kumaşa nişastanın içine eklenen çeşitli sebzelerden elde edil-

miş soluk tonlar da katılabiliyordu. En ufak bir yağmurda süklüm püklüm yumuşamaları an meselesi olduğu için hazırda kola niyetine nişasta tutulur, yakayı dik tutacak ipeğe sarılı demirden "çapa" iğneler kullanılırdı. Öyle ki Elizabeth'in sarayında 1565 yılının altı ayı için 19.000 adet iğne siparişi verildiğini öğreniyoruz. Önemli davetler ve törenlerde uşakların bu iğnelerle efendilerine refakat ederek gerektiği zaman yakayı düzelttikleri de kaynaklarda mevcuttur.[3]

Bu masraf ve gösteriş nesnesi kimi çevrelerde büyük eleştiri konusu olmuş ve ahlaki açıdan eleştirilmiştir. Londra Piskoposu John King 1611'de şöyle demektedir: "Moda derin kırma yakaları, kısa kırmalıları, kalın olanları, duble kırma yakaları ve kırmasız olanları var etti. Yaşayan ve ölmüş tüm insanların Efendisi çıkıp gelse bir zamanlar yarattığı modayı kimlerin bu hale getirdiğini mümkün değil anlayamazdı."[4]

"Değirmen taşı" olarak da adlandırılan bu kırmalı yakalar abartının doruk noktasına ulaştığında yüzü çerçevelemek üzere farklı bir tasarım yaklaşımı daha ona eşlik etmeye başlar. Boğaz bölgesini kapamaktan vazgeçerek kısmen sine bölgesini açıkta bırakacak şekilde önden açılarak kullanılmaya başlanan bu at nalı biçimli yakalıklar, yerine göre gümüş ya da altın tellerle kanat gibi gerili kullanılmaktadır. Değerli taşlar ve nakışlarla süslenmiş başın etrafında bir nevi hale oluşturan bu çerçeve alından boynun altına kadar olan bölümü vurgulamaktadır. Bu yakalar, Avrupa'nın dört bir köşesinde, her kıyafetin vazgeçilmez parçası olduklarından, izlerini görsel malzemelerde takip etmek de hayli kolaydır.

Hem dairesel hem önden açık yakalıkların bir arada kullanıldığı kıyafetlere en iyi örneklerden biri Willem Pietersz Buytewech'e (1591-1625) ait grup portresinde görülür.

20. yüzyıl başlarına kadar Frans ya da Dirck Hals'a ait olduğu sanılan resimde terasta, son derece zarif ve çağın modasına uygun giyinmiş bir çift gösterilmiştir. Elbiseler, özellikle de yakalar büyük bir ustalıkla betimlenmiştir. Çiftin arkasındaki duvarda, ikı yanında baykuş kafasıyla sonlanan birer plaster bulunan ve küçük deliğinden su akan bir çeşme yer alır. Çeşme aynasında sarmaşık betimlemeleri vardır. Sağ tarafta, duvardaki çivıye asılmış bir zincir ve ucundaki tıkaç, ilk bakışta bir duvar freski sanılabilecek çeşmenin gerçek olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Sağdaki, daha genç olan çıft, hemen arkalarında, kenarı görünen bir kaideye yaslanmıştır. Buradaki kadının elinde, uzun bir kumaş şeride bağlı olan, çıngırak benzeri bir nesne (bir tür yelpaze olabilir) görülür. Kadının, ayrıca eteklerine doğru sarkan kordonların ucunda da bir para kesesi ve bir bıçak kını sarkmaktadır.

Willem Pietersz. Buytewech, *Terasta Zarif Bir Çift*, 1616-1620, tuval üzerine yağlıboya, 56x70 cm, Rijksmuseum, Amsterdam.

Cornelis de Vos, *Sanatçı ve Ailesi*, 1630-35, tuval üzerine yağlıboya, 144,5x203,5 cm, Museum voor Schone Kunsten, Ghent.

Çiftin iffetsiz bir ilişki tercih ettikleri, evlilik simgesi olan bir çift eldiveni yere bırakmış olmalarından anlaşılır. Soldaki kadınsa yanındaki erkeğe bir gül goncası sunmaya çalışmaktadır ama bunun erkekte bir heyecan yarattığını söylemek pek mümkün değildir; açıkça, bu sunuyu reddeden bir biçimde kadına arkasını dönmüştür. Her iki erkeğin de kılıçları bellerindedir. Ancak sol taraftaki adamın ayakları dibinde, yerde bir kılıç daha görülmektedir. Bu şekilde yere bırakılmış kılıç, çoğu zaman bir düello ihtimalini ya da erkeğin iktidarsızlığını simgeler. Burada iktidarsızlıktan ziyade, kendisine yaklaşmaya çalışan kadına ilgisiz kalışıyla alakalı olmalıdır. Bu adamın başını sevdiği kıvırcık tüylü köpeğin ağzında küçük bir yaprak vardır. Köpek bu yaprağı, yanında, yerde duran pembe gülden koparmış olmalıdır. Köpek, her zaman sadakat sembolüdür. Burada, aşırı bir yorum gibi görünse de muhtemelen yanındaki kadının aşkını reddeden adamın, güvendiği sadık dostu olarak yer almaktadır. Sol arka planda pencere demirleri üzerinde bir arma asılıdır. Dörde bölünmüş armanın kareleri üzerinde, altın zeminli olanlarda üç kırmızı kuş, kırmızı zeminli olanlardaysa üç gümüş ok ucu betimlemesi vardır.

Çoğu zaman resimleri Frans Hals'inkilerle (1580-1666) karıştırılmış olmasına rağmen,[5] takma adı olan "Neşeli Willem" ile uyumlu olarak, modaya uygun giyinmiş genç kadın ve erkekleri, ayyaşları, şen şakrak fahişeleri betimleyen Buytewech, hayatının son birkaç yılında sadece on kadar yağlıboya resim yapmış olmasına rağmen, Hollanda resminin altın çağının ilk yıllarına damgasını vurmuş bir sanatçıdır. Bu içerikteki çalışmalarıyla, günlük hayat resimlerinin bir türü olan "*Merry Company*" resimlerinin de temsilcileri arasında yer almıştır. Buytewech de hemen hemen tüm diğer çağdaşları gibi iyi bir baskı ustasıdır ve bu yüzden de yağlıboyaları çoğunlukla küçük boyutlardadır. Sayısız gravür çalışmaları arasındaysa, Hollanda kırsalından sahneler, günlük hayat betimlemeleri ve manzaralar bulunmaktadır. Daha çok Rotterdam ve Haarlem'de çalışmış olan sanatçının oğlu da kendisi gibi ressamdır ancak pek derin bir iz bıraktığı söylenemez.

Yüksek kırmalardan düşük yakalara geçişin son adımları 1635'lere denk düşmektedir. Görülüyor ki ilk düşük yakaların çoğu kolasız kırmalı yakalara benzemektedir. Kat kat yoğunluklarına rağmen dökümlü bir görünümleri vardır. Bu dönemde dantel işçiliğinde büyük bir atılım olmuştur ve Venedik işlemeleri düşük yakalarda kullanılmaya başlanır. Geniş düşük dantel yakalara dışarı çevrilmiş manşetler de eşlik etmektedir. Yaka ve kol kapakları takım olmaya devam etmektedirler. Dönemin aile

En ufak bir yağmurda yumuşamaları an meselesi olan kolalı yakalar için hazırda kola niyetine nişasta tutulur, yakayı dik tutacak ipeğe sarılı demirden "çapa" iğneler kullanılırdı.

Her kesimden, her yaş ve cinsiyetten insanın kullandığı beyaz yakalar 16. ve 17. yüzyılların önemli alamet-i farikalarıdır.

Tanzio da Varallo, *Kılıçlı Erkek Portresi*, 1615, tuval üzerine yağlıboya, 78x62 cm, Özel Koleksiyon.

portrelerinden de anlaşılacağı üzere bu moda da kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı, zengin, fakir demeden toplumun her kesimi tarafından kabul görmüştür.

Özellikle aile portreleriyle ünlenmiş olan Cornelis de Vos (1584-1651) Peter Paul Rubens'in (1577-1640) çağdaşıdır ve zaman zaman büyük sanatçı için de resim boyamıştır. Vos'un, *Sanatçı ve Ailesi* adlı grup portresinde olduğu gibi çocukları bayram giysileri içinde adeta yetişkinler gibi resmetmeyi tercih ettiği görülür. Resimlerinde kumaşlar, göz alıcı aksesuarlar ve dantel yakalar, ağırbaşlı jestler ustaca betimlenir. Görünenin arkasında bazı ahlaki değerlere de vurgu yaptığı bilinir. Örneğin bu resimde, annesinin yanında bir kaide üzerinde oturan küçük çocuğun elindeki elma, 17. yüzyıl burjuva evlilik değerlerinden birini sembolize eder: Üretkenlik. Kadının kucağında tuttuğu süslü eldivenlerse günün modası olmalıdır.

Bu dönemlerde portre türü, sanatçının yaratıcılığını göstermeye olanak tanımadığı için diğer türlere göre daha değersiz görülmesine rağmen Vos'un piyasada tanınmış ve tercih edilen bir sanatçı olması büyük boyutlu, merak uyandıran ve samimi kompozisyonları nedeniyle olmalıdır. Kardeşi Paul de özellikle canlı av sahneleri ve ölü av hayvanları, kuşlar ve meyvelerle yapılmış büyük natürmortlar konusunda uzmandır. Kız kardeşleriyse Rubens'in resimlerinde manzara boyayan Frans Snyders (1579-1657) ile evlidir. Her iki kardeşin de verimli bir sanat çevresinde oldukları tartışılmaz.

Yakalar hacim kaybettikçe mızrak ucu anlamına gelen sert sivri uçları olan *piccadill* yakalar ve manşetler tercih edilmeye başlandı. Böylece iğne işinin iç kıyafetlerdeki mütevazı uygulaması gösterişli bir şekle evrildi ve 17. yüzyılın belirgin özelliği olan incelikli dantel yaka ve yenler, prestijin görünür dışavurumları oldular. Kaynaklarda, bu sivri yaka çeşidinin Londra'daki Piccadilly Caddesine adını vermiş olduğu bilgisi vardır. Caddede bu yakaları yapan ve satanların bulunduğu söylenmektedir.[6]

Carravaggio'nun üslubunu takip eden İtalyan sanatçı Tanzio da Varallo'nun (1580-1632) *Kılıçlı Erkek* portresinde, şık kıyafetin üzerine yerleştirilmiş yakalar ve kol yenleri bu yaka türünün en iyi örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Babasının heykel atölyesinde ilk eğitimini alan Varallo, fresk ressamı kardeşiyle birlikte çalışmış ve daha sonra yaptığı resimlerde de heykel plastikliğinde eserler üretmiştir. Özellikle portrelerinde ayrıntıları, yüzlerdeki ve jestlerdeki gerçekçi vurguları kullanmayı ihmal etmemiştir. Portrenin kime ait olduğu bilinmez ancak özellikle şık ve zarif siyah ceketi, dönemin modası dantel yaka ve kol ağızlarıyla son derece rafine giyimli, kılıç kuşanmış bu adamın dönemin seçkinlerinden olduğu konusunda bir kuşku yoktur.

Yakalar sertliklerini ve hacimlerini kaybettikçe inik kanatlar gibi omuzların üzerine doğru yayılmaya başlamışlardır. Dik duran bir omurga üzerindeki başın torsodan uzaklaştığı, omuzlardan neredeyse vazgeçilmiş bir görünüm revaçtadır.

Omuzları aşarak hafifçe aşağı doğru uzanan apoletler ve bu geniş yakaların çeneden omuzun dışına doğru yarattıkları düz hat omuzları düşük göstermek ve uzun boyun etkisini desteklemek için kullanılan tasarım hileleridir. Bu izlenim omuzları aşağı doğru çekmeye yarayan bir tür korseyle de zaman zaman desteklenmektedir.

Bu yakaların gösterildiği, Christoffel Jacobsz van der Laemen'e (1607-1651) ait grup resminde, Hollanda resim geleneğinde neredeyse hiç aksamadan yer alan bir arka plan öyküsü de yer almaktadır. Öykü Luka İncil'inde (15: 11-31), İsa'nın havarileri ve Farisilere anlattığı Kayıp Oğul meselidir. Öyküye göre, babası henüz hayattayken mirastaki payını isteyen bir oğul, bu payı alarak baba evinden ayrılıp uzak bir ülkeye gider. Miras payını sefahat içinde yiyip bitirdikten sonra babasının yanına dönerek ondan iş ister. Babası da oğluna yeni giysiler giydirip karnını doyuracağı bir şölen sofrası kurdurur. Miras payını almamış, babasının yanında kalarak ona hizmetini sürdürmüş diğer oğlu eve döndüğünde öfkelenerek babasına sitem eder. Babasıysa şöyle yanıtlar: "Kardeşin ölmüştü, yaşama döndü; kaybolmuştu, bulundu!".

Bu mesel, genellikle iki farklı biçimde görselleştirilir: Genç adamın sefahat içindeki hali ya da sefil halde eve döndüğünde babası tarafından kucaklanması. Bu resimde görülen, oğulun miras payını içki alemlerinde, kadınlarla birlikte yiyip bitirmesi dönemidir. Resmin arka planında, sağ yanında, parası bittikten sonra

Christoffel Jacobsz van der Laemen, *Mirasyedi Mesell/ Kaybolan Oğul Benzetmesi*, 1640, panel üzerine yağlıboya, 57X74 cm, Özel Koleksiyon.

başvurduğu her kapıdan kovulan aynı oğul betimlenmektedir. Ortada bir turtayla ekmek ve şarabın olduğu masa başında iki şık kadınla yemek yiyen genç adam, kadınlardan biriyle açıkça flört etmektedir. İzleyiciye arkası dönük olan kadınla onun karşısındaki genç adamsa bu eğlenceli ortamın konukları olmalıdır. Sarı ceketli genç adam, kadının cazibesine öylesine kapılmıştır ki, arkasında, cüzdanını çalan küçük çocuğu bile fark etmez. Resmin sağ alt köşesindeki metal kabın içinde şarap şişeleri soğumaya bırakılmıştır. Mekanda, eğlencenin önemli bir parçası da ikiliye yakın, flüt çalan müzisyendir. Ayrıca soldaki ocak, iki yandaki insan gövdesi formundaki sütunları ve balık biçimli konsollarıyla odaya oldukça zengin bir görüntü vermektedir. Kuzey Avrupa iç mekan resimlerinin vazgeçilmezi tablolar da (birisi dalgalı bir denizde bir yelkenli, diğeriyse ağaçlar arasında bir figür görünen manzaralar) sahnede yerlerini almıştır.

Görsel örneklerden de anlaşılacağı gibi, yakalar giysilerin en önemli parçalarındandır. İlk örneğini giysi içinden çıkan küçük bir ayrıntı olarak gördüğümüz beyaz yakalar zaman içinde önemli değişiklikler geçirmiş göz alıcı hatta bazen abartılı olanları kullanılmıştır. Her kesimden, her yaş ve cinsiyetten insanın kullandığı bu yakalar 16. ve 17. yüzyılların önemli alamet-i farikalarıdır. Ancak peruk modası başlayınca hacimleri küçülmüş, omuzları terk ederek boynun altına toplanmışlardır. Bu yakalar, günümüzün "beyaz yakaları"nın daha açık seçik hissedildiği bir yöne doğru evrileceklerdir.

KAYNAKLAR

Lester, Katherine, Oerke, Bess Viola, *Accessories of Dress An Illustrated Encyclopedia*, Dover Publications, Inc. Mineola, New York, 2004.

Hamilton, Margot, Bucknell, Peter A., *The Evolution of Fashion: Pattern and Cut from 1066 to 1930*, B. T. Batsford Ltd., London, 1967

Picard, Liza, *Elizabeth's London: Everyday Life in Elizabethan London*, St. Martin's Press, 2004.

Rublack, Ulinka, *Dressing Up Cultural Identity in Renaissance Europe*, Oxford University Press, New York, 2010.

Welch, Evelyn, *Fashioning The Early Modern: Dress, Textiles, and Innovation in Europe 1500-1800*, Oxford University Press, New York, 2017.

DİPNOTLAR

1 Christina, Milano Dükü II. Francisco Sforza ile evlendiğinde 12 yaşındadır. Evlilik Brüksel'de vekaleten gerçekleşmiştir. Büyük bir refakatçi alayıyla Milano'ya gelen yeni gelin, hem güzelliği, hem sevimliliği hem de entelektüel kapasitesiyle kısa zamanda Milano'da herkesin sevdiği bir karakter olmuştur. Christina 13 yaşında dul kalmış, ancak bir süre daha Milano'da yaşamaya devam etmiştir.

2 Mary, VIII. Henry ile Aragonlu Catherine'nin kızıdır. Koyu bir Katolik olan Mary, iktidara geldiğinde Protestanlara hayli sert davranmış, büyük kıyımlar yapılmasına sebep olmuştur. Bu yüzden de "Kanlı Mary" olarak tanınır.

3 Picard, s.125.

4 Lester ve diğerleri, s. 198.

5 Buytewech'in Frans Hals ile yakın ilişki içinde olduğu bilinir. Döneme ait bazı envanter kayıtlarında, iki sanatçının zaman zaman aynı resim üzerinde çalıştığı, aynı modelleri kullandığı ve Hals'ın bazı resimlerinin Buytewech tarafından kopyalanarak çoğaltıldığı anlaşılmıştır. Ancak hiçbir zaman Hals kadar büyük boyutlu resim yapmamış ve yağlıboyayı onun kadar cömertçe kullanmamıştır.

6 Lester ve diğerleri, s. 202

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

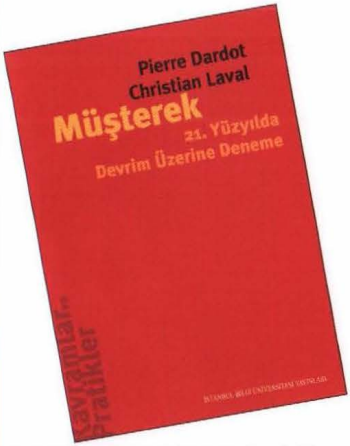

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ
BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

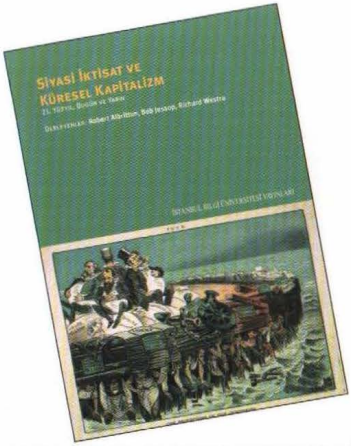
444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

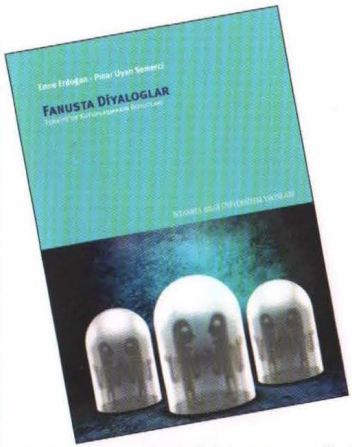
PIERRE DARDOT, CHRISTIAN LAVAL
MÜŞTEREK:
21. YÜZYILDA DEVRİM ÜZERİNE DENEME

552 Sayfa, ISBN 978-605-399-523-4
Dardot ve Laval bu eserlerinde, dünyanın farklı yerlerinde doğal kaynakların, mekânların, kamu hizmetlerinin, bilgi ve iletişim ağlarının küçük bir azınlık tarafından ele geçirilmesini eleştiren hareketlerin ortak talebine değiniyor. Müşterekler temasını, yalnızca birtakım varlıkların bir özelliği olarak değil, 21. yüzyıldaki alternatif politikaların temel ilkesi olarak düşünmeyi öneriyor.

DERLEYENLER: **ROBERT ALBRITTON, BOB JESSOP, RICHARD WESTRA**
SİYASİ İKTİSAT VE KÜRESEL KAPİTALİZM:
21. YÜZYIL, BUGÜN VE YARIN

296 Sayfa, ISBN 978-605-399-516-6
Bu önemli çalışmada alanlarında uzman yazarlar, neoliberalizm içerisinde adalet anlayışı ve eşitsiz büyümenin, tüketim kültürü ve para politikalarının eleştirileriyle 21. yüzyılın toplumsal düzenini kapsamlı bir sınava tabi tutuyor.

PINAR UYAN SEMERCİ, EMRE ERDOĞAN
FANUSTA DİYALOGLAR:
TÜRKİYE'DE KUTUPLAŞMANIN BOYUTLARI

172 Sayfa, ISBN 978-605-399-521-0
Bu eser, kutuplaşmanın her gün sokakta, medyada, sosyal medyada yeniden üretildiği bir dönemde bu konuda farkındalığın artmasını ve siyasetçiler de dâhil olmak üzere her bir bireyin kutuplaşmayı anlamaya ve kendisini de konumlandırmaya dair bir okuma yapmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

DERLEYEN: **EVREN AYSEV**
BUGÜNÜN TÜRKİYESİ'NDE MİMARLIK

292 Sayfa, ISBN 978-605-399-518-0
Mesleğin farklı cephelerinden, önde gelen mimarların seslerini bir araya getiren bu çalışma, Türkiye'de 21. yüzyılın ilk çeyreğinde oluşan mimari iklime ilişkin güçlü bir söz üretirken, geleceğe dair öngörü ve ipuçları da barındırmaktadır.

www.bilgiyay.com
Telefon: **0212 311 64 63** Faks: **0212 216 24 15**
e-mail: **yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com**

Genel Dağıtım: **PUNT**

www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
e-mail: **punto@puntokitap.com**

2018 YILIN YAZARI

Sevgi Soysal

ÖYKÜ ÖDÜLÜ

2018 yılını kısa yaşam yolculuğunda ürettiği onlarca eserle edebiyatımıza derin bir iz bırakan Sevgi Soysal'a adayan Nilüfer Belediyesi, Sevgi Soysal'ın edebiyatımıza kazandırdıklarının etkisinde, yazmayı kendine uğraş edinenleri Sevgi Soysal Öykü Ödülü'ne katılmaya davet ediyor.

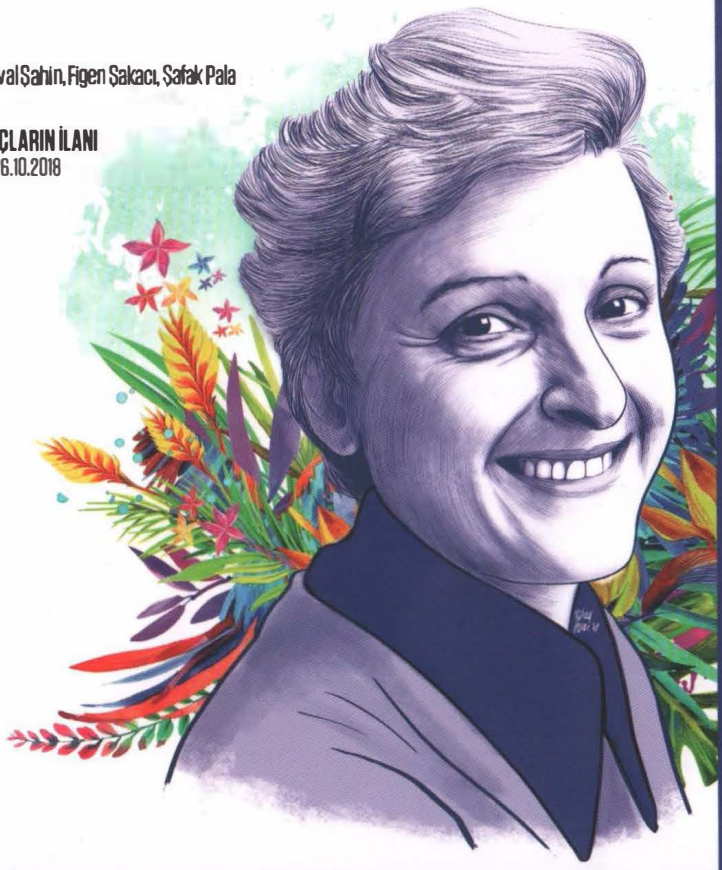
SEÇİCİ KURUL
Müge İplikçi, Nahit Kayabaşı, Seval Şahin, Figen Şakacı, Şafak Pala

BAŞVURU TARİHLERİ
18.06.2018–24.08.2018

SONUÇLARIN İLANI
26.10.2018

ÖDÜLLER
Büyük Ödül: 3.000 TL
Mansiyon (Beş Kişiye): 1.000 TL

AYRINTILI BİLGİ İÇİN
(0224) 494 19 54

NİLÜFER BELEDİYESİ | KÜTÜPHANE
BURSA

444 1603 | nilufer.bel.tr
NilüferBel

441 8189 | NilüferKütüphane